

รายงานฉบับสมบูรณ์

สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
เพื่อความมั่นคงทางอาหารที่เป็นธรรม
กรณี ป่าไม้และที่ดินทำกิน ปีที่ 1

Community Right in Natural Resource
Management for Food Security Fairness:
A Case study of Forest and Land. Phase I

เสนอ
งบประมาณ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ.2559
ตามมติคณะรัฐมนตรี

โดย
ศยามล เจริญรัตน์
สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
มีนาคม 2561

รายงานฉบับสมบูรณ์
(Final Report)

สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อความมั่นคงทาง
อาหารที่เป็นธรรม กรณีป่าไม้และที่ดินทำกิน (ปีที่ 1)

Community Right in Natural Resource Management for Food
Security Fairness: A Case study of Forest and Land, Phase I

เสนอ

งบประมาณ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ.2559

ตามมติคณะรัฐมนตรี

โดย

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มีนาคม 2561

คำนำ

รายงานฉบับนี้เป็นรายงานฉบับปีแรกของการศึกษาโครงการ “สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อความมั่นคงทางอาหารที่เป็นธรรม กรณี ป่าไม้และที่ดินทำกิน” ซึ่งได้แสวงหานิยามความหมายของ “ความมั่นคงของมนุษย์” ด้านอาหาร ด้านเศรษฐกิจ และวัฒนธรรมในบริบทของสังคมไทยในพื้นที่ที่มีการจัดการป่าชุมชนและที่ดินทำกินในพื้นที่จังหวัดน่าน ได้แก่ พื้นที่ตำบลบัวใหญ่ อำเภอ นาน้อย และพื้นที่ตำบลสถาน อำเภอปัว ทั้งนี้เพื่อแสดงให้เห็นว่า การจัดการป่าชุมชนและที่ดินทำกิน ซึ่งมีแนวทางในการจัดการดูแลแตกต่างกันหรือไม่ ทั้งนี้รายงานฉบับนี้ยังเป็นเพียงผลการศึกษาเบื้องต้นของพื้นที่กรณีศึกษาเท่านั้น และองค์ความรู้ที่ได้จากการเก็บข้อมูลของรายงานบางส่วนยังไม่สามารถนำมาวิเคราะห์ได้ จำเป็นจะต้องผนวกกับข้อมูลในการศึกษาในปีที่สองเพื่อเป็นการยืนยันข้อมูล และวิเคราะห์ร่วมกัน เพื่อแสดงให้เห็นว่า ความหมาย หรือการนิยาม “ความมั่นคงของมนุษย์” ในระดับชุมชนนั้นเป็นเช่นไร และปัจจัยใดบ้างที่จะส่งเสริมให้เกิดความมั่นคงทางอาหารระดับครัวเรือนได้อย่างแท้จริงและยั่งยืน ซึ่งจะหมายรวมถึงความเป็นธรรมในการเลือกที่จะสร้างความมั่นคงดังกล่าวให้เกิดขึ้นได้อย่างแท้จริง

รายงานฉบับนี้ยังไม่สมบูรณ์ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ซึ่งในรายงานฉบับสมบูรณ์ในปีที่สอง อาจจะมีการเพิ่มเติมหรือตัดทอนเนื้อหาบางส่วน เพื่อให้งานวิจัยชิ้นนี้มีความถูกต้องเหมาะสม และสามารถตอบวัตถุประสงค์ของการศึกษาได้ต่อไป ดังนั้น หากรายงานฉบับนี้มีข้อผิดพลาดประการใด คณะผู้จัดทำขออภัยมา ณ ที่นี้ด้วย และเพื่อให้การศึกษาเป็นไปอย่างราบรื่น คณะผู้วิจัยอาจปกปิดรายนามผู้ให้ข้อมูลบางท่านที่ปรากฏในรายงานฉบับนี้

คณะวิจัย

ศยามล เจริญรัตน์
ธีรเวทย์ ลิ้มโกมลวิลาศ
รัศมี เอกศิริ

สารบัญ

หน้า

บทที่ 1 บทนำ

1.1 ความสำคัญของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย	2
1.3 ขอบเขตของโครงการวิจัย	2
1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	2
1.5 วิธีการดำเนินการวิจัย	3
1.6 ระยะเวลา และแผนการดำเนินการวิจัยตลอดโครงการวิจัย	3

บทที่ 2 กรอบแนวคิดและทฤษฎีของโครงการวิจัย

2.1 สิทธิชุมชน	7
2.2 ความเป็นธรรม	9
2.3 ความมั่นคงทางอาหาร	10

บทที่ 3 ข้อมูลพื้นที่ศึกษา

3.1 ข้อมูลทั่วไปจังหวัดน่าน	15
3.1.1 การบริหารส่วนภูมิภาค	18
3.1.2 ลักษณะภูมิประเทศและแหล่งน้ำ	20
3.1.3 แหล่งท่องเที่ยวและเรียนรู้	23
3.1.4 พื้นที่อนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่า “เมืองเก่า น่าน”	24
3.1.5 สถานการณ์ด้านป่าไม้	27
3.2 ข้อมูลทั่วไปอำเภอนาน้อย	28
3.2.1 ประวัติอำเภอนาน้อย	28
3.2.2 ข้อมูลทั่วไปตำบลบัวใหญ่	37
3.3 ข้อมูลทั่วไปอำเภอบัว	40
3.3.1 ประวัติอำเภอบัว	40
3.3.2 ข้อมูลทั่วไปตำบลสถาน	45

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 4 การใช้ที่ดินกับการปลูกข้าวโพด	
4.1 สถานการณ์ที่ดินจังหวัดน่าน	51
4.2 การเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ที่ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารในจังหวัดน่าน	54
4.3 วาระประเด็นปัญหาของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของจังหวัดน่าน	55
4.4 สรุปการวิเคราะห์สภาพการใช้ที่ดิน	56
4.5 สถานการณ์การปลูกข้าวโพด	58
4.6 แผนการดำเนินการต่อในปีที่สอง	64
เอกสารอ้างอิง	65
ภาคผนวก	
ผนวก ก ภาพประกอบการลงพื้นที่ จังหวัดน่าน	71
ผนวก ข สรุปการสนทนาภาคสนามพื้นที่อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน	77

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1 แสดงองค์ประกอบของความมั่นคงทางอาหารในมุมมองของ องค์การอาหารและ เกษตรแห่งสหประชาชาติ	11
ภาพที่ 2 แสดงภาพถ่ายทางอากาศ (GPS) จังหวัดน่าน	20
ภาพที่ 3 แสดงแผนที่แหล่งท่องเที่ยวจังหวัดน่าน	24
ภาพที่ 4 แสดงแผนที่ ที่ตั้ง และแหล่งท่องเที่ยวในอำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน	35
ภาพที่ 5 แผนที่อำเภอปัว จังหวัดน่าน	46
ภาพที่ 6 แผนที่ตำบลสถาน	46
ภาพที่ 7 แผนที่แสดงพื้นที่เครือข่าย 13 หมู่บ้าน ตำบลสถาน อำเภอปัว จังหวัดน่าน	47
ภาพที่ 8 แสดงการใช้ที่ดินในจังหวัดน่าน ปี 2552	52
ภาพที่ 9 แสดงวงจรการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์	61

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 แสดงต้นทุนค่าใช้จ่ายการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์	63
ตารางที่ 2 แสดงโครงสร้างต้นทุนการผลิตข้าวโพดต่อไร่ ปี พ.ศ. 2553 จังหวัดน่าน	63
ตารางที่ 3 แสดงต้นทุนการผลิตข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ บ้านภูเวียง จ.น่าน	64

บทที่ 1

บทนำ

1. ความสำคัญของปัญหา

ความมั่นคงทางอาหารเป็นประเด็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางมากขึ้นจากการประชุมอาหารโลก (World food Summit) ในปี ค.ศ.1996 ประเด็นความมั่นคงทางอาหารเป็นปัญหาที่ทั่วโลกกำลังเผชิญไปพร้อมๆ กับวิกฤติพลังงาน ปัญหาสภาพแวดล้อมและการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ การให้ความสำคัญของพีชอาหารที่ลดลง รวมไปถึงการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจของประเทศที่มุ่งเน้นการวัดด้วยตัวเลขของรายได้ การส่งออกในภาพรวมซึ่งให้ความสำคัญต่อภาคอุตสาหกรรมมากกว่าภาคการเกษตร ซึ่งเหล่านี้ได้ส่งผลโดยตรงต่อความมั่นคงทางอาหาร ที่ประกอบด้วย ความพอเพียง การเข้าถึง การใช้ประโยชน์ และเสถียรภาพ (FAO, 2006) นอกจากนี้ความมั่นคงทางอาหารข้อต้นยังต้องหมายรวมถึงความมั่นคงทางอาหารที่เป็นธรรมสำหรับทุกคน ซึ่งเมื่อมองถึงประเด็นความเป็นธรรมของความมั่นคงทางอาหารแล้วจะพบว่า ปัจจัยหลายประการจะส่งผลต่อความเป็นธรรมหรือไม่เป็นธรรมของกลุ่มผู้ผลิตและผู้บริโภค ไม่ว่าจะเป็นนโยบาย หรือปัจจัยที่ส่งผลต่อการผลิตอาหาร หรือปัจจัยที่เป็นโอกาสในการเลือกที่จะตัดสินใจ ดังนั้น ความมั่นคงทางอาหารจึงเป็นประเด็นที่ส่งผลต่อประชากรในแต่ละประเทศ ไม่เว้นประเทศไทยที่ถือเป็นประเทศผู้ผลิตอาหาร

ประเด็นของความมั่นคงทางอาหารไม่สามารถคงอยู่ได้อย่างโดดเดี่ยว ภายใต้แนวคิดของความมั่นคงของมนุษย์ ที่ปรากฏในรายงานการพัฒนามนุษย์ ค.ศ.1994 (Human Development Report, 1994) ของแผนงานพัฒนาองค์การสหประชาชาติ (United Nations Development Program-UNDP) แนวคิดของความมั่นคงของมนุษย์ประกอบด้วย อิสระที่จะปราศจากความกลัวและความต้องการ (Freedom from Want and Freedom from Fear) สิทธิที่จะปราศจากทั้งสองสิ่งเป็นสิทธิพื้นฐานในด้านต่างๆ ของมนุษย์ และการจัดหาหรือสนับสนุนไม่ให้เกิดความต้องการหรืออึดอัดขาดแคลนในด้านต่างๆ ซึ่งสำหรับคำว่าความมั่นคงของมนุษย์ในอดีตนั้นจะมีความหมายเพียงมิติเดียว คือ หมายถึง security คือความปลอดภัย โดยยึดถือความมั่นคงปลอดภัยของรัฐเป็นหลัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องการปกป้องอำนาจอธิปไตยและความมั่นคงทางเศรษฐกิจของประเทศ ซึ่งถือว่าการมองแบบมิติเดียวและมีรัฐเป็นศูนย์กลาง ต่อมา UNDP ได้แบ่งออกเป็น 7 ด้าน ได้แก่ ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ความมั่นคงทางด้านอาหาร ความมั่นคงทางด้านสุขภาพ ความมั่นคงด้านสิ่งแวดล้อม ความมั่นคงส่วนบุคคล ความมั่นคงของชุมชน และความมั่นคงทางการเมือง แต่ในประเทศไทยในปี พ.ศ.2547 ได้เพิ่มมิติขึ้นมาอีก 4 ด้าน คือ ความมั่นคงทางการศึกษา ความมั่นคงทางศาสนาและความเชื่อ ความมั่นคงทางที่อยู่อาศัย และความมั่นคงทางครอบครัว

สำหรับประเทศไทยแล้ว แนวคิดทั้งเรื่องความมั่นคงทางมนุษย์โดยเฉพาะเรื่องความมั่นคงทางอาหารถูกผูกติดอยู่กับปัญหาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน และแม้ว่าประเทศไทยจะพยายามผลักดันในประเด็นสิทธิมนุษยชนในประเด็นต่างๆ โดยเฉพาะเรื่องสิทธิชุมชน ให้ครอบคลุมประชาชนชาวไทยตามรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน ปี พ.ศ.2540 ที่ให้ความสำคัญกับสิทธิชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมในการจัดการทรัพยากร ขณะที่รัฐธรรมนูญฉบับ 2550 กล่าวว่า ทรัพยากรธรรมชาติเป็นของสาธารณะ โดยรัฐธรรมนูญให้การรับรองสิทธิพลเมือง ในฐานะประชาชนโดยไม่มีแบ่งแยกเพศ อายุ เชื้อชาติ ศาสนา แต่ในทางปฏิบัติแล้วกลับพบว่า ชุมชนจำนวนไม่น้อยที่ยังต้องดิ้นรนต่อสู้เพื่อสร้างสิทธิของตนเองในการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น เช่น ป่าชุมชน หรือที่ดินเพื่อทำกินในพื้นที่อนุรักษ์

ความมั่นคงทางอาหารในพื้นที่ชนบทและในพื้นที่อนุรักษ์เกิดขึ้นได้ต้องประกอบด้วยแหล่งที่ปลูกอาหารหรือที่ดินเพื่อการเกษตร และแหล่งที่หาอาหารซึ่งสำหรับชุมชนแล้ว ป่าชุมชนที่เป็นเสมือนตู้กับข้าวจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง (ศยามล เจริญรัตน์, 2556) แต่ข้อจำกัดบางประการที่เกิดขึ้นในพื้นที่เหล่านั้นคือ ข้อจำกัดที่ไม่อาจทำให้เข้าถึงทรัพยากรของชุมชนได้ เช่น กฎหมายป่าไม้ กฎหมายอุทยาน เป็นต้น ในลักษณะเดียวกันของปัญหาด้านที่ดินทำกินของประชาชน ที่ต่อสู้เรียกร้องกันมาโดยตลอดของเกษตรกรว่า ที่ดินมีความจำเป็นอย่างยิ่งในการสร้างความมั่นคงให้กับชีวิต ดังนั้นการศึกษาครั้งนี้ต้องการทบทวนองค์ความรู้เดิมเรื่องปัญหาที่ดินและป่าชุมชน เพื่อแสวงหาแนวทางในการสร้างความมั่นคงทางอาหารให้กับครัวเรือนในชุมชน ภายใต้การจำกัดความของความเป็นธรรมทางสังคม ที่บางครั้งอาจไม่สามารถวัดได้จากมาตรฐานที่เป็นเครื่องมือชี้วัดปกติในสังคม

1.2 วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

1. เพื่อสำรวจสถานการณ์ด้านสิทธิชุมชน ความมั่นคงทางอาหาร และความเป็นธรรมทางสังคมในประเทศไทย ให้เกิดความเข้าใจถึงความหมายและองค์ประกอบของความมั่นคงทางอาหารที่เป็นธรรมและสถานการณ์ปัญหาของประเทศ
2. เพื่อสร้างแผนที่ความมั่นคงทางอาหารเป็นธรรม ผ่านการวิเคราะห์เหตุปัจจัยจากสถานการณ์ด้านสิทธิชุมชนในภูมิภาคต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากอดีตถึงปัจจุบัน
3. เพื่อสร้างชุดความรู้ผ่านการสังเคราะห์ชุมชนต้นแบบภายใต้ข้อจำกัดของแต่ละพื้นที่ รวมถึงวิเคราะห์โอกาสที่ความมั่นคงทางอาหารที่เป็นธรรมจะเกิดขึ้นได้ภายใต้ข้อจำกัดที่เกิดขึ้นในประเทศไทย
4. เพื่อทบทวนและตรวจสอบองค์ความรู้ที่สามารถนำไปสร้างสื่อที่จะเผยแพร่ และสร้างกระบวนการพัฒนาชุมชนนาร่องเพื่อทดสอบองค์ความรู้ที่ได้จากชุมชนต้นแบบ
5. เพื่อสร้างแนวทางในการพัฒนาข้อเสนอเชิงนโยบาย

1.3 ขอบเขตของโครงการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้ มีขอบเขตเชิงพื้นที่และกลุ่มประชากรในกลุ่มชาติพันธุ์หรือกลุ่มที่ถูกกดทับจากปกติ และในกลุ่มชุมชน อย่างละ 1 ชุมชน รวมเป็น 2 ชุมชน เพื่อศึกษาชุมชนในฐานะหน่วยการวิเคราะห์ของชุมชนต้นแบบ

ขอบเขตเชิงเนื้อหา ศึกษาประเด็นเรื่องสิทธิของชุมชนในความรู้ความเข้าใจ ที่นำไปสู่สิทธิในการผลิต การบริโภค และจำหน่ายสินค้าเพื่อนำมาซึ่งความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนในชุมชน ได้อย่างไรภายใต้ข้อจำกัดของเรื่องการเข้าถึงป่าไม้และที่ดิน

1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ เช่น ด้านวิชาการ ด้านนโยบาย ด้านเศรษฐกิจ/พาณิชย์ ด้านสังคม และชุมชน รวมถึงการเผยแพร่ในวารสาร จดสิทธิบัตร ฯลฯ และหน่วยงานที่นำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

ได้รับองค์ความรู้จากการศึกษาซึ่งสามารถนำไปสังเคราะห์เป็นบทความวิชาการเพื่อเผยแพร่ รวมถึงการนำเสนอในเวทีประชุมทางวิชาการ อีกทั้งเป็นประโยชน์ต่อชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

โดยเฉพาะกรมป่าไม้ และองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น โดยเฉพาะองค์การบริหารส่วนตำบล ในการนำไปประยุกต์ใช้เพื่อการสร้างแนวนโยบายเพื่อการพัฒนาพื้นที่ นอกจากนี้ยังสามารถนำไปต่อยอดในการศึกษาเปรียบเทียบกับกลุ่มประชากรกลุ่มอื่นๆ เพื่อนำไปสู่การสังเคราะห์เรื่องความมั่นคงของมนุษย์ในทุกมิติในอนาคต

2. แผนการถ่ายทอดเทคโนโลยีหรือผลการวิจัยสู่กลุ่มเป้าหมาย

ในการศึกษาใช้กระบวนการสร้างเวทีหรือการจัดประชุมผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ซึ่งประกอบด้วยภาครัฐ ภาคเอกชน ชุมชน และนักวิชาการ เพื่อให้เป็นเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของคนทำงาน พื้นที่ นักนโยบาย และนักวิชาการ และสามารถถ่ายทอดองค์ความรู้ที่พบต่อชุมชนและสร้างการถ่ายทอดต่อเนื่องสู่รุ่นเยาวชนเพื่อให้เกิดการสร้างองค์ความรู้ที่อยู่คู่กับชุมชน นอกจากนี้ยังเป็นกระบวนการสร้างเครือข่ายชุมชนจากเวทีพบปะต่างพื้นที่อีกประการหนึ่ง นอกจากนี้ยังเป็นการดึงเยาวชน หรือคนในชุมชนร่วมเป็นนักวิจัยในการศึกษาเพื่อเป็นการเรียนรู้การศึกษาวิจัยและให้ชุมชนสามารถต่อยอดองค์ความรู้ของชุมชนได้เองในอนาคต

1.5 วิธีการดำเนินการวิจัย

งานวิจัยชิ้นนี้ใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพและปริมาณโดยแบ่งขั้นตอนการศึกษาออกได้ดังนี้

1. ศึกษาข้อมูลทุติยภูมิ ในรูปของเอกสาร งานวิจัย รายงานการดำเนินการต่างๆ ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ในประเด็นเรื่อง สิทธิชุมชน ความมั่นคงทางอาหาร ปัญหาเรื่องป่า และที่ดินทำกิน รวมถึงเรื่องความเป็นธรรมทางสังคม
2. สืบสวนผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชุมชนในปัจจุบันอันเนื่องมาจากแนวคิดเรื่องสิทธิชุมชน และความเป็นธรรมทางสังคม และทำแผนที่ปัญหา ผลกระทบและแนวทางแก้ปัญหา รวมถึงระบุตัวแสดงที่เกี่ยวข้อง
3. สร้างนิยามของสิทธิชุมชนภายใต้ความเป็นธรรมอันจะส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารให้กับครัวเรือนในชุมชนจากชุมชนตัวอย่าง ด้วยวิธีทางคุณภาพและปริมาณ
4. เลือกพื้นที่ต้นแบบในการถอดบทเรียนการจัดการทรัพยากรของชุมชนภายใต้แนวคิดสิทธิชุมชน ในกรณีป่า และที่ดิน ดำเนินการสังเคราะห์เหตุปัจจัยของชุมชนต้นแบบเพื่อสร้างคู่มือการดำเนินการ
5. สร้างเวทีแลกเปลี่ยนด้วยการจัดประชุมย่อยของกลุ่มชุมชนต้นแบบทั้งสองกลุ่ม เพื่อให้เกิดความชัดเจนของข้อมูลที่จะสามารถสร้างแนวทางการดำเนินการให้กับชุมชนอื่นๆ ได้
6. สร้างสื่อเพื่อการประชาสัมพันธ์ เช่น คู่มือการดำเนินการชุมชน ความสำคัญของสิทธิชุมชนกับการจัดการทรัพยากรและความมั่นคงทางอาหาร
7. สร้างเวทีเรียนรู้สำหรับชุมชนนำร่องเพื่อการทดลองแนวทางการดำเนินการที่ได้จากชุมชนต้นแบบ และสรุปโอกาส และอุปสรรคที่อาจจะเกิดขึ้นในอนาคตเพื่อพัฒนาไปสู่ข้อเสนอเชิงนโยบายต่อไป

1.6 ระยะเวลา และแผนการดำเนินงานการวิจัยตลอดโครงการวิจัย

งานวิจัยนี้มีระยะเวลา 2 ปี เริ่มตั้งแต่ 1 ตุลาคม 2558 – 30 กันยายน 2560 โดยในปีที่ 1 เริ่มดำเนินการวิจัยตั้งแต่ 1 ตุลาคม 2558- 30 กันยายน 2559 โดยมีแผนการดำเนินงานตลอดโครงการ ดังนี้

ปีที่ 1

การปฏิบัติงาน	การดำเนินงานตลอดโครงการ (เดือน)											
	ต.ค. 58	พ.ย. 58	ธ.ค. 58	ม.ค. 59	ก.พ. 59	มี.ค. 59	เม.ย. .59	พ.ค. .59	มิ.ย. 59	ก.ค. 59	ส.ค. 59	ก.ย. 59
1. ศึกษาข้อมูลทุติยภูมิเกี่ยวกับปัญหาสถานการณ์ด้านต่างๆ ของชุมชน และสร้างเครื่องมือ	_____											
2. ทบทวนเอกสารและสำรวจแนวนโยบายที่เกี่ยวข้อง			_____									
3. เก็บข้อมูลภาคสนามประกอบด้วยเลือกพื้นที่ต้นแบบการสัมภาษณ์ สันทนาการ และการจัดเวทีแลกเปลี่ยนในพื้นที่และแบบสอบถามเชิงสำรวจ			_____						_____			
4. ศึกษาและสังเคราะห์ความคิดเห็นด้านนิยามองค์ประกอบ ข้อจำกัด เรื่องสิทธิชุมชนภายใต้ความเป็นธรรมอันจะส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารให้กับครัวเรือนในชุมชน						_____						
5. ทำแผนที่สถานการณ์ฯ				_____								
6. เวทีสรุปงานร่วมกัน										_____		
7. จัดทำรายงานวิจัยในช่วงปีที่ 1 เผยแพร่ข้อค้นพบในรูปของบทความหรือการนำเสนอในเวทีวิชาการระดับชาติ											_____	

ปีที่ 2 1 ตุลาคม 2559- 30 กันยายน 2560

การปฏิบัติงาน	การดำเนินงานตลอดโครงการ (เดือน)											
	ต.ค. 59	พ.ย. 59	ธ.ค. 59	ม.ค. 60	ก.พ. 60	มี.ค. 60	เม.ย. 60	พ.ค. 60	มิ.ย. 60	ก.ค. 60	ส.ค. 60	ก.ย. 60
1. ค้นหาและสำรวจแนวคิดเพิ่มเติมและทบทวนแผนที่จากสถานการณ์ปัจจุบัน	—————											
2. ทบทวนคู่มือฯ กับชุมชนอื่นด้วยการลงสนาม และจัดสนทนากลุ่ม		—————										
3. วิเคราะห์ผลการเก็บข้อมูลและนำเสนอต่อชุมชนและผู้เกี่ยวข้อง					—————							
4. สร้างสื่อเผยแพร่							—————					
5. วิเคราะห์แนวคิดและแนวนโยบายที่เหมาะสมในการส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารที่เป็นธรรมอย่างยั่งยืน					—————							
6. สร้างเวทีและกลุ่มปรึกษาเพื่อนำเสนอแนวคิดต่อชุมชนอื่นเพื่อสร้างชุมชนนาร่อง								—————				
7. จัดทำรายงานฉบับสมบูรณ์และเผยแพร่ข้อมูลผ่านสื่อต่างๆ										—————		

บทที่ 2

กรอบแนวคิดและทฤษฎีของโครงการวิจัย

แนวความคิดของโครงการวิจัยชิ้นนี้พยายามแสวงหาทางออกและรูปแบบที่ชุมชนสามารถต่อรองและจัดการกับสถานการณ์ในปัจจุบันและอนาคตที่จะต้องเผชิญและทำให้ผ่านพ้น ดังนั้นงานชิ้นนี้มุ่งกรอบการทำงานใน 4 แนวคิดหลักคือ 1) สิทธิชุมชน ในฐานะคำตอบสำหรับชุมชนในการสร้างโอกาสในการอยู่รอด 2) ความเป็นธรรม ความเท่าเทียม และ 3) ความมั่นคงทางอาหาร ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

2.1 สิทธิชุมชน (community rights)

สิทธิชุมชนในประเทศไทยได้รับการคุ้มครองครั้งแรกในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 และได้เริ่มบัญญัติรับรองสิทธิในความเป็นมนุษย์ที่เรียกกันทั่วไปว่า ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ (Human Dignity) และได้กำหนดรับรองสิทธิและเสรีภาพ ชุมชน สิทธิชุมชน ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมไว้อย่างเป็นรูปธรรมในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ต่อมามีการยกเลิกรัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าว และได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ซึ่งสิทธิชุมชน ได้บัญญัติไว้ในหมวด 3 ว่าด้วยสิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย ส่วนที่ 12 ว่าด้วยสิทธิชุมชน มาตรา 66 และมาตรา 67 โดยให้ความสำคัญกับชุมชนท้องถิ่นในการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรอนุรักษ์บำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและความหลากหลายทางชีวภาพ สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐ และชุมชนในการคุ้มครอง รักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม การดำเนินโครงการต่าง ๆ ที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนอย่างรุนแรง จะดำเนินการไม่ได้ นอกจากจะมีการศึกษาและผ่านกระบวนการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนก่อนที่จะมีการดำเนินการ และในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับชั่วคราว พุทธศักราช 2557 ก็ยังมีได้มีการเปลี่ยนแปลงสาระในหมวดนี้

เสนห์ จามริก (2536) ให้ความหมาย “สิทธิชุมชน” คือ การให้ชุมชนชาวบ้านมีสิทธิในการเลือกอนาคตของตนเอง เป็นตัวของตัวเองเป็นอิสระโดยตัวเองในสถานการณ์ปัจจุบัน ชาวบ้านจำเป็นจะต้องเรียนรู้ชุมชนที่เขาอยู่ ทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ ภูมิปัญญาเหล่านี้เป็นสิ่งที่โลกกำลังจ้องอยู่ หนึ่ง เขาต้องเรียนรู้ที่จะเชื่อมสิ่งที่เขามีอยู่กับความต้องการ ความคาดหวังจากโลกภายนอกเท่าทันที่จะปกป้องสิทธิของเขา ในขณะที่เดียวกันก็ใช้สิทธิที่จะพิสูจน์ให้โลกเห็นว่าเขาสามารถทำประโยชน์ให้กับโลกได้ อย่างน้อยที่สุดปกป้องรักษาทรัพยากรของโลก สองอาจจะบอกว่าเขาก็สนใจอยากจะได้เรียนรู้เพิ่มเติมที่จะทำวิจัย เขายินดีที่จะร่วมมือทำอะไรต่อมิอะไรที่จะใช้ทรัพยากรเหล่านี้อย่างเป็นทางการอย่างยั่งยืน ในเวลานี้เราต่อสู้เรื่องสิทธิชุมชนแค่เรื่องสิทธิทำ กินว่าต้องให้อยู่ตรงนี้ ถ้าเป็นแค่นี้ไม่พอ มีอะไรหลายอย่างที่เราต้องคิดวิจัยศึกษา (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2555)

ยศ สันตสมบัติ (2536) ให้ความหมาย “สิทธิชุมชน” หมายถึงสิทธิร่วม เหนือทรัพย์สินของชุมชนสมาชิกของชุมชนซึ่งทำ หน้าที่ดูแลรักษาป่าเท่านั้น จึงจะมีสิทธิใช้และได้ประโยชน์จากป่า โดยนัยนี้ สิทธิชุมชนให้ความสำคัญ กับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเพื่อส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน ดังนั้น แม้ว่าโดยทฤษฎีแล้วสมาชิกของชุมชนทั้งหมดจะมีสิทธิตามธรรมชาติในการใช้ทรัพยากรรวม แต่ชุมชนก็สามารถใช้อำนาจออกกฎเกณฑ์โดยคำนึงถึง ความเป็นธรรมในสังคมเป็นสำคัญ

อานันท์ กาญจนพันธ์ (2542) กล่าวว่า สิทธิชุมชนไม่ใช่สิทธิในการเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ในพื้นที่นั้น พื้นที่เหล่านั้นก็ยังเป็นของรัฐ แต่อำนาจหน้าที่ในการดูแลรักษาเป็นของชุมชนชุมชนสามารถที่จะออกกฎเกณฑ์และระเบียบต่างๆ เพื่อพิทักษ์สิทธิและพื้นที่เหล่านั้นให้คงอยู่ สิทธิชุมชนจะเกี่ยวข้องกับสิทธิอื่นๆ ตามคตินี้ที่มีอยู่ในเชิงคุณค่า เชิงศีลธรรมของสังคม สิทธิชุมชน จะซ่อนอยู่ในเรื่องสิทธิต่างๆ เช่น “สิทธิหน้าหมู” คือ สิทธิของคน ที่จะได้ใช้ประโยชน์ร่วมกันในป่า ในที่ดินอะไรต่างๆ หรือว่าสิทธิ ในเรื่องของ “สิทธิการใช้” สิทธิเหล่านี้เกิดขึ้นตามหลักที่ว่าทุกคนควรมีสิทธิในการยังชีพมีสิทธิในการที่จะมีชีวิตเป็นระบบคุณค่าทางศีลธรรม และสิทธิชุมชนยังขยายตัวออกไปเกี่ยวข้องกับสิทธิอื่นๆ ตามความสัมพันธ์ที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น สิทธิในความ เป็นมนุษย์หรือศักดิ์ศรีของความเป็นคน สิทธิชุมชนจะเอื้อต่อการพัฒนา ที่เป็นธรรมและยั่งยืน

“สิทธิชุมชน” จึงเป็นอุดมการณ์ที่แนบแน่นกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชนมาอย่างยาวนาน (ชลธิรา สัตยาวัฒนา, 2546) วิวัฒนาการของสิทธิของประชาชนในมิติต่างๆ คือ การตอบสนองเพื่อให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ก็คือการตอบสนองในส่วนต่างๆ ของโครงสร้าง การให้คำจำกัดความ การป้องกัน การสนับสนุนสิทธิให้ เป็นตัวแทนของสังคมเพื่อเป็นพลังบรรทัดฐานปกป้องเหยื่อของรัฐ ในทางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม บทความนี้ให้ความสำคัญแก่เหยื่อซึ่งก็คือ ชนท้องถิ่นดั้งเดิมที่ถูกปฏิเสธถึงสิทธิพื้นฐานในด้านศักดิ์ศรีในความ เป็นเอกลักษณ์ของชาติพันธุ์และเชื้อชาติอย่างถาวร อันเป็นพื้นฐานแต่แรก แล้วพัฒนาการต่อมาเป็นความเป็น ชุมชนที่กล่าวถึงในปัจจุบัน Rodolfo Stavenhagen (Crawford, 1987) ได้ให้ความหมายพลเมืองชนท้องถิ่น ดั้งเดิม (Indigenous Populations) ว่า หมายถึง ผู้อยู่อาศัยดั้งเดิมของอาณานิคม ผู้ซึ่งโดยทั่วไปตาม ประวัติศาสตร์แล้วถูกปราบปราม หรือถูกล่าดินแดนโดยผู้อื่น และต้องเสียอำนาจอธิปไตยไป รวมทั้งตกเป็น ผู้ที่อยู่ใต้ปกครองของสังคมส่วนใหญ่และรัฐไม่มีอำนาจควบคุมดำเนินการใดๆ เขาเห็นว่า สถานะของชนท้องถิ่น ดั้งเดิมเป็นผู้ถูกระงับให้สูญเสียสิทธิทางอธิปไตยโดยไม่มีส่วนร่วมหรือเป็นตัวแทนในทางการเมือง และยัง เป็นเหยื่อของสิทธิพื้นฐานต่างๆ จากสถานะของผู้ที่อยู่ใต้ปกครองนี้ทำให้ถูกล่วงล้ำในสิ่งต่างๆ รวมทั้งการบริการทาง สังคมและแรงกดดันในการถูกยึดดินแดน และทรัพยากรที่ทำมาหากินได้อย่างถาวร

ดังนั้น ความคิดเรื่อง “สิทธิ” “สิทธิมนุษยชน” และ “สิทธิชุมชน” ของแต่ละกลุ่มชน กลุ่มชาติพันธุ์ ต่างๆ จึงเป็นสิ่งที่สามารถ “สืบสาน” (reconstruct) จากชุมชนนั่นเอง โดยสิทธิชุมชนไม่ใช่สิทธิครอบครอง เป็นเจ้าของอย่างเบ็ดเสร็จเหมือนสิทธิปัจเจกและสิทธิรัฐที่เจ้าของใช้สิทธิ์ตนเองกีดกันการเกี่ยวข้องจาก ภายนอกอย่างสิ้นเชิง สิทธิชุมชนที่เห็นได้ชัดในปัจจุบัน เช่น การจัดการป่าชุมชน กลุ่มออมทรัพย์ เศรษฐกิจ ชุมชน หรือการฟื้นฟูอัตลักษณ์ของท้องถิ่น ที่ต้องการการสนับสนุนจากเครือข่ายท้องถิ่น ประชาสังคม และรัฐ แต่ในขณะเดียวกัน ชุมชนก็ได้สร้างเงื่อนไข กติกา ที่มีการควบคุมการใช้จากภายนอก ป้องกันการละเมิดสิทธิ ชุมชน ซึ่งสิทธิชุมชนให้ความสำคัญกับผู้ที่ยู่กินดูแลทรัพยากรเพื่อความอยู่รอดของชุมชนเป็นอันดับแรก คน ภายนอกจะมาอ้างสิทธิเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีของชุมชนเมือง มาอยู่เหนือการมีชีวิตรอดของชุมชนไม่ได้ ระดับ ของการมีส่วนร่วมจึงลดหลั่นกันไปตามความจำเป็นพื้นฐานของชีวิตและสังคม

ชุมชนสามารถจัดระเบียบความสัมพันธ์ในการเข้าถึงและใช้ทรัพยากรธรรมชาติในลักษณะที่สำคัญ 3 ประการ คือ สิทธิของผู้มาก่อน การครอบครองเพื่อการใช้ประโยชน์ และ การครอบครองทรัพยากรในจำนวน จำกัดเฉพาะที่ใช้ประโยชน์ที่จำเป็น

2.2 ความเป็นธรรม

ประเด็นเรื่องความเป็นธรรมเป็นประเด็นที่มีความซับซ้อนและหลากหลาย แต่ประเด็นความเป็นธรรมที่ถูกอ้างอิงและกล่าวถึงกันมากมักอยู่ในรูปของ “ความเป็นธรรมทางสังคม” และ “ความเป็นธรรมทางกฎหมาย” เมื่อกล่าวถึงความเป็นธรรมมักอยู่ในรูปของผลการปฏิสัมพันธ์ของสังคม ที่เป็นธรรมและไม่เป็นธรรม ทั้งนี้เมื่อมองความเป็นธรรมจึงต้องมองว่าตามกฎหมายนั้นเป็นธรรมหรือไม่ ในขณะที่เดียวกันก็ต้องเป็นธรรมทางสังคมด้วย เพราะในตามหลักแล้ว ในสังคมย่อมมีกฎระเบียบที่มากำกับ ดังนั้น ความเป็นธรรมทั้ง 2 คำจึงควรจะให้ความหมายเดียวกัน แต่ในความเป็นจริงกลับพบว่า “ช่องว่าง” และ “ความแตกต่าง” ระหว่างกันเกิดขึ้นมากและทวีความห่างออกไปเรื่อยๆ ความเป็นธรรมทางกฎหมายและความเป็นธรรมทางสังคมจึงแตกต่างกันมากขึ้นเช่นกัน เพราะการมองความเป็นธรรมทั้ง 2 ประเด็นถูกมองด้วยแนวคิด ผลประโยชน์ที่แยกส่วนแบ่งพรรค และไม่บูรณาการ ความเป็นธรรมทางเศรษฐศาสตร์คือการพยายามกระจายรายได้ หรือการมองโครงสร้างทางอำนาจที่ไม่เท่าเทียมในแนวคิดสตรีนิยมคือความไม่เป็นธรรม ซึ่งการมองในสาขาวิชาอื่นก็มีความแตกต่างกัน ดังนั้นจึงมักยึดจับความเป็นธรรมทางกฎหมายทางนิติบัญญัติเพื่อให้สามารถเข้าใจได้ง่ายและเป็นบรรทัดฐานที่สังคมต่างยอมรับในกฎเกณฑ์ที่ตั้งขึ้น ดังนั้น หากการกระทำใดๆ แล้วไม่ขัดต่อหลักนิติธรรมย่อมให้ภาพของความเป็นธรรมที่สังคมส่วนใหญ่ยอมรับเพียงมิติเดียว

ดังนั้นความเป็นธรรมจึงยังเป็นประเด็นที่ถกเถียงกันไม่จบ และขยับเคลื่อนไหวไปตามบริบท มุมมอง และสถานการณ์ที่เกิดขึ้นภายใต้ประเด็นที่หยิบยกมาตีความ การโต้แย้งเรื่องความเป็นธรรมจึงไม่แตกต่างจากประเด็นของความพอเพียง ความแตกต่างที่ชัดเจนในมุมมอง คือ แนวคิดเรื่องความพอเพียงเป็นสิ่งที่มักถูกกล่าวถึงในเชิงเศรษฐศาสตร์ในแง่ของการผลิต และใช้อย่างมีความสมดุลกัน และมองต่อไปถึงกระบวนการจัดการทรัพยากรในชุมชน ที่เหมาะสมและเพื่ออนาคต แต่ความพอเพียงไม่ได้ถูกกำหนดว่าอะไรคือกฎเกณฑ์ที่เหมาะสมและถูกต้องดีงาม ความเป็นธรรมทางสังคมที่ให้โอกาสทุกคนเท่าเทียมจึงอิงอยู่กับความพอเพียงที่จะสร้างเป็นแนวทางบรรทัดฐานให้เกิดขึ้นได้ในสังคมและจะต้องสามารถคงอยู่ได้ในอนาคต

ความเป็นธรรม เป็นแนวคิดความยุติธรรมในทางปรัชญาการเมืองตะวันตก ที่มุ่งมองว่าสังคมต้องมีสถาบันการเมืองที่มีหลักเกณฑ์พื้นฐาน และกลไกในการจัดการสิทธิและผลประโยชน์ให้กับสมาชิกอย่างเท่าเทียมกัน โดยจำแนกความเข้าใจความยุติธรรมเป็น 3 แบบคือ แนวคิดประโยชน์นิยม (Utilitarianism) แนวคิดเสรีนิยม (Liberalism) ที่เป็นปรปักษ์กับผู้เสียเปรียบในสังคมเพราะจะให้ความสำคัญกับเรื่องเสรีภาพอย่างสูงสุด เน้นที่กลไกตลาดและการแข่งขันว่าเป็นวิถีทางที่จะนำไปสู่ความยุติธรรม และแนวคิดการจัดสรรตามความคู่ควร (Desert theory) นอกจากนี้ยังมีการแบ่งความยุติธรรมออกเป็น 1) ความยุติธรรมแบบแลกเปลี่ยนตอบแทน (dikaion diorthotikon; iustitia commutativa) เป็นความยุติธรรมในทางสัญญา เช่น การซื้อขายแลกเปลี่ยน ความยุติธรรมในลักษณะนี้ถือว่าเป็นความยุติธรรมพื้นฐานในทางเศรษฐกิจ และความยุติธรรมในลักษณะนี้ยังปรากฏเป็นความยุติธรรมในการแก้แค้นทดแทนการกระทำความผิดอาญาอีกด้วย 2) ความยุติธรรมแบบแบ่งปันปันส่วน (dianemetikon dikaion; iustitia distributiva) เป็นแนวคิดที่ความยุติธรรมเกิดในความสัมพันธ์ที่มีอำนาจไม่เท่าเทียมกัน แต่จะมีการแบ่งสรรประโยชน์ หรือหน้าที่อย่างไรให้ยุติธรรม เช่น รัฐจะมีการแบ่งประโยชน์ให้กับประชาชนอย่างไรให้ยุติธรรม ใช้เกณฑ์อะไรในการแบ่ง (วรเจตน์, 2552)

ดังนั้น ความยุติธรรมทางสังคมจึงเป็นประเด็นที่นักคิดหลายคน เช่น John Rawls, David Miller, Michael Sandel ต่างพยายามให้การนิยามและกำหนดขอบเขตซึ่งรวมหมายถึง ความยุติธรรมทั้งปวงที่เชื่อมโยงกับระเบียบทางสถาบันและความสัมพันธ์ทางสังคมในการแบ่งประโยชน์ในสังคม

ปัญหาที่เกิดจากความไม่เป็นธรรมในเรื่องทรัพยากรและกลุ่มชาติพันธุ์ชนเผ่าอันเกิดขึ้นทุกที่ไม่เฉพาะประเทศไทย ในมิติของทรัพยากรนั้นเกิดความไม่เป็นธรรมจาก 1) การเปลี่ยนแปลงของระบบสิทธิการเข้าถึงทรัพยากรที่เคยเป็นของสาธารณะ ชุมชนท้องถิ่นเป็นผู้ดูแลสามารถเข้าถึงได้เป็นการถูกผูกขาดมากขึ้นด้วยระบบกฎหมาย กลไกของรัฐ และการถ่ายโอนให้เป็นกรรมสิทธิ์ของบุคคลซึ่งสนับสนุนให้กลุ่มทุนที่มีขนาดใหญ่มากขึ้น 2) การถูกเลือกปฏิบัติ และผลลัพท์เข้าสู่ความเสี่ยงของการเป็นคนชายขอบมากขึ้น เช่น ระบบการค้าเสรีที่เปียดให้ชาวนาหรือผู้ผลิตต้องเผชิญกับต้นทุนที่สูงขึ้น ในขณะที่ไม่สามารถกำหนดราคาขายได้ เป็นต้น 3) การลดทอนความเป็นตัวตน หรือการสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนในแต่ละท้องถิ่น กรณีชาวเขาหรือกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่อนุรักษ์เป็นกรณีที่ชัดเจนว่า ความพยายามที่จะมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรหรือสิทธิในการจัดการทรัพยากรด้วยวิธีของชุมชนไม่สามารถทำได้ภายใต้กฎเกณฑ์ของรัฐและกระแสของภายนอก (กฤษฎา, 2555) ในขณะที่มีวัฒนธรรมความไม่เป็นธรรมเกิดจากการลดทอนคุณค่าของความเป็นคนจาก 1) มุมมองเรื่องรัฐชาติและความเป็นอื่น 2) มุมมองเสรีนิยม และ 3) มุมมองของปัจเจกบุคคล (นฤมล, 2555)

2.3 ความมั่นคงทางอาหาร

ความมั่นคงทางอาหารกำเนิดขึ้นในช่วงทศวรรษที่ 2513 - 2522 ในขณะที่สถานการณ์วิกฤติด้านราคาอาหารและพลังงานกำลังรุกรามไปทั่วโลก และความมั่นคงทางอาหารถูกใช้เป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.2517 ในการประชุมอาหารโลก ภายใต้แนวคิดที่ว่า ความมั่นคงทางอาหารเป็นปัญหาที่เกิดจากความ “ไม่พอเพียงทางด้านอุปทาน” ของประเทศหรือภูมิภาคหนึ่งๆ (FAO, 2006) ซึ่งแนวคิดดังกล่าวได้นำไปสู่แนวคิดอีกประการคือ ความทรงสิทธิด้านอาหาร (Food entitlement) ที่มุ่งมองว่าอาหารเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานที่ต้องเข้าถึงและมีเสถียรภาพในระดับครัวเรือนและบุคคล ตามแนวคิดของ อมาตยา เซน ที่คิดว่าประเทศที่มีประชากรที่เกิดความขาดแคลนอาหารจำนวนมากล้วนเป็นประเทศผู้ผลิตอาหารทั้งสิ้น ดังนั้นความขาดแคลนดังกล่าวจึงไม่ใช่เกิดจากอาหารที่ไม่พอเพียง แต่เกิดจากการเข้าไม่ถึงอาหาร

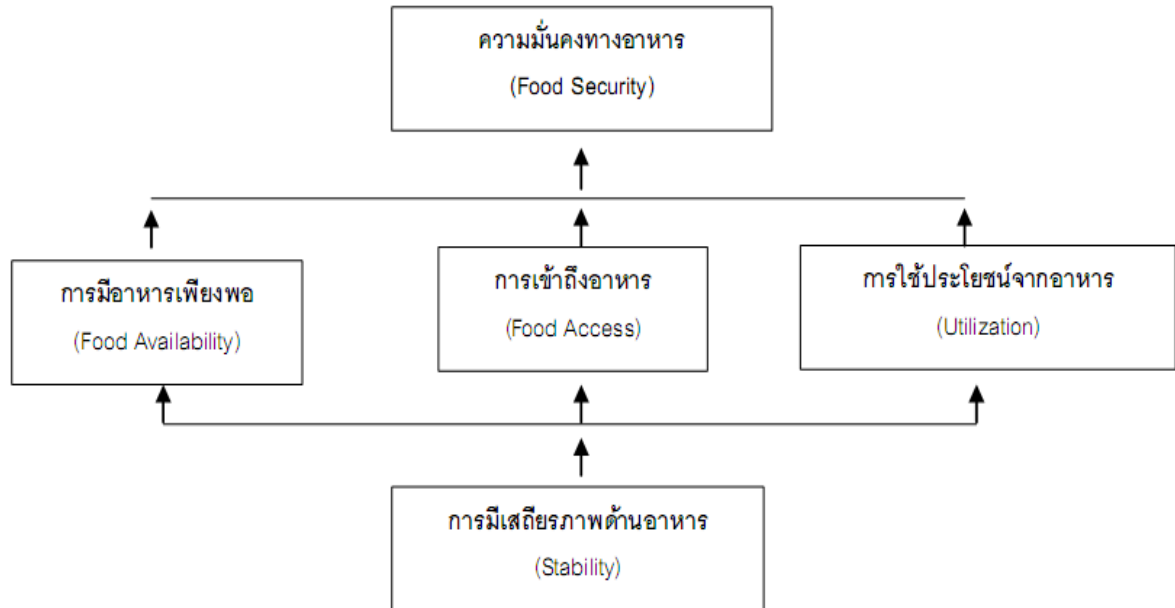
องค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) ให้นิยามคำว่า "ความมั่นคงทางอาหาร" หมายถึง การที่ประชาชนมี "ปริมาณ" อาหารเพื่อการบริโภคที่เพียงพอ มีความ "หลากหลาย" ของประเภทอาหารที่ได้รับ และอาหารนั้น "มีคุณภาพ" หมายถึงมีคุณค่าทางโภชนาการและความสะอาดปลอดภัย รวมทั้งประชาชนสามารถ "เข้าถึง" อาหาร อันเกิดจากระบบการกระจายอย่างทั่วถึง โดยมีรายละเอียดดังนี้ (FAO, 2006)

1. ความพอเพียง ความพอเพียงของปริมาณอาหารในคุณภาพที่เหมาะสม ซึ่งอาจได้มาจากการผลิตภายในประเทศหรือการนำเข้า รวมถึงความช่วยเหลือทางอาหาร

2. การเข้าถึง การเข้าถึงทรัพยากรที่พอเพียงของบุคคลเพื่อได้มาซึ่งอาหารที่เหมาะสมและมีโภชนาการ ทรัพยากรที่ว่าหมายถึงความสามารถของบุคคลที่จะกำหนดควบคุมกลุ่มสินค้าหนึ่งๆได้ภายใต้บริบททางกฎหมาย การเมือง เศรษฐกิจและสังคมของชุมชนที่บุคคลอาศัยอยู่ ซึ่งรวมถึงสิทธิตามประเพณี เช่น การเข้าถึงทรัพยากรส่วนรวมของชุมชนด้วย

3.การใช้ประโยชน์ การใช้ประโยชน์ด้านอาหารผ่านอาหารที่เพียงพอ น้ำสะอาดและการรักษาสุขภาพและสุขอนามัยเพื่อที่จะเข้าถึงภาวะความเป็นอยู่ที่ดีทางโภชนาการซึ่งความต้องการทางกายภาพทั้งหมดได้รับการตอบสนอง โดยนัยยะนี้ จึงสัมพันธ์กับปัจจัยนำเข้าที่ไม่ใช่อาหารด้วย

4.เสถียรภาพ เพื่อจะมีเสถียรภาพทางอาหาร ประชาชน ครूरวเรื้อนและบุคคลจะต้องเข้าถึงอาหารที่เพียงพอตลอดเวลา ไม่ต้องเสี่ยงกับการไม่เข้าถึงอาหารอันเป็นผลมาจากวิกฤตที่เกิดขึ้นอย่างกะทันหัน (เช่น วิกฤตทางเศรษฐกิจหรือสภาพภูมิอากาศ) หรือเหตุการณ์ที่เป็นไปตามวงจร เช่น ภาวะความไม่มั่นคงทางอาหารตามฤดูกาล ในความหมายนี้ จึงครอบคลุมถึงทั้งมิติความพอเพียงและการเข้าถึงอาหาร

ภาพที่ 1 แสดงองค์ประกอบของความมั่นคงทางอาหารในมุมมองของ องค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ

ที่มา: ปรับปรุงจาก Food and Agricultural Organization (FAO). "Food Security" in Policy Brief Issue 2. January 2006: 1.

มิติความมั่นคงทางอาหารไม่เพียงแต่จะมองแค่นิยามข้างต้นแต่ต้องมองในมิติที่มากกว่า เช่น ความเปราะบางของอาหาร ซึ่งให้ความหมายถึงโอกาสที่จะตกอยู่ในสถานการณ์ที่มีความไม่มั่นคงทางอาหาร เป็นต้น

นอกจากนี้ได้มีปราชญ์ชาวบ้านในประเทศไทยหลายท่านได้ให้คำนิยามถึงความมั่นคงทางอาหารไว้ เช่น นายสุเมธ ปานจำลอง นักวิจัยเรื่องความมั่นคงอาหารในพื้นที่ภาคอีสาน กล่าวว่า ความมั่นคงด้านอาหารตามนิยามของชาวบ้านอีสาน คือ ทำ (การผลิต) ได้ หาได้ แลกได้ และซื้อได้ จากการศึกษาพบว่าครอบครัวในโคกต้องมีที่นา 6 ไร่ ผลิตข้าวได้ประมาณปีละ 100 ถังจึงจะมีความมั่นคงด้านอาหาร โดยต้องปลูกผัก เลี้ยงปลาเสริมด้วย ในระดับชุมชน ชุมชนที่มีสมาชิก 120 ครัวเรือนต้องมีข้าวสำรองประมาณ 7 ตัน จึงจะมีข้าวกินเพียงพอถ้าเกิดภัยพิบัติ กรณีของแหล่งอาหารธรรมชาติจากการศึกษาพบว่า หนึ่งหมู่บ้านต้องมีป่าชุมชนพื้นที่ 50 ไร่และตำบลละ 100 ไร่จึงจะทำให้ชุมชนมีความมั่นคงด้านอาหาร ในขณะที่นายประสิทธิ์ชัย หนูนวนล จากเครือข่ายปกป้องอ่าวท่าศาลา จ.นครศรีธรรมราช กล่าวถึงความมั่นคงของอาหารในเขตชายฝั่งทะเลว่า การทำประมงพื้นบ้านคือการสร้างความมั่นคงด้านอาหารของชุมชน แต่ปัจจุบันมีโครงการอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ริมชายฝั่งทำลายแหล่งประมงเหล่านี้อยู่มากมายหลายแห่ง รวมทั้งที่จังหวัดนครศรีธรรมราชด้วย เครือข่าย

ประมงพื้นบ้านและองค์กรที่เกี่ยวข้องได้มีมาตรการหลายอย่างเพื่อปกป้องแหล่งอาหาร เช่น การทำเขตอนุรักษ์ ห้ามทำการประมงในเขต 400 เมตรจากชายฝั่ง การมีธรรมนูญชุมชนเพื่อปกป้องอ่าว การผลักดันให้มีการออกข้อบัญญัติท้องถิ่นเพื่อปกป้องแหล่งอาหารของชุมชน เป็นต้น ดังจะเห็นได้ว่านอกเหนือจากความมั่นคงด้านอาหารแล้ว การประมงชายฝั่งยังเป็นแหล่งจ้างงานสำคัญของท้องถิ่น เช่น ใน 10 หมู่บ้านของอ่าวท่าศาลา มีการจ้างงานประมงมากกว่า 5,000 คน และผลผลิตจากอ่าวนี้สามารถเลี้ยงดูคนในท้องถิ่นมากกว่า 10,000 ครอบครัว ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าความมั่นคงทางอาหารของชาวบ้านทั้งภาคอีสานและภาคใต้จึงให้นิยามถึง สามารถผลิต หา แลกเปลี่ยน และซื้อเพื่อการบริโภคได้ และการรักษาหรืออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติคือทางป้องกันให้ชุมชนมีความมั่นคงทางอาหารต่อไปในอนาคต

ทั้งนี้การที่จะเกิดความมั่นคงทางอาหารได้นั้น จะต้องมีฐานทรัพยากรที่เป็นจุดเริ่มของระบบอาหารและการผลิตอาหารร่วมกับผู้ผลิต หรือเกษตรกรที่เป็นเจ้าของปัจจัยเหล่านั้นด้วย แต่ปัจจัยที่จะก่อให้เกิดความมั่นคงทางอาหารกลับอยู่ในภาวะที่วิกฤติจากการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตเชิงเศรษฐกิจ จากการเกษตรพอเพียงไปสู่การเกษตร หรือผลิตเพื่อค้า ที่พึ่งพิงปัจจัยการผลิตจากภายนอกมากกว่า ในอดีต ไม่ว่าจะเป็นเทคโนโลยี และเมล็ดพันธุ์ ซึ่งการพึ่งพาเหล่านี้ทำให้เกิดภาวะการถูกจำกัดสิทธิในการกำหนดวิธีการผลิตและวิถีชีวิตของตน ซึ่งกลายเป็นความไม่มั่นคงทางอาหารและวิถีชีวิตในที่สุด

ผลการศึกษาด้านความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชนที่ผ่านมา (ศยามล เจริญรัตน์, 2556) ชี้ให้เห็นว่าปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชนนั้น หากพิจารณาจากด้านการผลิตและหาอาหารแล้ว สิ่งสำคัญส่วนหนึ่งเป็นเรื่องของโอกาสของประชาชนที่จะเข้าไปจัดการทรัพยากร โดยเฉพาะป่าชุมชน หรือป่าไม้ได้มากหรือน้อย และปัญหาด้านการถือครองที่ดินเพื่อการเพาะปลูก โดยเฉพาะในพื้นที่ชุมชนและในกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยในเขตชนบทและในพื้นที่อนุรักษ์หรือในพื้นที่ที่มีปัญหาเรื่องการถือครอง เพราะโอกาสของอาชีพทั้งในด้านการผลิตอาหารเพื่อยังชีพและการผลิตเพื่อการค้าและขายเพื่อนำรายได้เข้าครัวเรือนจะไม่สามารถเกิดขึ้นได้ อย่างไรก็ตามปัญหาด้านที่ดินทำกินเป็นปัญหาที่เกษตรกรไทยเผชิญมาโดยตลอด (ศยามล ไกยูรวงศ์ และคณะ, 2548) และมีการศึกษาจำนวนมากที่พบว่าเรื่องความเป็นธรรมในประเด็นที่ดินนั้นเกิดจากการถือครองที่ดินของเอกชนจำนวนน้อย โดยที่บางส่วนไม่ได้ทำประโยชน์ ในขณะที่เกษตรกรที่ยากจนถือครองที่ดินเพียงประมาณร้อยละสิบของที่ดินทั้งประเทศ (ช่องว่างระหว่างมนุษย์: รายงานสถานการณ์ความไม่เป็นธรรมทางสุขภาพ, 2555) นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2536) รายงานไว้ว่า ในภาคเหนือตอนล่าง นับจาก พ.ศ. 2531 เป็นต้นมา มีการสูญเสียที่ดินทั้งที่เอกชนรายเล็กใช้อยู่และที่ดินในป่าสงวนไปสู่มีนายทุนขนาดใหญ่ซึ่งไม่กลัวเกรงกฎหมาย และทำให้มีการบุกเบิกจับจองที่ป่าสงวนเพิ่มขึ้น การเข้าถึงที่ดินโดยวิธีปกติของประชาชนสามารถทำได้โดย 5 รูปแบบ คือ 1) ซื้อจากภาคเอกชนโดยทั่วไป 2) รัฐออกเอกสารสิทธิ์ คือ น.ส.3 หรือโฉนดที่ดินให้เนื่องจากมีหลักฐานแสดงการครอบครองมาก่อนการประกาศใช้ประมวลกฎหมายที่ดิน 3) รัฐอนุญาตให้เข้าใช้ประโยชน์โดยการเช่า เช่น ที่ราชพัสดุ ที่สาธารณประโยชน์ 4) เป็นสมาชิกของโครงการจัดที่ดินของรัฐ ภายใต้ประมวลกฎหมายที่ดิน พระราชบัญญัติจัดที่ดินเพื่อการครองชีพ พ.ศ. 2511 และพระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม พ.ศ. 2518 5) รัฐอนุญาตให้เข้าใช้ประโยชน์ในช่วงเวลาที่กำหนดตามพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 เช่น โครงการออกหนังสืออนุญาตให้สิทธิทำกินชั่วคราว (สทก.) จากวิธีข้างต้นนั้นกลับพบว่าประชาชนจำนวนมากที่ไม่สามารถเข้าถึงที่ดินได้จากทั้งห้าประการข้างต้น ทำให้กลายเป็นผู้ไร้ที่ดิน ประเวศ วะสี (2553) ได้กล่าวไว้ว่า การขาดความเป็นธรรมในการจัดการการใช้ทรัพยากร เช่น ที่ดิน ป่าไม้ แหล่งน้ำ ภาษี กฎหมาย เป็นเพราะคนมีอำนาจกับคนไร้อำนาจจะเข้าถึงทรัพยากรของชาติต่างกัน ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำมากขึ้น นำไปสู่ความขัดแย้งทางสังคมและการเมือง

ต้องปฏิรูปการจัดสรรการใช้ทรัพยากรอย่างเป็นธรรมและยั่งยืนปฏิรูประบบภาษีเพื่อความเป็นธรรม อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาในด้านความเป็นธรรมทางอาหารที่ประชาชนโดยเฉพาะระดับชุมชนควรเข้าถึงและมีความมั่นคงเป็นพื้นฐานจะไม่สามารถเกิดได้หากยังประสบปัญหาเรื่องการขาดปัจจัยเช่นที่ดิน และการมีสิทธิในการใช้ทรัพยากรในชุมชน

บทที่ 3 ข้อมูลพื้นที่ศึกษา

การศึกษาวิจัยโครงการเรื่อง “อธิปไตยทางอาหารกับการจัดการทรัพยากรของชุมชน กรณีการจัดการที่ดินและป่าของชุมชนใน อำเภอน่านน้อย และอำเภอบัว จังหวัดน่าน” สามารถแบ่งข้อมูลทั่วไปของพื้นที่การศึกษา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.1 ข้อมูลทั่วไปจังหวัดน่าน

จังหวัดน่านมีสภาพภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นภูเขาซึ่งวางตัวในแนวเหนือ-ใต้ โดยเฉพาะบริเวณชายแดนด้านเหนือและตะวันออกซึ่งเป็นรอยต่อกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว มีภูเขาในเขตอำเภอบ่อเกลือ เป็นยอดเขาที่สูงที่สุดในจังหวัด คือมีความสูงถึง 2,079 เมตร และมียอดภูเขาในเขตอำเภอบัว เป็นยอดเขาที่มีความสำคัญของจังหวัด มีความสูง 1,980 เมตร ส่วนพื้นที่ราบจะอยู่บริเวณตอนกลางของจังหวัด และตามลุ่มน้ำต่างๆ แหล่งน้ำที่สำคัญของจังหวัดคือแม่น้ำน่าน ซึ่งมีต้นกำเนิดทางตอนเหนือของจังหวัด แล้วไหลลงไปยังเขื่อนสิริกิติ์ในจังหวัดอุตรดิตถ์ และบรรจบกับแม่น้ำปิงที่จังหวัดนครสวรรค์เป็นแม่น้ำเจ้าพระยา นอกจากนี้ยังมีลำน้ำสาขาต่างๆ ที่สำคัญ ได้แก่ ลำน้ำสา ลำน้ำว่า ลำน้ำสมุน ลำน้ำบัว ลำน้ำย่าง ลำน้ำแหง เป็นต้น มีพื้นที่กว้างใหญ่ พื้นที่เต็มไปด้วยภูเขาสูงสลับซับซ้อน ทั้งยังมีประชากรหลายชาติพันธุ์ นับว่าเป็นดินแดนของความหลากหลายอีกแห่งหนึ่งของประเทศ มีประวัติความเป็นมาที่เก่าแก่ยาวนาน มีชื่อเรียกในพงศาวดารว่า นันทบุรี เมืองน่านในอดีตเป็นนครรัฐเล็กๆ ก่อตัวขึ้นราวกลางพุทธศตวรรษที่ 18 บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำน่านและแม่น้ำสาขาในหุบเขาทางตะวันออกของภาคเหนือ

ประวัติศาสตร์เมืองน่านเริ่มปรากฏขึ้นราว พ.ศ.1825 ภายใต้การนำของพญาภูคาและนางพญาจำปาผู้เป็นชายา ซึ่งทั้งสองเป็นชาวเมืองเงินยาง ได้เป็นแกนนำพาผู้คนอพยพมาตั้งศูนย์การปกครองอยู่ที่เมืองล่าง ต่อมาเพี้ยนเป็นเมืองย่าง (เชื่อกันว่าเป็นบริเวณริมฝั่งด้านใต้ของแม่น้ำย่างบริเวณตำบลศิลาเพชร อำเภอบัว เลยไปถึงลำน้ำบัว ไกล่ทิวเขาดอยภูคาในเขตบ้านเลี้ยว บ้านทุ่งซ้อง บ้านลอมกลาง ตำบลยม อำเภอน่าน) เพราะปรากฏร่องรอยชุมชนในสภาพที่เป็นคูน้ำ คันดิน และกำแพงเมืองซ้อนกันอยู่ เห็นชัดเจนที่สุดคือบริเวณช้างพระธาตุจอมพริกบ้านเลี้ยวมีกำแพงเมืองปรากฏอยู่ซึ่งเป็นปราการทิศใต้ และป้อมปราการทิศเหนือ ลักษณะที่ปรากฏเป็นสันกำแพงดินบนยอดดอยม่อนหลวง บ้านลอมกลาง เป็นกำแพงเมืองสูงถึง 3 ชั้น ในแต่

ชื่ออักษรไทย	น่าน	
ชื่ออักษรโรมัน	Nan	
ผู้ว่าราชการ	นายชุมพล แสงมณี	
(ตั้งแต่ พ.ศ. 2555)		
ISO 3166-2	TH-55	
สีประจำกลุ่มจังหวัด	สีม่วง สีเหลือง	
ต้นไม้ประจำจังหวัด	กำลังเสือโคร่ง	
ดอกไม้ประจำจังหวัด	เสี้ยวดอกขาว	
พื้นที่	11,472.072 ตร.กม.(อันดับที่ 13)	
ประชากร	477,673 คน (พ.ศ. 2555) (อันดับที่ 56)	
ความหนาแน่น	41.64 คน/ตร.กม.(อันดับที่ 75)	
แข่งเรือลือเลื่อง	เมืองงาช้างดำ จิตรกรรมวัดภูมินทร์	
	แดนดินส้มสีทอง เรืองรองพระธาตุแช่แห้ง	

ละชั้นกว้าง 3 เมตร สูง 5 เมตร ขนานไปกับยอดดอยม่อนหลวง ต่อมาพระยาภูคา ได้ขยายอาณาเขตปกครองของตนออกไปให้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยส่งราชบุตรบุญธรรม 2 คนไปสร้างเมืองใหม่ โดยขุนนุ่นผู้พี่ไปสร้างเมืองจันทบุรี (เมืองพระบาง) และขุนฟองผู้น้องสร้างเมืองวรนครหรือเมืองป่า

ภายหลังขุนฟองถึงแก่พิราลัย เจ้าแก้วเถื่อนราชบุตรจึงได้ขึ้นครองเมืองป่าแทน ด้านพญาภูคาครองเมืองอย่างมานานและมีอายุมากขึ้น มีความประสงค์จะให้เจ้าแก้วเถื่อนผู้หลานมาครองเมืองอย่างแทน จึงให้เสนาอำมาตย์ไปเชิญ เจ้าแก้วเถื่อนเกรงใจปู่จึงยอมไปอยู่เมืองอย่างและมอบให้ชายาคือนางพญาแม่ท้าวคำปินดูแลรักษาเมืองป่าแทน เมื่อพญาภูคาถึงแก่พิราลัย เจ้าแก้วเถื่อนจึงครองเมืองอย่างแทน ในช่วงที่เมืองป่าว่างจากผู้นำเนื่องจากเจ้าแก้วเถื่อนไปครองเมืองอย่างแทนปุ่นั้น พญางำเมืองเจ้าผู้ครองเมืองพะเยา จึงได้ขยายอิทธิพลเข้าครอบครองบ้านเมืองในเขตเมืองน่านทั้งหมด นางพญาแม่ท้าวคำปินพร้อมด้วยบุตรในครรภ์ได้หลบหนีไปอยู่บ้านห้วยแร้ง จนคลอดได้บุตรชายชื่อว่าเจ้าขุนใส เดิบใหญ่ได้เป็นขุนนางรับใช้พญางำเมืองจนเป็นที่โปรดปราน พญางำเมืองจึงสถาปนาให้เป็นเจ้าขุนใสยศ ครองเมืองปราด ภายหลังมีกำลังพลมากขึ้นจึงยกทัพมาต่อสู้อันหลุดพ้นจากอำนาจเมืองพะเยา และได้รับการสถาปนาเป็นพญาผานอง ขึ้นครองเมืองป่าอย่างอิสระระหว่างปี 1865-1894 รวม 30 ปีจึงพิราลัย

ในสมัยของพญาการเมือง (กรานเมือง) โอรสของพญาผานอง เมืองป่าได้มีการขยายตัวมากขึ้นตลอดจนมีความสัมพันธ์กับเมืองสุโขทัยอย่างใกล้ชิด พงศาวดารเมืองน่านกล่าวถึงพญาการเมืองว่า ได้รับเชิญจากเจ้าเมืองสุโขทัย (พระมหาธรรมราชาลิไท) ไปร่วมสร้างวัดหลวงอภัย (วัดอัมพวันาราม) ขากลับเจ้าเมืองสุโขทัย ได้พระราชทานพระธาตุ 7 องค์ พระพิมพ์ทองคำ 20 องค์ พระพิมพ์เงิน 20 องค์ ให้กับพญาการเมืองมาบูชา ณ เมืองป่า ด้วยพญาการเมืองได้ปรึกษาพระมหาเถรธรรมบาลจึงได้ก่อสร้างพระธาตุแช่แห้งขึ้นที่บนภูเพียงแช่แห้ง พร้อมทั้งได้อพยพผู้คนจากเมืองป่าลงมาสร้างเมืองใหม่ที่บริเวณพระธาตุแช่แห้ง เรียกว่า ภูเพียงแช่แห้งในปี พ.ศ.1902 โดยมีพระธาตุแช่แห้งเป็นศูนย์กลางเมือง (มวลสารจากพระธาตุแช่แห้งใช้ทำพระสมเด็จจิตรลดา) หลังจากพญาการเมืองถึงแก่พิราลัย โอรสคือพญาผากองขึ้นครองแทน อยู่มาเกิดปัญหาความแห้งแล้ง จึงย้ายเมืองมาสร้างใหม่ที่ริมแม่น้ำน่านด้านตะวันตกบริเวณบ้านห้วยไค้ คือบริเวณที่ตั้งของจังหวัดน่านในปัจจุบัน เมื่อปี พ.ศ.1911

ในสมัยเจ้าปู่แข่งครองเมืองระหว่างปี พ.ศ.1950-1960 ได้สร้างวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร วัดพระธาตุเขาน้อย (มวลสารจากพระธาตุเขาน้อยใช้ทำพระสมเด็จจิตรลดา) วัดพญาภู แต่สร้างไม่ทันเสร็จก็ถึงแก่พิราลัยเสียก่อน พญาจ้าวพาราผาสุมผู้เป็นหลานได้สร้างต่อจนแล้วเสร็จและได้สร้างพระพุทธรูปทองคำปางลีลา ปัจจุบันคือ พระพุทธรูปนันทบุรีศรีศากยมุนี ประดิษฐานอยู่ในวิหารวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร

สมัยล้านนา

ในปี พ.ศ.1993 พระเจ้าติโลกราชกษัตริย์นครเชียงใหม่ มีความประสงค์จะครอบครองเมืองน่านและแหล่งเกลือบ่อมาง (เขตตำบลบ่อเกลือใต้ อำเภอบ่อเกลือปัจจุบัน) ที่มีอย่างอุดมสมบูรณ์และหาได้ยากทางภาคเหนือ จึงได้จัดกองทัพเข้ายึดเมืองน่าน พญาอินต๊ะแก่นท้าวไม่อาจต้านทานได้จึงอพยพหนีไปอาศัยอยู่ที่เมืองเชลียง (ศรีสัชชนาลัย) เมืองน่านจึงถูกผนวกเข้าไว้ในอาณาจักรล้านนาตั้งแต่นั้นมา

ตลอดระยะเวลาเกือบ 100 ปีที่เมืองน่านอยู่ในครอบครองของอาณาจักรล้านนา ได้ค่อยๆ ซึมซับเอาศิลปวัฒนธรรมของล้านนามาไว้ในวิถีชีวิต โดยเฉพาะการรับเอาศิลปกรรมทางด้านศาสนา ปรากฏศิลปกรรมแบบล้านนาเข้ามาแทนที่ศิลปกรรมแบบสุโขทัยอย่างชัดเจน เช่น เจดีย์วัดพระธาตุแช่แห้ง เจดีย์วัดสวนตาล (มวลสารจากวัดสวนตาลใช้ทำพระสมเด็จจิตรลดา) เจดีย์วัดพระธาตุช้างค้ำ แม้จะเหลือส่วนฐานที่มีช้าง

ล้อมรอบซึ่งเป็นลักษณะศิลปะแบบสุโขทัยอยู่ แต่ส่วนองค์เจดีย์ขึ้นไปถึงส่วนยอดเปลี่ยนเป็นศิลปกรรมแบบล้านนาไปจนหมดสิ้น ในระหว่างปี พ.ศ.2103-2328 เมืองน่านได้ตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าอยู่หลายครั้งและต้องเป็นเมืองร้างไร้ผู้คนถึง 2 ครา คือ ครั้งแรก ปี พ.ศ.2247-2249 ครั้งที่ 2 ปี พ.ศ.2321-2344

สมัยรัตนโกสินทร์

ปี พ.ศ.2331 เจ้าอัครวรปัญญาได้ลงมาเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเพื่อขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมา หลังจากขึ้นเจ้าอัครวรปัญญาก็ยังมิได้เข้าไปอยู่เมืองน่านเสียทีเดียวเนื่องจากเมืองน่านยังรกร้างอยู่ จึงได้ย้ายไปอาศัยอยู่ตามที่ต่างๆ คือ บ้านตึ๊ดบุญเรือง เมืองงิ้ว (บริเวณอำเภอพานาน้อย) เมืองพ้อ (บริเวณอำเภอเวียงสา) จนกระทั่งหลังจากได้บูรณะซ่อมแซมเมืองน่านพร้อมทั้งได้ขอพระบรมราชานุญาตแล้ว จึงกลับเข้ามาอยู่ในเมืองน่านในปี พ.ศ.2344 ในยุคสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เมืองน่านมีฐานะเป็นหัวเมืองประเทศราช เจ้าผู้ครองนครน่านในชั้นหลังทุกองค์ต่างปฏิบัติหน้าที่ราชการด้วยความเที่ยงธรรม มีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรี ได้ช่วยราชการบ้านเมืองสำคัญหลายครั้งหลายคราด้วยกัน นอกจากนี้เจ้าผู้ครองนครน่านต่างได้อุปถัมภ์ค้ำจุนและทำนุบำรุงกิจการพุทธศาสนาในเมืองน่านเป็นสำคัญ ได้สร้างธรรมนิทานชาดก การจารพระไตรปิฎกลงในคัมภีร์ใบลาน นับเป็นคัมภีร์ได้ 335 คัมภีร์ นับเป็นผูกได้ 2,606 ผูก ได้นำไปมอบให้เมืองต่างๆ มีเมืองลำปาง เมืองลำพูน เมืองเชียงใหม่ เมืองเชียงราย และเมืองหลวงพระบาง

ในปี พ.ศ.2446 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาให้เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ เลื่อนยศฐานันดรศักดิ์ขึ้นเป็น พระเจ้านครน่าน มีพระนามปรากฏตามสุพรรณปฏิญาว่า พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช กุลเชษฐมหันต์ ไชยนันทบุรมหาราชวงศาธิบดี สุริตจาวีราชานุภวรักษ์ วิบูลยศักดิ์กิติไพศาล ภูบาลพิตรสถิตย์ ณ นันทราชวงษ์ เป็นพระเจ้านครน่านองค์แรกและองค์เดียวในประวัติศาสตร์น่าน ภายหลังได้รับการสถาปนาเป็นพระเจ้าน่าน พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้สร้างหอคำ (คุ้มหลวง) ขึ้นแทนหลังเดิมซึ่งสร้างในสมัยของเจ้านันทวรฤทธิเดชฯ และด้านหน้าหอคำมีข่วงไว้ทำหน้าที่คล้ายสนามหลวง สำหรับจัดงานพิธีต่างๆ ตลอดจนเป็นที่จัดขบวนทัพออกสู้ศึก จัดขบวนนำเสด็จ หรือขบวนรับแขกเมืองสำคัญ และในปี พ.ศ.2474 เมื่อเจ้ามหาพรหมสุรธาดาเจ้าผู้ครองนครน่านถึงแก่พิราลัย ตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครก็ถูกยุบเลิกตั้งแต่นั้นมา ส่วนหอคำได้ใช้เป็นศาลากลางจังหวัดน่าน จนปี พ.ศ.2511 จังหวัดน่านได้มอบหอคำให้กรมศิลปากร ใช้เป็นสถานที่จัดตั้งพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ น่านจนกระทั่งปัจจุบัน

ในยุคประชาธิปไตยจังหวัดน่านยังมีตำนานการเป็นแหล่งกบดานของสมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย โดยเฉพาะที่อำเภอทุ่งช้าง ซึ่งเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์สำคัญอีกแห่งหนึ่ง โดยมีอนุสรณ์สถานวีรกรรมทุ่งช้างเป็นพยานช่วยเตือนความจำให้แก่ชนรุ่นหลัง

กลุ่มชาติพันธุ์

ประชากรในจังหวัดน่านมีอยู่อย่างเบาบางเป็นอันดับ 3 ของประเทศ (ประมาณ 41 คนต่อตารางกิโลเมตร) กระจุกกระจายไปตามสภาพทางภูมิศาสตร์ แบ่งได้เป็นกลุ่มใหญ่ๆ ได้แก่

1. ชาวไทยวน หรือ คนเมือง ส่วนใหญ่อพยพมาจากเชียงแสนและบริเวณต่างๆ ของล้านนา ซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่ของจังหวัด
2. ชาวไทลื้อ (ไทลื้อ, ไทยอง) ส่วนใหญ่อพยพมาจากสิบสองปันนาและหัวเมืองต่างๆ บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง ซึ่งมีทั้งอพยพมาด้วยความสมัครใจและอพยพมาเนื่องจากเกิดศึกสงครามทั้งภายในหัวเมืองลื้อเอง

และอพยพมามากที่สุดในยุคเก็บผักใส่ซ้าเก็บข้าใส่เมืองของเจ้ากาวิละแห่งเชียงใหม่ และเจ้าอัตถวรปัญโญฯ แห่งนครน่าน และยุคของเจ้าสุมนเทวราช อีกทั้งมีการอพยพเข้ามาเรื่อยๆ ครั้งเกิดการปฏิวัติการปกครองประเทศของจีน ชาวไทลื้ออาศัยตั้งบ้านเรือน อยู่กระจัดกระจายตามลุ่มน้ำต่างๆ ในจังหวัดน่านมีมากที่สุด คือ อำเภอปัวแทบทุกตำบล อำเภอท่าวังผา อำเภอสองแคว อำเภอเชียงกลาง และอำเภอทุ่งช้าง เลยไปถึงอำเภอเฉลิมพระเกียรติ ภาษาไทลื้อในจังหวัดน่าน แบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ

ไทลื้อฝั่งสิบสองปันนาตะวันออก ได้แก่ เมืองลำ เมืองมาง (อาศัยอยู่แถบลุ่มแม่น้ำน่าน บริเวณชุมชนบ้านหนองบัว ตำบลป่าคา อำเภอท่าวังผา และแกดตำบลยอด อำเภอสองแคว) สำเนียงพูดใกล้เคียงกับภาษาไทยอีสานปนลาวพวน

ไทลื้อฝั่งสิบสองปันนาตะวันตก ได้แก่ เมืองยู้ เมืองยอง เมืองเชียงลาบ เมืองเสี้ยว (อาศัยอยู่แถบลุ่มแม่น้ำย่าง บริเวณชุมชนตำบลยม อำเภอท่าวังผา แถบลุ่มแม่น้ำปัว ตำบลศิลาเพชร ตำบลศิลาแลง อำเภอปัว ถึงตำบลห้วยโก๋น อำเภอเฉลิมพระเกียรติ) สำเนียงพูดเหมือนสำเนียงคนยองในจังหวัดลำพูน-เชียงใหม่

3. ชาวไทพวน หรือ ลาวพวน ตั้งบ้านเรือนที่บ้านฝายมูล อำเภอท่าวังผา และบ้านหลักมีนพวน อำเภอเวียงสา

4. ชาวไทเขิน หรือ ชาวขิ่น อพยพมาจากเชียงตุง ปัจจุบันส่วนใหญ่จะถูกกลืนทางวัฒนธรรมจากคนเมือง ทั้งภาษาพูดและเครื่องแต่งกาย แต่บางหมู่บ้านยังมีการนับถือผีเจ้าเมืองของไทเขินอยู่ จึงรู้ว่าเป็นไทเขิน เช่นบ้านหนองม่วง อำเภอท่าวังผา ส่วนบ้านเชียงฮิ้น ตำบลยม อำเภอท่าวังผา ถูกชาวไทลื้อกลืนวัฒนธรรมจนไม่เหลือเค้าของชาวไทเขิน

5. ชาวไทใหญ่ หรือ เจี้ยว หรือ ไตโหลง มีถิ่นฐานในรัฐฉาน และเชียงตุง อาศัยอยู่บริเวณแกว อำเภอทุ่งช้าง ในปัจจุบันถูกกลืนวัฒนธรรมจนแทบแยกไม่ออกกว่าเป็นชาวไทใหญ่

นอกจากนี้ในบริเวณที่สูงตามไหล่เขายังเป็นชุมชนของชนกลุ่มน้อยที่เรียกกันว่า "ชาวเขา" ได้แก่ ชาวม้ง, เมี่ยน, ลัวะหรือถิ่น, ขมุ รวมถึงชาวตองเหลืองหรือมาบลี ที่อาศัยอยู่ในบริเวณพื้นที่ตำบลแม่ชะนิง อำเภอเวียงสา ผู้คนในจังหวัดน่านจึงมีภาษาพูดที่หลากหลายด้วยเช่นกัน แต่ส่วนใหญ่จะพูดภาษาไทยถิ่นเหนือหรือคำเมืองสำเนียงน่าน

3.1.1 การบริหารส่วนภูมิภาค

แบ่งการปกครองแบ่งออกเป็น 15 อำเภอ 99 ตำบล 848 หมู่บ้าน ได้แก่

1. อำเภอเมืองน่าน
2. อำเภอแม่จริม
3. อำเภอบ้านหลวง
4. อำเภอนาน้อย
5. อำเภอปัว
6. อำเภอท่าวังผา
7. อำเภอเวียงสา
8. อำเภอทุ่งช้าง
9. อำเภอเชียงกลาง
10. อำเภอนาหมื่น
11. อำเภอสันติสุข
12. อำเภอป่อเกลือ
13. อำเภอสองแคว
14. อำเภอภูเพียง
15. อำเภอเฉลิมพระเกียรติ

3.1.1.1 การปกครองส่วนท้องถิ่น

ประกอบด้วย องค์การบริหารส่วนจังหวัด 1 แห่ง เทศบาลเมือง 1 แห่ง เทศบาลตำบล 18 แห่งและองค์การบริหารส่วนตำบล 80 แห่ง ได้แก่

อำเภอเมืองน่าน

- เทศบาลเมืองน่าน
- เทศบาลตำบลคูใต้
- เทศบาลตำบลกองควาย

อำเภอเวียงสา

- เทศบาลตำบลเวียงสา
- เทศบาลตำบลกลางเวียง
- เทศบาลตำบลซึ้ง

อำเภอบัว

- เทศบาลตำบลบัว
- เทศบาลตำบลศิลาแลง

อำเภอเชียงกลาง

- เทศบาลตำบลเชียงกลาง
- เทศบาลตำบลพระพุทธรบาท
เชียงคาน

อำเภอนาน้อย

- เทศบาลตำบลนาน้อย
- เทศบาลตำบลศิระเกษ

อำเภอทุ่งช้าง

- เทศบาลตำบลทุ่งช้าง
- เทศบาลตำบลงอบ

อำเภอท่าวังผา

- เทศบาลตำบลท่าวังผา

อำเภอแม่จริม

- เทศบาลตำบลหนองแดง

อำเภอนาหมื่น

- เทศบาลตำบลป่อแก้ว

อำเภอสองแคว

- เทศบาลตำบลยอด

อำเภอบ่อเกลือ

- เทศบาลตำบลบ่อเกลือใต้

3.1.1.2 ประชากรในจังหวัด

หมายถึง จำนวนประชากรได้เพิ่มขึ้นเมื่อเทียบกับปีก่อน

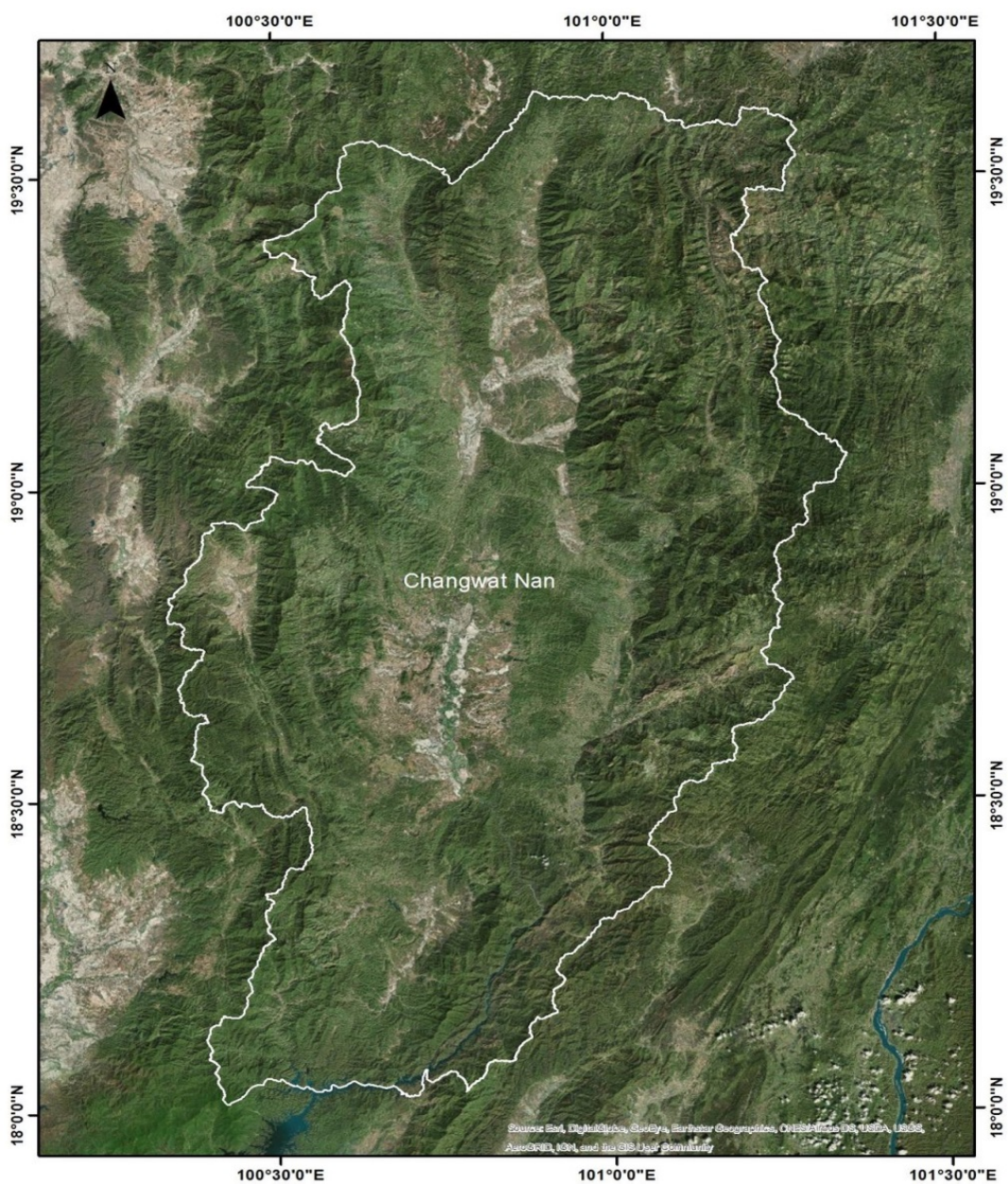
หมายถึง จำนวนประชากรได้ลดลงเมื่อเทียบกับปีก่อน

อันดับ (ปี ล่าสุด)	อำเภอ	พ.ศ.	พ.ศ.	พ.ศ.	พ.ศ.	พ.ศ.	พ.ศ.	พ.ศ.	พ.ศ.
		2558	2557	2556	2555	2554	2553	2552	2551
1	เมืองน่าน	81,984	81,706	81,778	81,981	81,706	81,481	81,327	81,178
2	เวียงสา	70,895	70,743	70,717	70,695	70,424	70,382	70,357	70,024
3	บัว	64,813	64,710	64,551	64,486	64,214	64,318	64,263	64,413
4	ท่าวังผา	50,955	50,943	50,974	51,257	51,265	51,485	51,518	51,609
5	ภูเพียง	35,951	35,777	35,833	35,730	35,609	35,639	35,535	35,488
6	นาน้อย	32,978	32,929	32,821	32,681	32,657	32,599	32,560	32,644
7	เชียงกลาง	27,840	27,921	28,019	28,070	28,127	28,190	28,234	28,372
8	ทุ่งช้าง	18,658	18,499	18,375	18,329	18,305	18,277	18,296	18,479
9	แม่จริม	16,151	16,057	15,989	15,913	15,779	15,647	15,553	15,543
10	สันติสุข	15,864	15,841	15,875	15,796	15,814	15,823	15,695	15,719
11	บ่อเกลือ	14,907	14,855	14,809	14,684	14,596	14,455	14,326	14,593
12	นาหมื่น	14,685	14,680	14,696	14,700	14,754	14,807	14,817	14,861
13	สองแคว	12,216	12,112	12,044	12,017	11,954	11,860	11,765	11,732
14	บ้านหลวง	11,845	11,866	11,886	11,900	11,997	12,013	12,063	12,047
15	เฉลิมพระ เกียรติ	9,776	9,625	9,545	9,434	9,411	9,387	9,305	9,282
	รวม	479,518	478,264	477,912	477,673	476,612	476,363	475,614	475,984

ที่มา: วิกีพีเดีย สารานุกรมเสรี. จังหวัดน่าน : ออนไลน์ <https://th.wikipedia.org/wiki/จังหวัดน่าน>. เข้าถึงเมื่อวันที่ 12 มกราคม 2560.

3.1.2 ลักษณะภูมิประเทศและแหล่งน้ำ

จังหวัดน่านเป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่ทางภาคเหนือตอนบนของประเทศ ทิศเหนือและทิศตะวันออกมีอาณาเขตติดต่อกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ทิศใต้ติดต่อกับจังหวัดอุตรดิตถ์ ทิศตะวันตกติดต่อกับจังหวัดพะเยาและจังหวัดแพร่ มีพื้นที่ทั้งหมด 11,688,709 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 7,308,443 ไร่ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขาสูงแบบลูกคลื่นลอนชัน ได้แก่ เทือกเขาหลวงพระบางและเทือกเขาผีปันน้ำ ซึ่งเป็นเขาหินแกรนิต ความสูง 600-1,200 เมตร ทอดผ่านทั่วจังหวัด คิดเป็นพื้นที่ประมาณ 40 เปอร์เซ็นต์ของพื้นที่ทั้งหมด เมื่อจำแนกพื้นที่โดยละเอียด พบว่าเป็นพื้นที่สูง ซึ่งเป็นป่าทั้งหมด 6,251,480 ไร่ คิดเป็น 87.18 เปอร์เซ็นต์ พื้นที่ทำการเกษตร 876,043 ไร่ คิดเป็น 12.22 เปอร์เซ็นต์ ที่เหลือเป็นพื้นที่อยู่อาศัยและอื่นๆ 43,522 ไร่ หรือคิดเป็น 0.60 เปอร์เซ็นต์ของพื้นที่ทั้งหมด

ภาพที่ 2 แสดงภาพถ่ายทางอากาศ (GPS) จังหวัดน่าน

จากที่มีสภาพภูมิประเทศที่เป็นเขาและเทือกเขา จึงเป็นแหล่งกำเนิดของลำน้ำ ต้นน้ำลำธารที่สำคัญ หลายสาย โดยมีแม่น้ำน่านเป็นลำน้ำสายหลัก ซึ่งมีต้นกำเนิดจากลำน้ำหลายสายทางตอนเหนือของจังหวัดในเขตอำเภอทุ่งช้าง ถึงอำเภอบ่อเกลือ และไหลลงสู่ด้านใต้ ผ่านพื้นที่อำเภอทุ่งช้าง เชียงกลาง ท่าวังผา และอำเภอเมือง ลงสู่พื้นที่อำเภอเวียงสา นาน้อย และถึงอำเภอนาหมื่น เข้าสู่เขื่อนสิริกิติ์พื้นที่จังหวัดอุตรดิตถ์ ลำน้ำสายสำคัญต่างๆ ที่เป็นแหล่งกำเนิดลำน้ำน่าน ได้แก่

1. แม่น้ำน่าน ประกอบด้วยลุ่มน้ำหลายสาย ต้นกำเนิดจากดอยภูแวเทือกเขาหลวงพระบางเป็นเส้นเขตแดนระหว่างประเทศไทยกับประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวบริเวณอำเภอบ่อเกลือ จากนั้นไหลวกกลับมาทางตอนใต้ ผ่านอำเภอทุ่งช้าง อำเภอเชียงกลาง อำเภอบัว อำเภอท่าวังผา อำเภอเมืองน่าน อำเภอเวียงสา อำเภอนาน้อย และอำเภอนาหมื่น แล้วไหลเข้าสู่เขตจังหวัดอุตรดิตถ์ จังหวัดพิษณุโลก จังหวัดพิจิตร ไปบรรจบรวมกับแม่น้ำปิงที่ปากน้ำโพ จังหวัดนครสวรรค์ แม่น้ำน่านมีความยาวตามลำน้ำประมาณ 770 กิโลเมตร

2. แม่น้ำสา ต้นกำเนิดเกิดจากเทือกเขาด้านตะวันตกของอำเภอเวียงสา มีแม่น้ำชะนิงไหลมาบรรจบทางตอนเหนือแล้วไหลลงสู่ลำน้ำน่านที่ตำบลกลางเวียง อำเภอเวียงสา

3. แม่น้ำว้า ต้นกำเนิดจากเทือกเขาจอมดำนตะวันออกของอำเภอบัว ไหลผ่านอำเภอแม่จรมไปบรรจบกับแม่น้ำน่านที่ตำบลซึ้ง อำเภอเวียงสา

4. แม่น้ำสมุน ต้นกำเนิดจากเทือกเขาผาจี ซึ่งอยู่ทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือของอำเภอเมืองน่าน ไหลผ่านตำบลสะเนียน ตำบลถ้ำมือง ตำบลไชยสถาน ลงสู่แม่น้ำน่านที่ตำบลคูใต้ อำเภอเมืองน่าน

5. แม่น้ำแหง ต้นกำเนิดจากเทือกเขาแม่ช้าง ด้านตะวันตกของอำเภอนาน้อย ไหลผ่านที่ราบลุ่มอำเภอนาน้อย แล้วไหลย้อนขึ้นไปทางทิศเหนือ ลงสู่แม่น้ำน่านที่ตำบลสำน อำเภอเวียงสา

6. แม่น้ำปัว ต้นกำเนิดจากเทือกเขาด้านตะวันออกของอำเภอบัว แล้วไหลลงสู่แม่น้ำน่านด้านตะวันตกที่บ้านสบปัว อำเภอบัว

7. แม่น้ำยาว ต้นกำเนิดจากเทือกเขาด้านตะวันตกเฉียงเหนือของอำเภอเชียงกลาง ไหลมาบรรจบกับแม่น้ำน่านที่บ้านสบยาว อำเภอภูเพียง

8. แม่น้ำกอน ต้นน้ำเกิดจากเทือกเขาต่างๆ ในท้องที่อำเภอเชียงกลางและอำเภอทุ่งช้างไหลไปบรรจบแม่น้ำน่านที่ตำบลเชียงกลาง อำเภอเชียงกลาง

นอกจากนี้ ยังพบว่าลำน้ำต่างๆ ที่กล่าวถึงนั้นยังมีลำน้ำที่เป็นลำห้วยขนาดเล็กจำนวนมากแตกแขนงเป็นสาขาไหลรวมกันเป็นลำน้ำสายหลัก ซึ่งจะไหลรวมกันเป็นแม่น้ำน่าน

3.1.2.1 ภูมิอากาศ

มีลักษณะอากาศแบบทุ่งหญ้าเมืองร้อนแบบ 3 ฤดู คือ ฤดูร้อน ฤดูฝน และฤดูหนาว โดยมีความแตกต่างของฤดูอย่างชัดเจน

- ฤดูร้อน ระหว่างเดือนมีนาคม - เมษายน อากาศร้อนถึงร้อนจัด (สถิติอุณหภูมิสูงสุด 44.1 องศาเซลเซียส เมื่อวันที่ 12 เมษายน พ.ศ. 2502)

- ฤดูฝน ระหว่างเดือนพฤษภาคม - กันยายน มีฝนตกชุก จากอิทธิพลลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้

- ฤดูหนาว ระหว่างเดือนตุลาคม - กุมภาพันธ์ อากาศหนาวถึงหนาวจัด จากอิทธิพลลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ (สถิติอุณหภูมิต่ำสุด 2.7 องศาเซลเซียส เมื่อวันที่ 25 ธันวาคม พ.ศ. 2542)

3.1.2.2 อาณาเขต

ทิศเหนือและตะวันออก ติดต่อกับ ประเทศลาว

ทิศใต้ ติดต่อกับ จังหวัดอุตรดิตถ์

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ จังหวัดพะเยาและจังหวัดแพร่

นอกจากนี้แล้วจังหวัดน่านยังมีด่านเข้าออกกับประเทศลาวหลายแห่งด้วยกัน เช่น จุดผ่านแดนถาวรสากลห้วยโก๋น-น้ำเงิน อำเภอเฉลิมพระเกียรติ, จุดผ่อนปรนบ้านใหม่ชายแดน อำเภอสองแคว และจุดผ่อนปรนบ้านห้วยสะแดง อำเภอทุ่งช้าง

3.1.2.3 การคมนาคม

เนื่องด้วยภูมิศาสตร์ของจังหวัดน่านมีพื้นที่ติดต่อกับจังหวัดอื่นๆ ไม่มาก และเป็นจังหวัดชายแดนติดกับประเทศลาว ดังนั้นการเดินทางมาจังหวัดน่านจึงมีเส้นทางที่จำกัด ไม่มีทางรถไฟ แต่ก็มีท่าอากาศยานน่าน รวมทั้งมีถนนสายหลักที่ตัดผ่านตลอดความยาวตั้งแต่เหนือลงมาและมีสภาพผิวถนนที่ดีสามารถใช้งานได้ตลอดปี

ทางถนน

เครือข่ายถนนในจังหวัดประกอบด้วยแนวถนนในแนวเหนือ-ใต้ และแนวตะวันตก-ตะวันออก มีถนนลาดยางจากตัวจังหวัดไปยังอำเภอต่างๆ และจังหวัดใกล้เคียง ประกอบด้วยทางหลวงแผ่นดินที่สำคัญ ได้แก่

1. ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 101 (กำแพงเพชร-จุดผ่านแดนถาวรห้วยโก๋น/น้ำเงิน (เขตแดนไทย/ลาว))
2. ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1081 (ปัว-เฉลิมพระเกียรติ)
3. ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1083 (ห้วยน้อยกา - นาน้อย)
4. ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1091 (จุน - น่าน)
5. ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1148 (ท่าวังผา-บ้านห้วยวน)

ทางรถไฟ

จังหวัดน่านไม่มีเส้นทางรถไฟผ่าน แต่สามารถเดินทางมาลงที่สถานีรถไฟเด่นชัย อำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่ แล้วเดินทางด้วยถนนระยะทางประมาณ 140 กิโลเมตร ตามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 101 มายังตัวจังหวัดได้

ทางอากาศ

มีท่าอากาศยานน่านนครซึ่งเป็นสนามบินพาณิชย์ตั้งอยู่ทางตอนเหนือของตัวเมืองห่างประมาณ 3 กิโลเมตร มีเที่ยวบินระหว่างท่าอากาศยานเชียงใหม่และ ท่าอากาศยานดอนเมือง

- กรุงเทพฯ-ดอนเมือง
 - สายการบิน นกแอร์ ให้บริการ 5 เที่ยวบินต่อวัน
 - สายการบิน แอร์เอเชีย ให้บริการ 2 เที่ยวบินต่อวัน
- ท่าอากาศยานเชียงใหม่

- สายการบิน กานต์แอร์ ให้บริการ 2 เที่ยวบินต่อสัปดาห์

รถโดยสารประจำทาง

- บริษัทขนส่ง จำกัด มีรถโดยสารปรับอากาศชั้น 2, รถปรับอากาศชั้น 1, รถนอนพิเศษ วีไอพี ออกจากสถานีขนส่งสายเหนือ ถนนกำแพงเพชร 2
- บริษัท นครชัยแอร์ จำกัด มีรถโดยสารปรับอากาศชั้น 1(พิเศษ) รถโดยสารออกจากศูนย์บริการนครชัยแอร์ และสถานีขนส่งผู้โดยสารกรุงเทพ (จตุจักร)
- บริษัท เทพสมบัติ จำกัด (สมบัติทัวร์) มีรถโดยสารปรับอากาศชั้น 1, รถปรับอากาศชั้น 1 (พิเศษ), รถนอนพิเศษ วีไอพี รถโดยสารออกจาก ศูนย์บริการลูกค้าสมบัติทัวร์วิภาวดี และสถานีขนส่งผู้โดยสารกรุงเทพ (จตุจักร)
- สาย 910 กรุงเทพ-น่าน (กรุงเทพ-นครสวรรค์-พิษณุโลก-เด่นชัย-แพร่-ร้องกวาง-เวียงสา-น่าน) บริษัทผู้เดินรถ ได้แก่ บขส. สมบัติทัวร์ นครชัยแอร์ เชิดชัยทัวร์ บุศราคมทัวร์
- สาย 96 กรุงเทพ-น่าน (กรุงเทพ-นครสวรรค์-กำแพงเพชร-สุโขทัย-อุตรดิตถ์-แพร่-ร้องกวาง-เวียงสา-น่าน) บริษัทผู้เดินรถ ได้แก่ บขส. เชิดชัยทัวร์ บุษราคมทัวร์
- สาย 47 กรุงเทพ-ทุ่งช้าง (กรุงเทพ-นครสวรรค์-พิษณุโลก-แพร่-เวียงสา-น่าน-ท่าวังผา-ป่า-เขียงกลาง-ทุ่งช้าง) บริษัทผู้เดินรถ ได้แก่ บขส. สมบัติทัวร์ เชิดชัยทัวร์
- สาย 660 ระยอง-แพร่-น่าน (ระยอง-พัทธยา-ชลบุรี-ฉะเชิงเทรา-สระบุรี-พิษณุโลก-อุตรดิตถ์-แพร่-ร้องกวาง-เวียงสา-น่าน) บริษัทผู้เดินรถ ได้แก่ นครชัยแอร์
- สาย 613 พิษณุโลก-น่าน-ทุ่งช้าง (พิษณุโลก-อุตรดิตถ์-แพร่-น่าน-ทุ่งช้าง) บริษัทผู้เดินรถ ได้แก่ สุโขทัยวินทัวร์ และ นครน่านทัวร์
- สาย 664 นครสวรรค์-น่าน (นครสวรรค์-พิษณุโลก-อุตรดิตถ์-แพร่-เวียงสา-น่าน) บริษัทผู้เดินรถ ได้แก่ นครสวรรค์ยานยนต์ (ถาวรฟาร์มทัวร์)
- สาย 169-2 เชียงใหม่-ทุ่งช้าง (เชียงใหม่-ลำปาง-เด่นชัย-แพร่-ร้องกวาง-น่าน-ท่าวังผา-ป่า-เขียงกลาง-ทุ่งช้าง) บริษัท ไทยพัฒนกิจขนส่ง จำกัด
- สาย 113 เชียงใหม่-น่าน (เชียงใหม่-แม่ชะจาน-วังเหนือ-พะเยา-ดอกคำใต้-ปง-เขียงม่วน-น่าน) บริษัท ไทยพัฒนกิจขนส่ง จำกัด
- สาย 612 พะเยา-น่าน (พะเยา-ดอกคำใต้-ปง-เขียงม่วน-น่าน) บริษัท พะเยาขนส่ง จำกัด
- สาย 611 เขียงราย-น่าน (เขียงราย-เทิง-เขียงคำ-ท่าวังผา-น่าน) บริษัท ก.สหกิจเดินรถ เขียงราย จำกัด
- สาย 143 อ.เฉลิมพระเกียรติ-น่าน-อ.เด่นชัย (ห้วยโก๋น-เฉลิมพระเกียรติ-ทุ่งช้าง-เขียงกลาง-ป่า-ท่าวังผา-น่าน-เวียงสา-ร้องกวาง-แพร่-เด่นชัย) บริษัท นครน่านยานยนต์ขนส่ง จำกัด

3.1.3 แหล่งท่องเที่ยวและเรียนรู้

จังหวัดน่านอาจไม่มีชื่อเสียงเป็นอันดับต้นๆ ของสถานที่ท่องเที่ยว แต่ความจริงแล้ว ที่นี้มีแหล่งท่องเที่ยวให้ผู้สนใจได้ท่องเที่ยวมากมายไม่รู้จบ ทั้งสถานที่ทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี แหล่งอารยธรรมโบราณ โดยที่เพิ่งค้นพบในเขตอำเภอเมืองน่าน ส่วนโบราณสถานโดยเฉพาะวัดเก่าแก่มิให้เห็นแทบทุกอำเภอ ได้แก่ วัดพระธาตุแช่แห้ง พระธาตุคู่บ้านคูเมืองของจังหวัดด้าน วัดภูมินทร์ หอคำ วัดหนองบัว วัดบุญยืน ซึ่งล้วนแต่มีอายุนับร้อยๆ ปี มีภาพจิตรกรรมฝาผนังที่สวยงามทั้งสิ้น

สถานที่ท่องเที่ยวทางธรรมชาติก็มีความหลากหลาย เช่น เส้นทางชมธรรมชาติหมู่บ้านมณีพฤกษ์ ในอำเภอทุ่งช้าง อุทยานแห่งชาติหลายแห่ง และเสาดินที่อำเภอน่าน้อย บ่อเกลือโบราณในอำเภอบ่อเกลือ หรือการล่องแก่งน้ำว่าที่มีทัศนียภาพสวยงามตลอดเส้นทาง เป็นต้น

สำหรับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน สามารถท่องเที่ยวได้ทั่วทุกอำเภอ ด้วยมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมอยู่แล้ว นอกจากนี้ยังมีงานบุญประเพณีที่สำคัญ เช่น งานแข่งเรือ งานไหว้พระธาตุ ส่วนผู้ที่ชื่นชอบศิลปะการแสดงก็สามารถชมการแสดงนาฏศิลป์ที่งดงาม รวมทั้งดนตรีที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว เช่น ดนตรีวงปี่จ๋ม จ้อยซอ ฟ้อนแง๊น เป็นต้น

3.1.4 พื้นที่อนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่า "เมืองเก่าน่าน"

ตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 20 กันยายน 2548 เห็นชอบมติที่ประชุมของคณะกรรมการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์ และเมืองเก่า เรื่อง การอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าน่าน ครั้งที่ 3/2548 วันที่ 24 มิถุนายน 2548 ดังนี้

อนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์ และเมืองเก่า เรื่อง การอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าน่าน ครั้งที่ 3/2548 วันที่ 24 มิถุนายน 2548 ดังนี้

1. ประกาศเขตพื้นที่เมืองเก่าน่าน และเวียงพระธาตุแช่แห้ง เป็นพื้นที่อนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่า (ข้อ 9(1) ตามระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์ และเมืองเก่า พ.ศ.2546 มีผลเมื่อได้รับการประกาศโดยคณะกรรมการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์ และเมืองเก่า แล้ว และได้มีการประกาศเมื่อวันที่ 24 มีนาคม 2549)
2. แผนแม่บทและผังแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนาบริเวณเมืองเก่าน่าน
3. การแต่งตั้งคณะกรรมการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าน่านดำเนินงานในพื้นที่เมืองเก่าน่าน โดยมีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธาน

ภาพที่ 3: แสดงแผนที่แหล่งท่องเที่ยวจังหวัดน่าน

ที่มา: <http://www.novabizz.com/Map/8.htm>

ไม่มีการแต่งตั้งคณะกรรมการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าน่านดำเนินงานในพื้นที่เมืองเก่าน่านตามมติของคณะรัฐมนตรี แต่คณะกรรมการอนุรักษ์และพัฒนาโกสินทร์ และเมืองเก่า ได้มีคำสั่งที่ 1/2549 เรื่อง การแต่งตั้งคณะกรรมการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าน่าน ลงวันที่ 2 กุมภาพันธ์ 2549 โดยจังหวัดน่านได้เสนอแต่งตั้งคณะกรรมการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าน่าน เมื่อวันที่ 2 ตุลาคม 2550 ซึ่งได้ยืนยันการแต่งตั้งคณะกรรมการฯ อีกครั้งเมื่อ 14 กันยายน 2553 และมติที่ประชุมคณะกรรมการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ และเมืองเก่า ครั้งที่ 1/2553 วันที่ 27 ธันวาคม 2553 มีมติไม่เห็นด้วยกับการแต่งตั้งคณะกรรมการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าน่าน ตามมติคณะรัฐมนตรีตามที่จังหวัดเสนอ

น่านเป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่ท่ามกลางขุนเขาน้อยใหญ่ทางทิศตะวันออกของภาคเหนือ หรือที่เรียกว่า ล้านนาตะวันออก แม้จะไม่ใช่เมืองหลักของภาคเหนือ แต่จังหวัดน่านก็มีประวัติศาสตร์ความเป็นมายาวนานหลายร้อยปี ในทางภูมิศาสตร์ที่ตั้ง จังหวัดน่านมีเทือกเขาผีปันน้ำขวางกั้นระหว่างจังหวัดแพร่ และจังหวัดพะเยา ส่วนทางทิศเหนือ และทิศตะวันออกมีเทือกเขาหลวงพระบางกั้นเขตกับประเทศลาวเป็นแนวยาวถึง 277 กิโลเมตร จังหวัดน่านจึงโอบล้อมด้วยขุนเขา ซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำของแม่น้ำยม แม่น้ำน่าน แม่น้ำว้าและลำน้ำสาขา สภาพพื้นที่โดยทั่วไปร้อยละ 80 เป็นภูเขา มีที่ราบลุ่มเป็นแนวยาวตามลำน้ำน่าน

น่านเคยอยู่ในยุคเดียวกันกับอาณาจักรสุโขทัยและอาณาจักรล้านนา ดังนั้นจังหวัดน่านจึงยังคงเหลือหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่บรรพบุรุษได้สร้างสรรค์ความเจริญรุ่งเรืองทางศิลปวัฒนธรรมไว้ให้คนรุ่นหลังได้ศึกษา ภาคภูมิใจ ทั้งโบราณสถาน โบราณวัตถุ และมรดกทางวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่า จังหวัดน่านมีผู้คนหลากหลายเชื้อชาติ ที่โดดเด่นเป็นเอกลักษณ์คือ ชาวไทลื้อ ที่มีสถาปัตยกรรมที่เป็นเอกลักษณ์เช่น วิหารจิตรกรรมฝาผนัง การทอผ้า มีวัฒนธรรม วิถีการดำรงชีวิตที่มีลักษณะเฉพาะตัวสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน และยังมีชาวเขาหลายกลุ่มที่อพยพมาจากประเทศจีน ลาว มาตามแนวเทือกเขาเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่จนถึงปัจจุบัน จังหวัดน่านจึงอุดมไปด้วยแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติและวัฒนธรรม แต่ก็มีคามยากลำบากในการเดินทางไปถึง จากภูมิประเทศที่ห้อมล้อมไปด้วยขุนเขา และไม่มีเส้นทางรถไฟ จนมีผู้กล่าวว่าถ้าไม่ตั้งใจจะไม่ถึงน่าน

ประวัติศาสตร์ของเมืองน่านที่ได้จารึกไว้ เริ่มต้นเมื่อพุทธศตวรรษที่ 18 เมื่อพระยาภูคาได้ครอบครองพื้นที่ตอนบนของจังหวัดน่านในปัจจุบัน เจ้าขุนฟองราชบุตรได้ตั้งเมืองขึ้นชื่อ เมืองบัว ปัจจุบันคือ ต.ศิลาเพชร อ.บัว ต่อมาปีพ.ศ. 1902 พระยาการเมืองเชื้อสายเจ้าขุนฟองได้ย้ายเมืองมาตั้งฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่าน โดยสร้างเมืองล้อมรอบเจดีย์พระธาตุแช่แห้ง และได้เชิญพระธาตุจากสุโขทัยมาบรรจุไว้ แต่อยู่ได้ไม่นานเกิดความแห้งแล้ง พระยาผากองโอรสพระยาการเมืองจึงย้ายเมืองมาตั้งฝั่งตะวันตกของแม่น้ำน่าน ในบริเวณของตัวเมืองน่านในปัจจุบัน อดีตน่านเคยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนาคือ เชียงใหม่ และมีชื่อเรียกใหม่ว่า “นันทบุรี” แต่ชาวเมืองก็ยังเรียกชื่อเดิมว่าเมืองน่าน น่านเคยตกต่ำในช่วงเวลาที่พม่ายกทัพมาตี เชียงใหม่และยังถูกกรุงศรีอยุธยายกทัพมาปราบ สมัยรัตนโกสินทร์น่านขึ้นต่อกรุงสยาม จนถึงรัชกาลที่ 5 พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช เจ้าผู้ครองนครน่านถึงแก่พิราลัย เจ้ามหาพรหมสุรธาตาเป็นผู้ครองนครน่าน ต่อมากรุงเทพฯ ได้ส่งข้าราชการมาประจำ เจ้ามหาพรหมสุรธาตาถึงแก่พิราลัยใน ปี 2474 ตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครน่านจึงถูกยกเลิกนับแต่นั้นมา น่านจึงมีเจ้าผู้ครองนครสืบต่อกันมาถึง 64 พระองค์

ด้วยประวัติศาสตร์ที่มีความเป็นมายาวนานหลายร้อยปี จึงมีแหล่งท่องเที่ยวทางโบราณสถาน วัด วิหาร และสถาปัตยกรรมเมืองมากมายหลงเหลืออยู่ในเขตตัวเมืองน่าน รวมทั้งศิลปวัฒนธรรมแบบล้านนา ตะวันออกจากการดำเนินชีวิตของชาวล้านนา ชาวไทยลื้อ และชาวไทยภูเขาหลากหลายเผ่าพันธุ์ เนื่องจากตั้งแต่ในอดีตเมืองน่านมีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมกับบ้านเมืองสองฝั่งแม่น้ำโขงได้แก่ เมืองเงิน ไชยบุรี อาณาจักรล้านช้าง(หรือลาว) และแคว้นโยนกคือเชียงแสน เชียงราย พะเยา จึงมีผู้คนหลากหลายเผ่าพันธุ์ที่เข้ามาตั้งพำนักถิ่นฐาน และสืบเชื้อสายมาจนปัจจุบัน โดยมีกลุ่มชาวไทยลื้อ เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีกระจายอยู่เป็นจำนวนมากที่สุด ซึ่งถูกกวาดต้อนมาจากแคว้นสิบสองปันนาในสมัยพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช ชาวไทยลื้อมีเอกลักษณ์ทางภาษา และวัฒนธรรมเป็นของตนเอง เป็นผู้สร้างสรรค์ศิลปวัฒนธรรมที่สำคัญมากมายเช่น สถาปัตยกรรม จิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์ วัดหนองบัว พระธาตุแช่แห้ง ผ้าทอลายน้ำไหล และประเพณีแข่งเรือที่มีหัวเรือแข่งแกะสลักเป็นรูปหัวมังกร นอกจากนี้น่านยังมีชนกลุ่มน้อยอีกหลายกลุ่มได้แก่ ม้ง (แม้ว) เมี่ยน

(ैया) ชมู ลัวะ (ถิ่น) และ มลาปริ(ผีดองเหลือง) แต่ละกลุ่มจะมีวิถีชีวิต ประเพณีวัฒนธรรม ภาษา การแต่งกาย ที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตน

ด้วยความหลากหลายทางวัฒนธรรม และธรรมชาติที่งดงาม ทำให้น่านเป็นเมืองที่มีเสน่ห์ และอุดมไปด้วยทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยว กระแสการท่องเที่ยวของเมืองน่านขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็วในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา จำนวนนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเยือนเมืองน่านเพิ่มขึ้นอย่างเป็นทวีคูณ โดยเฉพาะหน้าเทศกาลท่องเที่ยวในช่วงฤดูหนาว จากข้อมูลในช่วงเดือนธันวาคม พ.ศ. 2553 ภายในช่วงระยะเวลาเพียง 1 เดือนมีนักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมเมืองน่านถึงกว่า 60,000 คน จนเกิดขีดความสามารถในการรองรับของเมือง ธุรกิจการค้า และการบริการจึงเกิดการขยายตัวขึ้นเป็นจำนวนมาก เพื่อรองรับนักท่องเที่ยวที่เพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ ปี ในขณะที่นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ยังคงมุ่งไปแวะชมตามแหล่งท่องเที่ยวเดิมๆ ที่มีชื่อเสียงมากของเมือง เช่น วัดวัดภูมินทร์ วัดหัวข่วง วัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติน่าน คุ่มเจ้าราชบุตร ฯลฯ ทั้งนี้ ยังมีทรัพยากรอีกเป็นจำนวนมากในเขตเทศบาลเมืองน่าน ที่สามารถพัฒนา เพื่อรองรับการท่องเที่ยวได้ในอนาคต โดยเฉพาะทรัพยากรทางด้านสถาปัตยกรรม ศิลปวัฒนธรรม ถ้าได้รับการพัฒนา และบริหารจัดการอย่างเป็นระบบ

เขตเทศบาลเมืองน่าน ประกอบด้วยชุมชนหรือบ้าน 28 บ้าน จำนวนครัวเรือน 8,868 หลังคาเรือน มีประชากรรวมทั้งสิ้น 19,808 คน เป็นชาย 9,769 คน หญิง 10,039 คน แต่ละชุมชนหรือแต่ละบ้านจะมีหัวหน้าบ้านเป็นตัวแทนหรือผู้นำชุมชน ภาษาที่ใช้ในท้องถิ่นจะมีหลากหลายภาษาพื้นถิ่นและหลากหลายสำเนียง แต่โดยส่วนใหญ่จะเป็นสำเนียงคนไทยภาคเหนือหรือ “อู้คำเมืองสำเนียงน่าน” ปัจจุบันในแต่ละชุมชนยังมีมรดกทางศิลปวัฒนธรรม และสถาปัตยกรรม ดำรงอยู่โดยยังคงความเป็นเอกลักษณ์ที่หลากหลายแตกต่างกันไป ทรัพยากรทางศิลปวัฒนธรรม และสถาปัตยกรรมเหล่านี้บางแห่งเป็นที่รู้จักกันเพียงคนในชุมชน หรือในเมืองน่าน แต่ยังไม่เป็นที่รู้จักของคนโดยทั่วไป ในขณะที่บางชุมชนได้พยายามที่จะพัฒนาและบริหารจัดการทรัพยากรทางศิลปวัฒนธรรม และสถาปัตยกรรมของชุมชนตนเองให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวขึ้นมา หลายชุมชนได้สร้างวิธีการบริหารจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนตนเองมาแต่ในอดีต โดยอาศัยต้นทุนทางสังคม และเศรษฐกิจที่ตนเองมีได้อย่างเหมาะสม และน่าสนใจเช่น บ้านอรุณญาวาส และบ้านมหาโพธิ์ ซึ่งสามารถเป็นตัวอย่างให้กับชุมชนอื่นในการเรียนรู้การทำงาน และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างกัน

ผลกระทบจากจำนวนนักท่องเที่ยวที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว และการพัฒนาประเทศที่ทำให้เศรษฐกิจแบบทุนนิยมเติบโตขึ้นตามหัวเมืองต่างๆ เมืองในภูมิภาคล้านนาต่างๆ ก็มีธุรกิจ อุตสาหกรรม การบริการ และสิ่งอำนวยความสะดวกเกิดขึ้นมากมาย แต่เมืองน่านก็ยังคงเป็นเมืองเล็กๆ ที่มี “วิถีคนเมือง” ดำรงอยู่อย่างสงบ แต่กระแสการขยายตัวทางเศรษฐกิจ และการท่องเที่ยวก็ทำให้ชุมชนในเขตเทศบาลหลายแห่งตื่นตัว ในการต้อนรับนักท่องเที่ยวเท่าที่ศักยภาพของแต่ละชุมชนจะสามารถทำได้ โดยการพัฒนา และจัดการทรัพยากรทางศิลปวัฒนธรรม และสถาปัตยกรรมที่มีอยู่ภายในชุมชน ในขณะที่อีกหลายชุมชนยังไม่ทราบว่า จะต้องทำอย่างไรกับทรัพยากรที่ตนเองมีอยู่ เพื่อให้การพัฒนาการท่องเที่ยวที่จะเกิดขึ้นของเมืองน่านในอนาคตนำไปสู่การพัฒนา และการจัดการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนโดยชุมชนได้มีส่วนร่วมในการคิดและตัดสินใจ การศึกษาทรัพยากรทางศิลปวัฒนธรรม และสถาปัตยกรรม และศักยภาพของชุมชนเพื่อนำไปสู่การวางแผนการท่องเที่ยวเชิงโดยชุมชนเขตเทศบาลเมืองน่าน จึงเป็นสิ่งจำเป็น ทั้งนี้การศึกษา สํารวจข้อมูลทรัพยากรทางการท่องเที่ยวด้านสถาปัตยกรรม ศิลปวัฒนธรรม รวมทั้งเศรษฐกิจ สังคม วิถีชีวิต ประเพณี และศักยภาพของชุมชนในการรองรับการท่องเที่ยวโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนในเขตเทศบาลเมืองน่าน เครือข่ายการท่องเที่ยวของชุมชน และหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องในขั้นแรก เพื่อจัดทำฐานข้อมูล และประเมินศักยภาพ

ความพร้อมของชุมชนจึงเป็นเป้าหมายแรกที่สำคัญของการทำงาน เพื่อที่จะนำข้อมูลที่ได้มาซึ่งครอบคลุมทรัพยากร และศักยภาพในทุกๆด้านที่เกี่ยวข้อง ไปใช้ประโยชน์ในการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนที่สอดคล้องกับความต้องการ และวิถีชุมชนเมืองน่านในการศึกษาวิจัยขั้นต่อไป

3.1.5 สถานการณ์ด้านป่าไม้

จังหวัดน่านมีพื้นที่ทั้งสิ้นประมาณ 7,601,900 ไร่ หรือ 12,163.04 ตารางกิโลเมตร ซึ่งสภาพพื้นที่โดยทั่วไปของจังหวัดส่วนใหญ่เป็นภูเขาถึงร้อยละ 87.2 ของพื้นที่ทั้งหมด มีที่ราบเพียงร้อยละ 12.8 ของพื้นที่ทั้งหมด ทรัพยากรป่าไม้ของจังหวัดน่านส่วนใหญ่เป็นป่าและภูเขาสลับซับซ้อน จากข้อมูลของกรมป่าไม้พบว่า ในปีพ.ศ. 2519 จังหวัดน่านมีพื้นที่ป่าสมบูรณ์ที่อยู่ทั้งใน และนอกเขตป่าสงวนแห่งชาติทั้งหมด 5,280,625 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 73.94 ของพื้นที่ทั้งหมด พอถึงปีพ.ศ. 2525 จังหวัดน่านมีพื้นที่ป่า 3,509,375 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 49.14 ของพื้นที่จังหวัด ในปีพ.ศ. 2532 เนื้อที่ป่าลดลงเหลือ 3,193,125 ไร่ หรือร้อยละ 44.71 เนื้อที่ถูกบุกรุกถูกทำลายไปเรื่อยๆ จนปีพ.ศ. 2541 พื้นที่ป่าของจังหวัดน่านคงเหลือประมาณ 2,995,000 ไร่ หรือร้อยละ 41.77 ของพื้นที่ทั้งหมด และในปัจจุบันได้มีการนำเทคโนโลยีระบบสารสนเทศ (GIS) มาใช้ในการสำรวจพื้นที่ป่าไม้ในจังหวัดน่าน พบว่า ในปีพ.ศ. 2548 จังหวัดน่าน มีพื้นที่ ป่าไม้ 8,393 ตารางกิโลเมตร หรือ 5,245,625 ไร่ และป่าของจังหวัดน่านเป็นป่าต้นน้ำของแม่น้ำน่าน ซึ่งไหลลงสู่แม่น้ำเจ้าพระยา จึงต้องช่วยกันอนุรักษ์และฟื้นฟูสภาพป่าให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น และปัจจุบันการบุกรุกพื้นที่ป่ายังคงมีเพิ่มขึ้นและเป็นไปอย่างต่อเนื่อง อันเนื่องมาจากจำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้น ประกอบกับสภาพเศรษฐกิจกระตุ้นให้มีการหาที่ดินทำกินและที่ดินเพื่อการเกษตรกรรมเพิ่มขึ้น ตลอดจนพื้นที่ทำกินมีน้อยผืนป่าจึงมักถูกเบียดเบียนอยู่เสมอ ซึ่งทางจังหวัดน่านได้พยายามเข้มงวดกวดขันป้องกันและส่งเสริมให้มีการปลูกป่าเพิ่มเติม และรณรงค์มาตรการดูแลรักษาป่าอย่างต่อเนื่อง

ปัจจุบันสภาพพื้นที่ป่าไม้ของจังหวัดน่าน ที่ยังคงเป็นป่าสมบูรณ์มีจำนวนน้อย นอกนั้นเป็นป่าเสื่อมโทรม มีแนวโน้มที่จะกลายเป็นพื้นที่รกร้างว่างเปล่าต่อไปในอนาคต ถ้าไม่มีการฟื้นฟูสภาพป่าให้สมบูรณ์ดังเดิม ซึ่งในปัจจุบันการบุกรุกแผ้วถางป่าของราษฎรในพื้นที่ยังคงมีอยู่ จากปัญหาดังกล่าวได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ตลอดจนสภาพทางเศรษฐกิจและสังคม ได้แก่ ความเสื่อมโทรมของพื้นที่ต้นน้ำลำธารและการชะล้างพังทลายของดิน ความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศป่าไม้ สภาวะการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ และภัยธรรมชาติรุนแรงมากขึ้น

จังหวัดน่านมีป่าสงวนแห่งชาติ ตามพระราชบัญญัติ ป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 จำนวน 16 ป่า รวมพื้นที่ประมาณ 6,497,291.62 ไร่ โดยแบ่งเป็น

พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติจังหวัดน่าน จำนวน 16 ป่า รวมพื้นที่ 6,469, 571 ไร่

พื้นที่ป่าที่คงสภาพค่อนข้างสมบูรณ์ จำนวนประมาณ 4,358, 214 ไร่

พื้นที่ที่ถูกบุกรุก จังหวัดน่าน

- จำนวนพื้นที่ป่าถูกบุกรุก (ดำเนินคดี) ปี 2551 รวมพื้นที่ 1,660 – 0 – 29 ไร่
- จำนวนพื้นที่ป่าถูกบุกรุก (ดำเนินคดี) ปี 2552 รวมพื้นที่ 636 – 0 – 43 ไร่
- จำนวนพื้นที่ป่าถูกบุกรุก (ดำเนินคดี) ปี 2553 รวมพื้นที่ 538 – 1 – 40 ไร่

จังหวัดน่าน มีอุทยานแห่งชาติ 7 แห่ง ได้แก่อุทยานแห่งชาติดอยภูคา อุทยานแห่งชาติแม่จริม อุทยานแห่งชาติศรีน่าน อุทยานเขตนันทบุรี อุทยานแห่งชาติถ้ำสะเกิน และอุทยานแห่งชาติขุนน่าน อุทยานแห่งชาติขุนสถาน

สภาพพื้นที่ป่าไม้ในปี พ.ศ. 2547 จังหวัดน่านมีพื้นที่ป่าไม้ จำนวน 8,497.28 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 5,310,800 ไร่ แต่มาในปี พ.ศ. 2548 จังหวัดน่าน มีพื้นที่ป่าไม้ จำนวน 8,393.10 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 5,245,686.59 ไร่ ลดลงจำนวน 104.18 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 65,113.41 ไร่สภาพพื้นที่ป่าไม้ในท้องที่อำเภอบ่อเกลือ มีการบุกรุกมากที่สุด จากการเปรียบเทียบพื้นที่ป่าปี พ.ศ. 2547 กับพื้นที่ป่าปีพ.ศ. 2548 แล้วปรากฏว่าพื้นที่ป่าไม้ของอำเภอบ่อเกลือลดลงจากปี พ.ศ. 2547 จำนวน 46.25 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 28,906.25 ไร่ รองลงมาได้แก่อำเภอเฉลิมพระเกียรติ ซึ่งมีพื้นที่ป่าลดลง จากปี พ.ศ. 2547 จำนวน 16.96 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 10,600 ไร่ และอำเภอที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ป่าไม้เลยคือ อำเภอภูเพียง

3.2 ข้อมูลทั่วไปอำเภอนาน้อย

3.2.1 ประวัติอำเภอนาน้อย

การปกครองของจังหวัดน่านในสมัยพระเจ้าครองนคร ก่อนที่จะให้มีการปกครองแบบเทศาภิบาลได้แบ่งพื้นที่ปกครองเป็นเมืองเล็กๆ ประมาณ 100 เมือง แต่ละเมืองเล็กๆ มีพ่อเมือง ปกครองขึ้นสังกัดการปกครองต่อ “สนาม” ซึ่งเป็นที่ว่าการบ้านเมืองสูงสุดของเจ้าครองนคร ลักษณะของเมืองเล็กๆ เหล่านี้ คือพื้นที่หลายๆ หมู่บ้าน ซึ่งอาณาบริเวณใกล้เคียงกันตามลักษณะภูมิประเทศ ก็จะรวมกันเป็นเมืองหนึ่ง โดยมีพ่อเมืองเป็นผู้ปกครองมีอำนาจในการปกครอง และสั่ง การเก็บแต่เดิชาติ โดยรับอาญา มาจากเจ้าครองนครมีศักดิ์เป็นพญาในท้องที่อำเภอนาน้อย แต่ โบราณมาเป็นที่ตั้งของเมืองเล็กๆ 3 เมือง คือ

เมืองศรีชะเกษ คือพื้นที่ตำบลศรีชะเกษ ตำบลเชียงของ ตำบลนาน้อย กับพื้นที่บางส่วนของตำบลสันทะ และตำบลสถาน

เมืองหิน คือพื้นที่ตำบลบ่อแก้ว ตำบลนาทะนุง กับพื้นที่บางส่วนของตำบลสถาน

เมืองลี คือพื้นที่ตำบลเมืองลีกับพื้นที่บางส่วนของตำบลสันทะ เมืองศรีชะเกษ เป็นเมืองใหญ่กว่าทุกเมืองในแคว้นเดียวกัน เฉพาะเมืองศรีชะเกษมีหน้าที่ส่งส่วยดินประสิวให้เจ้าครองนครปีละ 10 หาบ กับเกณฑ์คนส่ง 300 คน สำหรับซ่อมทำเหมืองฝาย ในเมืองที่ตั้งจังหวัดน่านเป็นประจำทุกปี อำเภอนาน้อยแต่เดิมมีชื่อว่า “**แขวงศรีชะเกษ**” มีอาณาเขตรวมกับแขวงท่าปลารวมเรียกว่า “**บริเวณน่านใต้**” ขึ้นอยู่ในความปกครองของจังหวัดน่าน ต่อมาเมื่อปีพ.ศ. 2450 ทางราชการได้พิจารณา เห็นว่าการรวมแขวงศรีชะเกษกับแขวงท่าปลา เป็นบริเวณน่านใต้นั้นไม่เหมาะสม และไม่สะดวกต่อการปกครองจึงได้แยกตั้งขึ้นเป็นอำเภอหนึ่งต่างหาก คือ อำเภอศรีชะเกษมีที่ตั้งอำเภออยู่ที่บ้านนาน้อย ส่วนแขวงท่าปลาได้ยกฐานะเป็นอำเภอเช่นเดียวกัน เรียกว่า อำเภอท่าปลา ในขณะที่ยังขึ้นอยู่กับจังหวัดน่าน ต่อมาปีพ.ศ. 2466 อำเภอท่าปลา ได้โอนขึ้นอยู่ในความปกครองของจังหวัดอุดรธานี ตรีบาจนทุกวันนี้ อำเภอศรีชะเกษ ได้เปลี่ยนเป็นอำเภอนาน้อย เมื่อปีพ.ศ. 2460 สาเหตุที่เปลี่ยนเนื่องจากชื่อของอำเภอไปพ้องกับชื่อของจังหวัดศรีชะเกษ และอีกประการหนึ่งที่ว่า การอำเภอตั้งอยู่ที่บ้านนาน้อย หากได้เปลี่ยนชื่อแล้วก็จะเห็นการเหมาะสมกับท้องที่ ที่ว่าการอำเภอนาน้อย ตั้งอยู่ที่บ้านนาน้อยได้ไม่นานนักก็ได้ย้ายไปตั้งอยู่ที่บ้านป่าพะ หมู่ที่ 1 ตำบลนาน้อย นาน

ประมาณ 10 ปี ต่อมาได้ย้ายที่ว่าการอำเภอไปตั้งที่บ้านบ่อแก้ว ซึ่งเห็นว่าเป็นจุดศูนย์กลางของพื้นที่อำเภอ ตั้งอยู่ได้ประมาณ 2 ปี ก็ย้ายมาอยู่ที่บ้านนาราบ หมู่ที่ 1 ตำบลน่าน้อยตามเดิมเท่าทุกวันนี้

ลักษณะที่ตั้งและภูมิประเทศ

อำเภอน่าน้อยตั้งอยู่บนฝั่งลำน้ำแห่งอยู่ทางทิศใต้ของจังหวัดน่าน โดยที่ว่าการอำเภอตั้งอยู่ หมู่ที่ 1 ตำบลน่าน้อย ห่างจากตัวจังหวัดประมาณ 60 กิโลเมตร และห่างจากกรุงเทพฯ ประมาณ 678 กิโลเมตร มีเนื้อที่ทั้งหมด 1,408.12 ตารางกิโลเมตร โดยทั่วไปมีลักษณะคล้ายกันกระทะ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าและเขาสูง พื้นที่ราบและที่อยู่อาศัยประมาณ 1,016 ตารางกิโลเมตร มีพื้นที่ทางการเกษตรจำนวน ตารางกิโลเมตร สภาพของดินเหมาะสำหรับพืชไร่ พื้นที่ที่เป็นป่าและภูเขาประมาณ 1,267.49 ตารางกิโลเมตร และมีอาณาเขตติดต่อประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป.ลาว) เป็นระยะทาง 7 กิโลเมตร

อำเภอน่าน้อยสามารถจำแนกลักษณะภูมิประเทศได้ 3 ลักษณะ ดังนี้

1. **เขตเทือกเขาทางทิศตะวันออก** ในเขตตำบลเชียงของ ตำบลศรีชะเกษ และตำบลสถาน เป็นแนวเทือกเขาหลวงพระบางที่ต่อเนื่องทอดยาวมาจากอำเภอเวียงสา ขนานไปกับลำน้ำน่าน ที่ไหลมาจากอำเภอเวียงสา แนวเทือกเขานี้ บางส่วนเป็นเส้นแบ่งเขตแดนระหว่างอำเภอน่าน้อยกับอำเภอบ้านโคกจังหวัดอุดรดิตถ์ และประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ในแนวเทือกเขาทางทิศตะวันออก มีภูเขาที่สำคัญ เช่น ดอยผาจิ ดอยหลักหมื่น ดอยเมียง เป็นต้น

2. **เขตเทือกเขาทางทิศตะวันตก** ในเขตตำบลสันทะ และตำบลบัวใหญ่ เป็นแนวเทือกเขาที่เป็นเส้นแบ่งเขตแดนระหว่างอำเภอน่าน้อย จังหวัดน่าน กับอำเภอร่องขวาง จังหวัดแพร่ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขาฝิปันน้ำตะวันออกทอดยาวในแนวทิศเหนือ - ใต้ ในเทือกเขาเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารที่สำคัญของอำเภอน่าน้อยหลายสาขา มีภูเขาสำคัญคือ

2.1 ดอยแปเมือง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของอำเภอน่าน้อย เป็นเส้นกั้นเขตแดนระหว่างตำบลสันทะ อำเภอน่าน้อย กับตำบลไผ่โพน อำเภอร่องขวาง เป็นแหล่งต้นน้ำของลำน้ำแห่ง ซึ่งเป็นแม่น้ำสายสำคัญที่สุดในอำเภอน่าน้อย

2.2 ดอยสามเสา อยู่ทางทิศตะวันตกของอำเภอน่าน้อย มีความสูงชัน เป็นอาณาเขตระหว่างอำเภอน่าน้อยกับอำเภอร่องขวาง เป็นแหล่งกำเนิดลำน้ำแม่คำมี ซึ่งไหลผ่านในจังหวัดแพร่

2.3 ดอยธง เป็นภูเขาในแนวเทือกเขาฝิปันน้ำตะวันออก เป็นดอยที่มีความสูงมากที่สุด แบ่งเขตระหว่างตำบลสันทะกับอำเภอร่องขวาง และอำเภอเมือง จังหวัดแพร่

3. **เขตที่ราบระหว่างภูเขาและลุ่มน้ำ** เนื่องจากสภาพพื้นที่ของอำเภอน่าน้อยส่วนที่เป็นที่ราบมีประมาณร้อยละ 15 ของเนื้อที่ทั้งหมดของอำเภอ ในเขตนี้อาจจะใช้เป็นพื้นที่ในการเพาะปลูก ที่ราบส่วนมากจะอยู่ระหว่างภูเขาสูง ซึ่งได้แก่เขตที่ราบระหว่างภูเขาในทิศตะวันตก และภูเขาในทิศตะวันออก นอกจากนี้ยังมีเขตที่ราบลุ่มที่สำคัญดังนี้

3.1 เขตที่ราบลุ่มน้ำแห่ง เป็นเขตที่ราบลุ่มที่สำคัญที่สุดในอำเภอ พื้นที่อยู่ในเขตตำบลบัวใหญ่ ตำบลน่าน้อย ตำบลเชียงของ และตำบลศรีชะเกษ เป็นเขตที่ราบที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจของอำเภอน่าน้อย และมี ลำน้ำไหลไปบรรจบกับแม่น้ำน่านที่ตำบลสัน เขตอำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน

3.2 เขตที่ราบลุ่มน้ำกาด เป็นเขตที่ราบลุ่มสำคัญอีกเขตหนึ่งของอำเภอนาน้อย ได้แก่ตำบล เชียงของ บางส่วนของตำบลศรีสะเกษ และมีลำน้ำกาดไหลไปบรรจบกับลำน้ำแหง ที่บ้านใหม่ หมู่ที่ 7 ตำบล ศรีสะเกษ

3.3 เขตที่ราบลุ่มน้ำหิน ได้แก่ พื้นที่ราบส่วนใหญ่ของตำบลสถาน และบางส่วนของตำบล เชียงของ ต้นน้ำเกิดจากเทือกเขาทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของตำบลสันทะ ไหลผ่านตำบลสันทะตำบลสถาน ตำบลเชียงของ แล้วไปบรรจบกับลำน้ำแหงที่บ้านนาเกลือ หมู่ที่ 4 ตำบลเชียงของ

3.4 เขตที่ราบลุ่มลำน้ำหลม ต้นน้ำเกิดจากเทือกเขาในเขตบ้านसान ตำบลสันทะ ไหลผ่าน ตำบลสันทะและตำบลบัวใหญ่ มาบรรจบกับลำน้ำแหงที่บ้านสบหลม ตำบลบัวใหญ่ ซึ่งเป็นที่ราบส่วนใหญ่ใน ตำบลสันทะ และบัวใหญ่

อาณาเขตติดต่อ

ทิศเหนือ เขตตำบลน้ำตก และตำบลศรีสะเกษ ติดต่อกับตำบลผาเวียง อำเภอเวียงสา จังหวัด น่าน

ทิศตะวันออก เขตตำบลศรีสะเกษ ตำบลเชียงของ และตำบลสถาน ติดต่อกับ สปป.ลาว และอำเภอบ้านโคก จังหวัดอุตรดิตถ์

ทิศตะวันตก เขตตำบลน้ำตก ตำบลบัวใหญ่ และตำบลสันทะ ติดต่อกับอำเภอร้องกวาง จังหวัด แพร่

ทิศใต้ เขตตำบลสถาน และตำบลสันทะ ติดต่อกับตำบลป่อแก้ว และตำบลเมืองลี อำเภอนา หมื่น จังหวัดน่าน

ลักษณะภูมิอากาศ

ลักษณะภูมิอากาศเป็นแบบป่าฝนเมืองร้อน มี 3 ฤดู คือ

1. ฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ ถึง เดือนเมษายน อากาศร้อนอบอ้าว อุณหภูมิโดย เฉลี่ย ประมาณ 40.5 องศาเซลเซียส

2. ฤดูฝน เริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคม ถึง เดือนตุลาคม ช่วงที่ฝนตกมากที่สุดคือ เดือน กรกฎาคมถึงเดือนสิงหาคม ประมาณน้ำฝนโดยเฉลี่ย 173.44 มิลลิเมตร/ปี (ปี 2549) ซึ่งเป็นฤดูเพาะปลูกของ ประชากรในอำเภอนาน้อย

3. ฤดูหนาว เริ่มตั้งแต่เดือนตุลาคม ถึง เดือนกุมภาพันธ์ ช่วงที่อากาศหนาวมากที่สุดอยู่ ในช่วงเดือนธันวาคมถึงเดือนมกราคม โดยเฉพาะในบริเวณเทือกเขาสูงอากาศจะหนาวเย็นมากอุณหภูมิโดย เฉลี่ย ประมาณ 8 - 15 องศาเซลเซียส

ทรัพยากรธรรมชาติ

ทรัพยากรป่าไม้อำเภอนาน้อย ซึ่งส่วนใหญ่ของอำเภอนาน้อยส่วนใหญ่เป็นป่าและภูเขา สลับซับซ้อน สูงมากกว่า 30 องศา อยู่ในเขตป่าสงวน และอุทยานแห่งชาติขุนสถาน และอุทยานแห่งชาติศรี น่าน มีไม้ที่สำคัญอันได้แก่ ไม้สัก ไม้มะค่า ไม้ตะเคียน ไม้เต็ง ไม้รัง ในปัจจุบันป่าไม้ได้ถูกบุกรุกแล้วถางป่าเป็น จำนวนมาก เนื่องจากราษฎร ชาตที่ดินทำกิน

เขตการปกครอง

ที่ว่ากรอำเภอนาน้อย ตั้งอยู่บ้านนาราบ หมู่ที่ 1 ตำบลนาน้อย อำเภอนาน้อยอำเภอนาน้อยแบ่งเขตการปกครองท้องที่ ออกเป็น 7 ตำบล 68 หมู่บ้าน คือ

- ตำบลนาน้อย จำนวน 10 หมู่บ้าน มีเนื้อที่ 80.428 ตร.กม.
- ตำบลศรีสะเกษ จำนวน 14 หมู่บ้าน มีเนื้อที่ 287.119 ตร.กม.
- ตำบลเชียงของ จำนวน 7 หมู่บ้าน มีเนื้อที่ 131.102 ตร.กม.
- ตำบลสถาน จำนวน 12 หมู่บ้าน มีเนื้อที่ 237.662 ตร.กม.
- ตำบลน้ำตก จำนวน 7 หมู่บ้าน มีเนื้อที่ 211.064 ตร.กม.
- ตำบลบัวใหญ่ จำนวน 8 หมู่บ้าน มีเนื้อที่ 238.335 ตร.กม.
- ตำบลสันทะ จำนวน 10 หมู่บ้าน มีเนื้อที่ 222.412 ตร.กม.

การปกครองส่วนท้องถิ่น มีเทศบาล 2 แห่ง และองค์การบริหารส่วนตำบล 6 แห่ง คือ

- เทศบาลตำบลนาน้อย ครอบคลุมพื้นที่ หมู่ที่ 1 - 4 ตำบลนาน้อย
- องค์การบริหารส่วนตำบลนาน้อย
- เทศบาลตำบลตำบลศรีสะเกษ
- องค์การบริหารส่วนตำบลสถาน
- องค์การบริหารส่วนตำบลน้ำตก
- องค์การบริหารส่วนตำบลบัวใหญ่
- องค์การบริหารส่วนตำบลสันทะ
- องค์การบริหารส่วนตำบลเชียงของ

ประชากร

อำเภอนาน้อยมีประชากร รวมทั้งสิ้น 32,702 คน แยกเป็น ชาย 16,405 คน หญิง 16,297 คน จำนวนครัวเรือน 10,538 ครัวเรือน ความหนาแน่นของประชากร เฉลี่ย 23.22 คน/ตารางกิโลเมตร จำนวนประชากรแยกตามตำบลดังนี้ (ข้อมูล ณ เดือน ธันวาคม 2555)

	ชาย	หญิง	รวม	จำนวนครัวเรือน
ตำบลนาน้อย	1,392	1,396	2,788	1,068
ตำบลเชียงของ	1,010	1,049	2,059	675
ตำบลศรีสะเกษ	3,642	3,632	7,274	2,385
ตำบลสถาน	2,673	2,685	5,358	1,706
ตำบลสันทะ	3,110	2,929	6,039	1,546
ตำบลบัวใหญ่	2,021	1,975	3,996	1,254
ตำบลน้ำตก	1,270	1,231	2,501	775
รวมประชากรนอกเขตเทศบาล	15,118	14,897	30,015	9,409
เทศบาลตำบลนาน้อย	1,287	1,400	2,687	1,129
รวมประชากรทั้งสิ้น	16,405	16,297	32,702	10,538

การเลือกตั้ง

1. อำเภอนาน้อย มีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรได้ จำนวน 1 คน (เขต 2)
2. สมาชิกสภาจังหวัดน่าน (อบจ.) จำนวน 1 คน

ด้านโครงสร้างพื้นฐาน

การไฟฟ้า อำเภอนาน้อยมีสำนักงานไฟฟ้า จำนวน 1 แห่ง กระแสไฟฟ้าที่ใช้ทั้งสิ้นประมาณ 609,273 หน่วย มีจำนวนผู้ใช้ไฟฟ้าทั้งสิ้น 7,960 ราย (ครัวเรือน)

การประปา อำเภอนาน้อยมีที่ทำการประปา จำนวน 1 แห่ง เครื่องมีกำลังผลิต 50 ลบ.ม./ ชั่วโมง ผลิตจริง 40 ลูกบาศก์เมตร/ชั่วโมง ประมาณน้ำจำหน่าย 260.53 ลูกบาศก์เมตร/วัน ปริมาณน้ำจำหน่าย 7,816 ลูกบาศก์เมตร/เดือน ให้บริการผู้ใช้ น้ำ 434 ราย (ในเขตเทศบาล) สำหรับการมีน้ำประปาใช้ในหมู่บ้านพบว่า เกือบทุกตำบลจะมีประปาในหมู่บ้าน (น้ำบาดาล, ประปา ภูเขา) แต่ประปาภูเขา จะมีปัญหา น้ำขาดแคลนในช่วงฤดูแล้ง และท่อส่งน้ำเกิดการชำรุดเนื่องจากไฟป่า

โทรศัพท์ อำเภอนาน้อยมีจำนวนเลขหมายโทรศัพท์ทั้งสิ้น 1,060 เลขหมาย แยกเป็นขององค์กรโทรศัพท์แห่งประเทศไทย 676 เลขหมาย เปิดใช้ 671 เลขหมาย บริษัทสัมปทาน 384 หมายเลข เปิดใช้ 294 เลขหมาย

การคมนาคม

มีทางบกอย่างเดียว เส้นทางคมนาคมติดต่อระหว่างอำเภอ จังหวัด รวมทั้งเส้นทางคมนาคมในตำบลและหมู่บ้านที่สำคัญ ดังนี้

1. ทางหลวงแผ่นดิน หมายเลข 1083 สาย อ.น่าน้อย - อ.บ้านโคก จ.อุดรดิตถ์
2. ทางหลวงแผ่นดิน หมายเลข 1026 สายเวียงสา - นาน้อย - นาหมื่น
3. ทางหลวงชนบท ระหว่างอำเภอนาน้อย - ตำบลน้ำตก - บ้านสาคร อำเภอเวียงสา
4. ทางหลวงชนบทระหว่างอำเภอนาน้อย - ตำบลบัวใหญ่ - ตำบลสันทะ บ้านขุนสถาน - บ้านห้วยแก๊ต อำเภอร้องกวาง จังหวัดแพร่ (ทางหลวง (รพช.) สายนาราบ - สันทะ ระยะทาง 20 กิโลเมตร)
5. ทางหลวงชนบท บ้านใหม่ ตำบลศรีสะเกษ-บ้านน้ำหก ตำบลศรีสะเกษ-บ้านแต ตำบลเชียงของ
6. ทางหลวงชนบทเชื่อมระหว่างตำบล หมู่บ้าน เป็นสภาพถนนคอนกรีต ถนนลูกรัง จำนวน 140 สาย

การเดินทาง เพื่อจะเข้ามาในอำเภอนาน้อยสามารถเดินทางเข้ามาโดยวิธี คือ

1. เดินทางโดยรถโดยสารประจำทาง มีทั้งรถยนต์ธรรมดา รถยนต์ปรับอากาศ รถยนต์ VIP จากสถานีขนส่งนายเหนือ (หมอชิต) กรุงเทพฯ ฯ - น่าน โดยลงที่สถานีขนส่ง อ.เวียงสา จ.น่าน และเดินทางต่อโดยรถโดยสาร สายเวียงสา - นาน้อย ประมาณ 35 กิโลเมตร
2. เดินทางโดยสายการบิน กรุงเทพฯ - น่าน

3. เดินทางโดยรถยนต์ส่วนบุคคล อำเภอนาน้อยมีการติดต่อคมนาคมระหว่างอำเภอนาน้อยกับพื้นที่อื่นๆ กระทำได้เพียงทางเดียว คือ ทางบกมีถนนสายสำคัญๆ ดังนี้

- ถนนสายสา - นาน้อย เป็นทางหลวงแผ่นดินอยู่ในความรับผิดชอบของกรมทางหลวงมีระยะทาง 35 กิโลเมตร ปัจจุบันถนนสายนี้ได้ดำเนินการก่อสร้างให้มีความกว้างขวางมาก กว่าเดิมเพื่อรองรับการขยายตัวของประชากร และการพัฒนาอำเภอนาน้อยให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวต่อไป

- ถนนสายนาน้อย - ปางไฮ เป็นเส้นทางที่ใช้ติดต่อกับอำเภอบ้านโคก จังหวัดอุดรดิตถ์ ระยะทางประมาณ 70 กิโลเมตร อยู่ในความดูแลบำรุงรักษาของกรมทางหลวง ซึ่งเป็นเส้นทางสายเดิมแต่ได้รับการปรับปรุงแล้วในปัจจุบันให้สามารถคมนาคมระหว่างจังหวัดน่านและจังหวัดอุดรดิตถ์ติดต่อกันได้สะดวกยิ่งขึ้น

- ถนนสายหนองห้า - แม่สาคร อ.เวียงสา ระยะทางประมาณ 35 กิโลเมตร ลักษณะเป็นทางลาดยางตามหมู่บ้าน เป็นเส้นทางที่สามารถตัดออกไปยังถนนสายแพร่ - น่าน ได้อีกทางหนึ่งโดยไม่ต้องผ่านอำเภอเวียงสา

- ถนนสายหนองห้า - บ้านสันทะ - ห้วยแก๊ต อ.ร้องกวาง จังหวัดแพร่ ระยะทางประมาณ 55 กิโลเมตร ถนนสายนี้เป็นถนนสายที่ผ่านตำบลสันทะ - บ้านขุนสถาน และบ้านแสนสุข กรมทางหลวงเป็นผู้รับผิดชอบของกรมทางหลวงและมีการคมนาคมในการเดินทางระหว่างจังหวัดน่าน และแพร่ ซึ่งนักท่องเที่ยวใช้เส้นทางนี้เป็นจำนวนมาก เพราะระหว่างทางมีอุทยานขุนสถานให้แวะเที่ยวชม

การสื่อสารโทรคมนาคม

มีที่ทำการไปรษณีย์โทรเลข ในอำเภอนาน้อย จำนวน 1 แห่ง

มีสถานีโทรคมนาคมอื่น ๆ ในอำเภอนาน้อย จำนวน 1 แห่ง

สถานีวิทยุชุมชน จำนวน 4 แห่ง ประกอบด้วย

- สถานีวิทยุท้องถิ่นไทยนาน้อย
- สถานีวิทยุชุมชนเสาดินเรติโอนาน้อย
- สถานีวิทยุชุมชนคนนาน้อย
- สถานีวิทยุแฮปปี้เรติโอนาน้อย

แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร

แหล่งน้ำเพื่อการเกษตรที่สำคัญของอำเภอนาน้อย ประกอบด้วย

แหล่งน้ำตามธรรมชาติ ได้แก่ ลำน้ำแหง ลำน้ำหิน ลำน้ำกาด ลำน้ำหลม ลำน้ำสระ สามารถใช้งานได้ในฤดูแล้ง ซึ่งเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ ซึ่งใช้ในการบริโภค และอุปโภคในด้านต่างๆ และเป็นลำน้ำสายหลักของอำเภอนาน้อย อันได้แก่

- **ลำน้ำแหง** ต้นน้ำอยู่ในเทือกเขาเขตตำบลสันทะ ไหลผ่านตำบลบัวใหญ่ ตำบลนาน้อย ตำบลศรีชะเกษ แล้วไหลลงสู่แม่น้ำน่านในเขตอำเภอเวียงสา

- **ลำน้ำหิน** ต้นน้ำอยู่ในเขตตำบลสันทะ ไหลผ่านตำบลสถาน ตำบลบ่อแก้ว อำเภอนาหมื่น ตำบลเชียงของ แล้วไหลลงสู่แม่น้ำแหง

- **ลำน้ำกาด** ต้นน้ำอยู่ในเขตตำบลศรีชะเกษ ไหลลงสู่ลำน้ำแหง

- **ลำน้ำหลม** ต้นน้ำอยู่ในเขตตำบลสันทะ ไหลลงสู่ลำน้ำแหง

- **ลำน้ำสระ** ไหลผ่านตำบลน้ำตก และไหลไปรวมกับลำน้ำแหง ที่บริเวณหน้าอ่างเก็บน้ำลำน้ำแหง ลำน้ำทั้งหมดนี้มีน้ำตลอดปี ประชากรอำเภอนาน้อยใช้ประโยชน์ในการเกษตรกรรม แต่ใช้ในการ

คมนาคมไม่ได้ เพราะลำน้ำเชี่ยว คดเคี้ยว ฤดูแล้งน้ำตื้นเขินมาก ซึ่งแหล่งน้ำส่วนใหญ่ เกิดจากต้นน้ำที่มีทรัพยากรป่าไม้ สมบูรณ์ ที่อยู่ในเขตป่าสงวน อุทยานแห่งชาติ และมีไม้ที่สำคัญอันได้แก่ ไม้สัก ไม้มะค่า ไม้ตะเคียน ไม้เต็ง ไม้รัง ในปัจจุบันป่าไม้ได้ถูกบุกรุกแล้วทางป่าเป็นจำนวนมาก เนื่องจากราษฎรชาติที่ดินทำกิน จึงทำให้ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาลและฝนทิ้งช่วง รวมถึงการชะล้างหน้าดิน ทำให้แหล่งน้ำเกือบทุกสายตื้นเขิน จึงทำให้ในฤดูแล้งไม่มีน้ำเพียงพอต่อการอุปโภคบริโภค

แหล่งน้ำชลประทาน แหล่งน้ำที่มีภายในอำเภอนาน้อย เป็นแหล่งน้ำตามโครงการขนาดกลาง ที่สร้างเสร็จแล้ว คือ อ่างน้ำแหง สามารถเก็บกักน้ำได้ 13,000,000 ลบ.ม. พื้นที่ได้รับประโยชน์ 6,000 ไร่

สภาพทางเศรษฐกิจและสังคม

ลักษณะทางสังคมของอำเภอนาน้อยมีสังคมแบบชนบท มีความเป็นชนบทอยู่อย่างเรียบง่าย ประชาชนแต่ละหมู่บ้านจะรู้จักมักคุ้นกันเป็นอย่างดี ไปมาหาสู่กันเป็นประจำ อาชีพหลักของราษฎรส่วนใหญ่ ประกอบอาชีพเกษตรกรรม มีพื้นที่ทางการเกษตรทั้งสิ้น 16,305 ตารางกิโลเมตร และมีพื้นที่ทำการเกษตรจริง 140,812 ตารางกิโลเมตร พืชเศรษฐกิจอันได้แก่ มะขามหวาน มะม่วง ลำไย ข้าวโพด ถั่วลิสง พักทอง ฯลฯ

โดยจากการสำรวจข้อมูลในปี 2554 พบว่าประชากรในภาพรวมของอำเภอมียาไรได้เฉลี่ยคนละ 42,352 บาท/ ต่อปี รายได้ส่วนใหญ่ มาจากสาขาการเกษตรมากที่สุด รองลงมาเป็นการค้าส่งและค้าปลีก และปศุสัตว์ โดยมีครัวเรือนในภาคเกษตรกรรมครอบครัว 7,153 ครัวเรือน แยกตามแหล่งเพาะปลูก และมีพื้นที่ทางการเกษตรโดยประมาณ ดังนี้

ลำดับ	ประเภทเกษตรกรรม	พื้นที่เพาะปลูกไร่ (ไร่)	ผลผลิตเฉลี่ย (กก./ไร่)
1	พื้นที่นา	14,751	682
2	พื้นที่ปลูกพืชไร่	79,528	820
3	พื้นที่ปลูกไม้ผล/ไม้ยืนต้น	14,465	533.20
4	พื้นที่ปลูกพืชผัก/ไม้ดอก	5,087	2,725
	รวม	113,831	4,760.20

พืชเศรษฐกิจสำคัญอัน ได้แก่

ข้าว เป็นข้าวเหนียวปลูกในที่นาตามหุบเขา ที่มีแต่น้ำไหลผ่านทำกินในฤดูฝนใช้น้ำจากเหมืองเล็กๆ ส่วนพื้นที่ตำบลน้อย และตำบลศรีสะเกษ ใช้น้ำจากการชลประทานอ่างเก็บน้ำลำน้ำแหงซึ่งเป็นแหล่งน้ำขนาดใหญ่ของอำเภอนาน้อย ส่วนเกษตรกรที่ไม่มีที่นา เพราะภูมิประเทศที่ราบมีน้อยก็ปลูกข้าวตามไหล่เขา กลายเป็นข้าวไร่ผลผลิตข้าวส่วนใหญ่เพียงพอสำหรับบริโภคภายในครอบครัวก่อนที่จะส่งขายเป็นสินค้าต่อไป

ข้าวโพด เป็นพืชที่ทำกินมากที่สุด สามารถส่งออกทำรายได้ให้แก่เกษตรกร มาจนเจือครอบครัว

พืชสวน เกษตรกรอำเภอนาน้อยนิยมปลูกยางพารา มะขามหวาน มะม่วง ลำไย และส้มเขียวหวาน โดยเฉพาะมะขามหวานปลูกกันจนกลายเป็นสินค้าที่ขึ้นชื่อของอำเภอนาน้อย

ปัญหาการประกอบอาชีพด้านการเกษตร แบ่งเป็นปัญหา 3 ข้อสำคัญ ดังนี้

1. **ปัญหาการใช้สารเคมี** ซึ่งประชากรที่ทำเกษตรส่วนใหญ่ใช้สารเคมีถึง 80 %

แนวทางแก้ไข ประชาสัมพันธ์ให้ลดการใช้สารเคมี และ รู้ถึงโทษของการใช้สารเคมี ที่มีต่อคน สัตว์ และสิ่งแวดล้อม โดยหันมาใช้วิธีใช้แรงงานคน เช่น ตัด ดายหญ้า ตากดิน ฯลฯ และใช้สารชีวภาพ เป็นต้น

2. ปัญหาต้นทุนการผลิตสูง โดยเฉพาะ เคมีภัณฑ์ต่างๆ (ปุ๋ย, สารเคมีกำจัดวัชพืช)

แนวทางแก้ไข ส่งเสริมการผลิตปุ๋ยชีวภาพ และทำสารหมักชีวภาพที่ได้จากซากพืชซากสัตว์

3. ราคาผลผลิตทางการเกษตรที่ไม่มีความแน่นอน

แนวทางแก้ไข รวมกลุ่มวางแผนการผลิต และทางการตลาด

ด้านการศึกษา ศาสนาวัฒนธรรม และสาธารณสุข มีสถานศึกษาทั้งสิ้น 30 แห่ง โดยราษฎรส่วนใหญ่มีการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย มีวัด, ที่พักสงฆ์ 42 แห่ง และราษฎรส่วนใหญ่ นับถือศาสนาพุทธ

สถานศึกษา มีจำนวนในอำเภอนาน้อย

1. โรงเรียนมัธยมประจำอำเภอ 1 แห่ง
2. โรงเรียนขยายโอกาส ชั้นอนุบาล - ม.3 11 แห่ง
3. โรงเรียนประถมศึกษา 18 แห่ง

การสาธารณสุข มีจำนวนสถานพยาบาล

- โรงพยาบาลรัฐบาล 1 แห่ง
- โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล 8 แห่ง
- สถานบริการสาธารณสุขชุมชน 1 แห่ง
- คลินิกทุกประเภท 6 แห่ง

ด้านลักษณะหมู่บ้านและสถาบันครอบครัว ส่วนมากตั้งอยู่บนพื้นที่ราบล้อมรอบไปด้วย ทิวเขาภูเขา จะปลูกบ้านอยู่ใกล้ชิดกันเป็นหมู่บ้านที่มีการคมนาคมติดต่อกันอย่างสะดวกสบาย เพราะมีถนนที่เชื่อมติดต่อกันตลอด ยกเว้นหมู่บ้านห้วยเสลา และหมู่บ้านขุนสถานซึ่งตั้งอยู่บนภูเขา และห่างไกลจากตัวอำเภอ และครอบครัวส่วนใหญ่เป็นครอบครัวขยายเป็นครอบครัวที่มี พ่อ แม่ ลูก ปู่ ย่า ตา ยาย รวมอยู่ด้วยสมาชิกในครอบครัวมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ทำงานตามหน้าที่ ผู้อาวุโสได้รับการเคารพยกย่องเมื่อมีงานแต่งงานมักจะแยกบ้าน (ลงเรือน) ออกไปสร้างบ้านใหม่ ซึ่งส่วนใหญ่จะอยู่บริเวณใกล้ๆ กัน ยกเว้นลูกสาวคนใดคนหนึ่งเมื่อแต่งงานแล้วจะอยู่บ้านเดิมเพื่อทำหน้าที่เลี้ยงดูพ่อแม่และดูแลบ้านต่อไป

หน่วยงานราชการ รัฐวิสาหกิจ เอกชนที่ตั้งอยู่ในอำเภอนาน้อย

1. ที่ทำการปกครองอำเภอนาน้อย	14. สำนักงานสรรพากรเขตพื้นที่อำเภอนาน้อย
2. สถานีตำรวจภูธรอำเภอนาน้อย	15. ธนาคารออมสิน สาขานาน้อย
3. สำนักงานสาธารณสุขอำเภอนาน้อย	16. ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร สาขานาน้อย
4. สำนักงานเกษตรอำเภอนาน้อย	17. หน่วยบริการผู้ใช้ไฟฟ้าอำเภอนาน้อย
5. สำนักงานที่ดินจังหวัดน่าน สาขาอำเภอ	18. ที่ทำการไปรษณีย์โทรเลข
6. หน่วยสัสดีอำเภอนาน้อย	19. สำนักงานประปาอำเภอนาน้อย
7. สำนักงานวัฒนธรรมอำเภอนาน้อย	20. อุทยานแห่งชาติศรีน่าน
8. สำนักงานประมงอำเภอนาน้อย	21. ทยานแห่งชาติขุนสถาน
9. สำนักงานปศุสัตว์อำเภอนาน้อย	22. หน่วยจัดการและอนุรักษ์ต้นน้ำห้วยสามสบ
10. สำนักงานท้องถิ่นอำเภอนาน้อย	23. หน่วยจัดการและอนุรักษ์ต้นน้ำกาด

- 11. ศูนย์การศึกษาครอบครัวและนอกระบบและการศึกษา 24. หน่วยจัดการและอนุรักษ์ต้นน้ำขุนสถาน
- 12. โรงพยาบาลอำเภอนาน้อย 25. หน่วยวิจัยต้นน้ำขุนสถาน
- 13. สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอนาน้อย

ภาพที่ 4: แสดงแผนที่ ที่ตั้ง และแหล่งท่องเที่ยวอำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน

ที่มา: <http://province.m-culture.go.th/nan04/data1.htm>

อำเภอนาน้อยเป็นอำเภอที่มีธรรมชาติและทิวทัศน์สวยงามโดยมีแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ ดังนี้

1. เสาหินและคอกเสือ สภาพภูมิประเทศตามธรรมชาติที่น่าทึ่ง กิ่งมหัศจรรย์เป็นลักษณะเขา ดินที่ถูกกัดเซาะให้สีกร่อนพังทลาย ทำให้ปรากฏแท่งหินลูกตั้งป็นดินแดงและมีป่าเต็งรังขึ้นอยู่ประปราย เหมือนเมืองโบราณในดินแดนลับแล อยู่ในเขตพื้นที่บ้านแต หมู่ที่ 2 ตำบลเชียงของ

2. ผาซู้ มีลักษณะเป็นเทือกเขาเรียงรายสลับซับซ้อนอยู่เป็นทิวแถว และลำน้ำน่านที่ไหลคดเคี้ยวกลางหุบเขาอย่างงดงามยามเช้าจะปรากฏทะเลหมอก และทิวทัศน์สวยงาม เหมาะสำหรับการพักผ่อน ตั้งเต็นท์ แคมป์ไฟ พร้อมกันนี้ยังมีบ้านพักรับรองของสำนักงานพัฒนาป่าไม้ อยู่ และดอยเสมอดาว จุดชมวิวดูทะเลหมอกที่กว้างไกล โดยตั้งอยู่ในพื้นที่บ้านหนองบัว หมู่ที่ 9 ตำบลศรีชะเกษ ระยะทางจากอำเภอนาน้อยไป ตามถนนสายน่านน้อย - ปางไฮ จ.อุตรดิตถ์ ประมาณ 25 กิโลเมตร และระหว่างทางก่อนถึงผาซู้ยังมีดอยเสมอดาว และผาหัวสิงห์ซึ่งมีทัศนียภาพที่งดงาม และเหมาะสำหรับการดูทะเลดาว

3. แก่งหลวง เป็นแก่งในแม่น้ำน่าน ซึ่งไหลผ่านอำเภอนาน้อยมีลักษณะคดเคี้ยวไปตามไหล่เขา มีน้ำไหลตลอด ตั้งอยู่ในเขตบ้านแต หมู่ที่ 2 ต.เชียงของ ระยะห่างจากที่ว่าการอำเภอไปตามถนนสายน่านน้อย - ปางไฮ ประมาณ 35 กิโลเมตร

4. วัดพระธาตุพลูแแห่ เป็นพระธาตุคู่บ้านคู่อำเภอเก่าแก่สันนิษฐานว่าสร้างประมาณ พ.ศ. 2300 เชื่อว่าภายในพระธาตุบรรจุพระเกศาของพระพุทธเจ้า ตั้งอยู่ในเขตบ้านบึง หมู่ที่ 5 ตำบลน่าน้อยอยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอ น้อย ประมาณ 3 กิโลเมตร
5. อ่างเก็บน้ำแหง เป็นอ่างเก็บน้ำขนาดกลางเพื่อการเกษตร ตามโครงการพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ มีน้ำตลอดทั้งปี เหมาะสำหรับพักผ่อนมองพระอาทิตย์ตกดินและทานปลา น้ำแหงด้วยฟอครวีมีมือเยี่ยม บรรยากาศเย็นสบาย สลับทิวเขา ตั้งอยู่ในเขตบ้านนาอุดม ตั้งอยู่ หมู่ที่ 9 ตำบลน่าน้อย
6. ถ้ำผาลัก เป็นถ้ำที่เกิดจากปรากฏการณ์ทางธรรมชาติอย่างแท้จริง ประกอบด้วยหินงอกหินย้อยและมีลำธารเล็กๆ ไหลผ่าน ตั้งอยู่ที่บ้านน้ำพุ หมู่ที่ 2 ตำบลน้ำตก อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอ น่าน้อย ประมาณ 12 กิโลเมตร
7. อุทยานแห่งชาติขุนสถาน เป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่เต็มไปด้วยธรรมชาติและอากาศบริสุทธิ์ และมีต้นชากระเมียงไทยที่สวยงาม พร้อมสถานที่พักผ่อน และน้ำตกขุนสถาน ซึ่งเป็นน้ำตกทางธรรมชาติ อย่างแท้จริงรถยนต์ไม่สามารถเข้าถึงได้ ต้องใช้เดินเท้าเข้าไปประมาณ 2 กิโลเมตร ตั้งอยู่ หมู่ที่ 3 ตำบลสันทะห่างจากที่ว่าการอำเภอ น้อยประมาณ 45 กิโลเมตร
8. บ้านขุนสถาน เป็นที่ตั้งของหมู่บ้านขุนสถาน และหน่วยอนุรักษ์ต้นน้ำขุนสถาน นอกจากนี้ยังเป็นหมู่บ้านชาวเขาเผ่าม้งมีประเพณีวัฒนธรรมตลอดจนธรรมชาติที่สวยงาม มีบ้านพักรับรองนักท่องเที่ยว บ้านขุนสถานตั้งอยู่หมู่ที่ 3 ต.สันทะ ห่างจากที่ว่าการอำเภอ น้อยประมาณ 45 กิโลเมตร
9. ถ้ำบ้านเขตะวัน เป็นถ้ำที่เกิดจากปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ยังคงปรากฏความงามของหินงอกอยู่บริเวณบ้านเขตะวัน หมู่ที่ 1 ต.บัวใหญ่ ห่างจากที่ว่าการอำเภอ น้อย ประมาณ 22 กิโลเมตร
10. น้ำตกห้วยหินโป่ง เป็นน้ำตกทางธรรมชาติที่สวยงาม เหมาะสำหรับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์อยู่บริเวณบ้านทัพมาน หมู่ที่ 4 ต.บัวใหญ่ ห่างจากที่ว่าการอำเภอ น้อย ประมาณ 20 กิโลเมตร
11. น้ำตกบ้านसान เป็นน้ำตกทางธรรมชาติที่ต้องเดินทางเขาไปชมความงามเช่นเดียวกับน้ำตกขุนสถาน ตั้งอยู่ในเขตบ้านसान หมู่ที่ 8 ต.สันทะ ห่างจากที่ว่าการอำเภอ น้อย ประมาณ 26 กิโลเมตร

3.2.2 ข้อมูลทั่วไปตำบลบัวใหญ่

ประวัติตำบลบัวใหญ่

ตำบลบัวใหญ่เดิมอยู่ในตำบลสันทะ ต่อมาในปี พ.ศ. 2525 กำนันบุญรัตน์ กาฬีน เห็นว่าปกครองลำบากเพราะแต่ละหมู่บ้านอยู่ห่างไกลกัน การคมนาคมสมัยนั้นค่อนข้างลำบาก เนื่องจากถนนยังเป็นถนนลูกรัง จึงขอแยกการปกครองออกเป็น 2 ตำบล โดยใช้เขตลำห้วยแบ่งเป็นพื้นที่รับผิดชอบ ตั้งแต่บ้านนาแดงไปถึงขุนสถาน รวม 8 หมู่บ้านยังอยู่ในเขตรับผิดชอบของตำบลสันทะ และตั้งแต่บ้านนาไค้ขึ้นมาจนถึงบ้านหนองห้า รวม 8 หมู่บ้าน เป็นตำบลบัวใหญ่ในปัจจุบันนี้ ตำบลสันทะได้เลือกตั้งกำนันขึ้นมาใหม่ ส่วนตำบลบัวใหญ่ยังคงใช้กำนันคนเดิมคือ นายบุญรัตน์ กาฬีน ซึ่งอยู่ในเขตบ้านนาแหน สาเหตุที่ตั้งชื่อตำบลว่า “บัวใหญ่” นั้นเพราะที่บ้านอ้อย หมู่ที่ 1 มีหนองน้ำธรรมชาติที่เกิดขึ้นเองมาหลายร้อยปี ชื่อว่า หนองปวน หนองน้ำนี้จะมีสิ่งแปลกอยู่คือ “ดอกบัวหลวง” ขึ้นอยู่เต็มทั้งหนอง ซึ่งเป็นดอกบัวที่สวยงามมาก จึงได้ลงความเห็นให้ใช้ชื่อตำบลเป็นตำบลบัวใหญ่ เพื่อจะได้เป็นที่ระลึกแก่คนทั่วไป โดยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันตำบลบัวใหญ่มีกำนันทั้งสิ้น 5 คน ประกอบด้วย กำนันบุญรัตน์ กาฬีน, กำนันสว่าง สีตะ, กำนันบรรยง ยะเสน, กำนันอำนาจ กองสอน และกำนันนิรัตน์ ไชยทะมาตร ซึ่งดำรงตำแหน่งอยู่ในปัจจุบันตำบลบัวใหญ่ อยู่ห่างจากจังหวัดน่านไปทางทิศใต้เป็นระยะทาง 72 กิโลเมตรโดยเส้นทางจากจังหวัดน่านถึงอำเภอน้อย ผ่านทางอำเภอเวียงสา

ลักษณะเส้นทางลาดยางคดเคี้ยวไปตามลักษณะภูมิประเทศที่เป็นภูเขา และอยู่ห่างจากอำเภอนาน้อยเป็นระยะทางประมาณ 12 กิโลเมตร (สภาองค์กรชุมชนตำบลบัวใหญ่, 2554)

ลักษณะที่ตั้งและภูมิประเทศ

สภาพภูมิประเทศทั่วไปของตำบลบัวใหญ่ เป็นเทือกเขาสูงทั้งหมดมีพื้นที่ราบเป็นที่ราบระหว่างหุบเขาแคบๆ อยู่ตามลำน้ำสายสำคัญในบริเวณด้านตะวันออกของตำบล เทือกเขาสูงในพื้นที่วางตัวในแนวเกือบเหนือ - ใต้ ค่อนไปทางตะวันออกเล็กน้อย ทางน้ำสายหลักของตำบล ได้แก่ ห้วยส้มไหลผ่านด้านตะวันออกของตำบลจากทิศตะวันตกเฉียงใต้ไปสู่ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ทางน้ำสาขาที่สำคัญของห้วยส้ม ได้แก่ ห้วยน้ำแหง และห้วยปง โดยลักษณะภูมิประเทศโดยทั่วไปสามารถแบ่งได้เป็นพื้นที่ราบประมาณร้อยละ 4 พื้นที่ลาดเชิงเขาร้อยละ 19 พื้นที่ภูเขาร้อยละ 76

ตำบลบัวใหญ่มีเขตการปกครองแบ่งออกเป็น 8 หมู่บ้านดังนี้ หมู่ที่ 1 บ้านอ้อย หมู่ที่ 2 บ้านใหม่มงคล หมู่ที่ 3 บ้านนาแหน หมู่ที่ 4 บ้านทัพมาน หมู่ที่ 5 บ้านนาไค้หมู่ที่ 6 บ้านต้นม่วง หมู่ที่ 7 บ้านสันพยอม และหมู่ที่ 8 บ้านหนองห้า ชาวบ้านบัวใหญ่อยุ่ละ 95 ทำการเกษตร คือ ทำไร่ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ทำนาข้าวไว้บริโภค สวนยางพารา สวนผลไม้ เช่น มะขาม มะม่วง ลำไย เลี้ยงสัตว์ เช่น หมูควาย วัว ไก่ ปลา

ลักษณะธรณีวิทยาของตำบลบัวใหญ่ ด้านตะวันออกประกอบด้วย หินดินดานแทรกสลับด้วย หินทราย ชั้นหินส่วนใหญ่เอียงเทไปทางตะวันตก มีมุมเอียงเทค่อนข้างชัน เนื้อหินดินดานและหินทรายมีการแตกหักมาก พื้นที่ด้านตะวันตกมีหินดินดาน สีเทาดำ แฝงกระจายตัวเป็นบริเวณกว้าง มีหินปูนเป็นเลนส์แทรกสลับอยู่บ้างชั้นหินเอียงเทไปทางตะวันตก มุมเอียงเทจนถึงชันมาก ด้านตะวันตกบริเวณดอยสามเส้ามีหินภูเขาไฟชนิดแอนดีไซต์ โผล่เป็นหน้าผาชันต่อเนื่องเป็นแนวยาวในแนวเหนือ - ใต้แนวรอยเลื่อนหลักที่ตัดผ่านตำบลบัวใหญ่วางตัวเป็นแนวยาวต่อเนื่อง มีทิศทางขนานไปตามห้วยส้มในแนวตะวันออกเฉียงเหนือ-ตะวันตกเฉียงใต้ แนวรอยเลื่อนนี้ทำให้เกิดแอ่งที่ราบระหว่างหุบเขาที่เป็นที่ตั้งของหมู่บ้านต่างๆ ในตำบลบัวใหญ่ บริเวณหุบเขาต่างๆ มีการสะสมตัวของเศษหินที่ไหลลงมาตามที่ลาดเชิงเขา ประกอบด้วยก้อนกรวดขนาดต่างๆ รวมทั้งตะกอนทรายและดินด้วย (กรมทรัพยากรธรณี, 2556)

อาณาเขตติดต่อ

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	ตำบลน้ำตก อำเภอนาน้อย
ทิศใต้	ติดต่อกับ	ตำบลสันทะ อำเภอนาน้อย
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	ตำบลนาน้อย อำเภอนาน้อย
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	ตำบลร้องกวาง อำเภอร้องกวาง จังหวัดแพร่

ข้อมูลชุมชน

จำนวนครัวเรือนและประชากรตำบลบัวใหญ่

หมู่ที่	ชื่อหมู่บ้าน	จำนวนหลังคา	จำนวน	จำนวนประชากร	รวม
		เรือน	ประชากรชาย	หญิง	
1	บ้านอ้อย	200	350	332	682
2	บ้านใหม่มงคล	141	231	238	469
3	บ้านนาแหน	201	311	304	615
4	บ้านทัพม่าน	179	288	206	548
5	บ้านนาไค้	185	307	301	608
6	บ้านต้นม่วง	81	105	134	239
7	บ้านสันพยอม	92	122	120	242
8	บ้านหนองห้า	200	306	317	623
	รวม	1,279	2,020	2,006	4,026

ที่มา: องค์การบริหารส่วนตำบลบัวใหญ่, 2557

ข้อมูลรายได้รายจ่าย

รายการ	รายได้	รายจ่าย
- ต้นทุนการผลิต		33,367,650
- อาหาร		28,522,892
- ยารักษาโรค/การรักษาพยาบาล		1,617,400
- การศึกษา		17,189,072
- ของใช้สิ้นเปลือง		9,695,501
- ของใช้ฟุ่มเฟือย		3,300,376
- ของใช้ครัวเรือน		8,655,420
- ค่าใช้จ่ายทางสังคม		3,436,941
รวม	141,520,963	105,784,952

ที่มา: แผนชุมชนท้องถิ่นจัดการตนเอง สภาองค์กรชุมชนตำบลบัวใหญ่, 2554

หมวดทรัพย์สินครัวเรือน

รายการ	จำนวน	รายการ	จำนวน
วัว	46 ตัว	รถอีแต๋น	103 คัน
ควาย	101 ตัว	เครื่องปั่นไฟ	554 เครื่อง
หมู	197 ตัว	รถมอเตอร์ไซด์	1,730 คัน
เป็ด	1,050 ตัว	รถยนต์	395 คัน
ไก่	11,858 ตัว	รถจักรยาน	413 คัน
สุนัข	1,201 ตัว	รถไถ	93 คัน
แมว	86 ตัว	เครื่องตัดหญ้า	699 เครื่อง
เครื่องพ่นยา (เครื่องโซโล)	853 เครื่อง	เครื่องนวดข้าว	24 เครื่อง
เครื่องหยอดข้าวโพด	40 เครื่อง	คอมพิวเตอร์	346 เครื่อง
เครื่องซักผ้า	690 เครื่อง	ทีวี	995 เครื่อง
ตู้เย็น	942 เครื่อง	สเตอริโอ	533 เครื่อง

ที่มา: แผนชุมชนท้องถิ่นจัดการตนเอง สภาองค์กรชุมชนตำบลบัวใหญ่, 2554

หมวดหนี้สิน	รายการ	จำนวนเงินต้น (บาท)
	หนี้ ธ.ก.ส. (ระยะสั้น/ระยะปานกลาง/ระยะยาว)	122,944,322
	สหกรณ์	14,746,840
	กองทุนหมู่บ้าน	12,380,240
	กลุ่มออมทรัพย์	5,973,000
	กขค.จ	2,081,800
	ธนาคารออมสิน	32,494,200
	สถาบันการเงินตำบลบัวใหญ่	4,597,600
	กลุ่มทำไร่บัวใหญ่	1,089,200
	กลุ่มแม่บ้าน	565,800
	บ้านมั่นคงชนบท	525,800
	นอกระบบ (นายทุน)	3,308,000
	กองทุนกลางหมู่บ้าน	1,187,345
	รวม	201,894,156

ที่มา: แผนชุมชนท้องถิ่นจัดการตนเอง สภาองค์กรชุมชนตำบลบัวใหญ่, 2554

3.3 ข้อมูลทั่วไปอำเภอบัว

3.3.1 ประวัติอำเภอบัว

อำเภอบัวเริ่มมีประวัติปรากฏขึ้นราว พ.ศ.1825 ภายใต้การนำของ พญาภูคา เจ้าเมืองยาง ศูนย์การปกครองอยู่ที่เมืองยาง (เชื่อกันว่าเป็นบริเวณริมฝั่งด้านใต้ของแม่น้ำยาง ใกล้เทือกเขาตอยภูคาในเขตบ้านเสี้ยว ตำบลยม อำเภอท่าวังผา) เนื่องจากปรากฏร่องรอย ชุมชนในสภาพที่เป็นคูน้ำ คันดิน กำแพงเมืองซ้อนกันอยู่ ต่อมาพญาภูคา ได้ขยายอาณาเขตปกครองของตนออกไปให้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยส่งราชบุตรบุญธรรม 2 คน ไปสร้างเมืองใหม่ โดยขุนนุ่น ผู้พี่ไปสร้างเมืองจันทบุรี (เมืองหลวงพระบาง) ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของแม่น้ำของ (แม่น้ำโขง) และขุนฟองผู้น้องสร้างเมืองวรรณคร (เมืองบัว) ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ การที่ให้ชื่อว่าเมือง "วรรณคร" ก็เนื่องมาจาก พญาภูคา ได้เลือกชัยภูมิที่ดี เหมาะสมในการสร้างเมือง เสร็จแล้วจึงขนานนามว่าเมือง "วรรณคร" ซึ่งหมายถึง เมืองดี นับว่าเป็นการเริ่มต้นราชวงศ์ภูคา

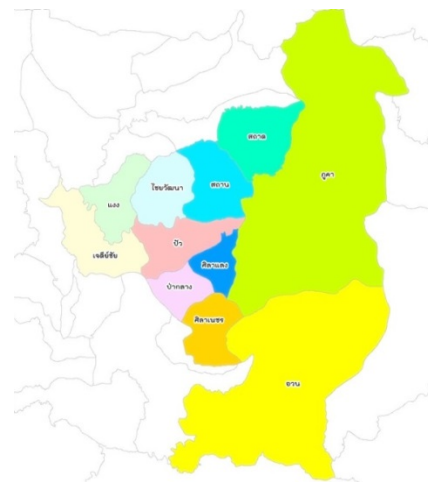
เมื่อบ้านเมืองวรรณครเริ่มมั่นคงเป็นปึกแผ่น เจ้าขุนฟองก็ได้เป็นพญาแล้วเสวยราชสมบัติในเมืองวรรณคร ทรงมีพระโอรส 1 พระองค์ พระนามว่า "เจ้าแก้วเกื่อน" ต่อมาไม่นานนักพญาขุนฟองถึงแก่พิราลัย เจ้าแก้วเกื่อนราชบุตรจึงได้ขึ้นครองเมืองบัวแทน ด้านพญาภูคาครองเมืองอย่างมานานและมีอายุมากขึ้น มีความประสงค์จะให้เจ้าแก้วเกื่อนผู้หลานมาครองภูคาหรือเมืองยางแทน จึงให้เสนาอำมาตย์ไปเชิญ แต่เจ้าแก้วเกื่อนไม่ค่อยเต็มใจนัก เจ้าแก้วเกื่อนเกรงใจปู่จึงยอมไปอยู่เมืองยาง และมอบให้ชายาคือ นางพญาแม่ท้าวคำปิ่น ซึ่งทรงครรภ์อยู่คอยปกครองดูแลรักษาเมืองวรรณคร (เมืองบัว) แทน เมื่อพญาภูคาถึงแก่พิราลัย เจ้าแก้วเกื่อนจึงครองเมืองอย่างแทน ในช่วงที่เมืองวรรณคร (เมืองบัว) ห่างจากผู้นำ เนื่องจากเจ้าแก้วเกื่อนไปครองเมืองอย่างแทนปู่คือ พญาภูคา พญาจำเมืองเจ้าผู้ครองเมืองพะเยา จึงได้ขยายอิทธิพลเข้าครอบครองบ้านเมืองบัวทั้งหมด นางพญาแม่ท้าวคำปิ่นพร้อมด้วยบุตรในครรภ์ ได้หลบหนีไปอยู่บ้านห้วยแร้ง จนคลอดได้บุตรชายท่ามกลางท้องไร่ นั้น ชื่อว่า "เจ้าขุนใส" ปรากฏว่านายบ้านห้วยแร้งนั้น เป็นพ่อครัวพญาแก้วเกื่อนมาก่อน จึงรับนางพญาแม่ท้าวคำปิ่นและกุมารไปเลี้ยงดูจนเติบโตใหญ่ อายุได้ 16 ปี ก็นำไปไหว้สาพญาจำเมือง เมื่อพญาจำเมืองเห็น ก็มีใจรักเอ็นดูรับเลี้ยงดูไว้ แล

เติบโตใหญ่ได้เป็นขุนนาง รับผิดชอบค้าเมืองจนเป็นที่โปรดปราน พญาจำเมืองจึงสถาปนาให้เป็น เจ้าขุนไศยศ ครองเมือง เป็น เจ้าเมืองปราดภายหลังมีกำลังพลมากขึ้นจึงยกทัพมาต่อสู้อัน หลุดพ้นจากอำนาจเมืองพะเยา แล้วกลับมาเป็นพญาเสวย เมืองวรนคร (เมืองปัว) และได้รับการสถาปนาเป็น "พญาผานอง" เมืองวรนคร จึงกลายชื่อมาเป็นเมืองปัว ซึ่งหันไปมีความสัมพันธ์กับกรุงสุโขทัยในสมัยพ่อขุนรามคำแหง ดังปรากฏชื่อเมืองปัวอยู่ในหลักศิลาจารึก หลักที่ 1

พญาผานองเสวยเมืองปัวอยู่ได้ 30 ปี มีโอรส 6 คน คนแรกชื่อ เจ้าการเมือง คนสุดท้องชื่อ เจ้าใส พอพญาผานอง ถึงแก่พิราลัยไปแล้ว เสนาอำมาตย์ทั้งหลายก็อภิเษกให้เจ้าใส ผู้น้องเสวยเมืองแทน เพราะเป็นผู้มีความรู้เฉลียวฉลาด แต่อยู่ ได้ 3 ปี ก็ถึงแก่พิราลัยไปอีก เสนาอำมาตย์ทั้งหลายจึงเชิญ

เจ้าการเมือง ขึ้นเสวยเมืองแทน ในสมัยของพญาการเมือง (กรานเมือง) โอรสของพญาผานอง เมืองปัว ได้มีการขยายตัวมากขึ้น ตลอดจนมีความสัมพันธ์กับเมืองสุโขทัยอย่างใกล้ชิด พงศาวดารเมืองน่านกล่าวถึงพญาการเมืองว่า ได้รับเชิญจากเจ้าเมืองสุโขทัย (พระมหาธรรมราชาลิไท) ไปร่วมสร้างวัดหลวงอภัย (วัดอัมพวนาราม) ขากลับเจ้าเมืองสุโขทัย ได้พระราชทานพระธาตุ 7 องค์ พระพิมพ์ทองคำ 20 องค์ พระพิมพ์เงิน 20 องค์ ให้กับพญาการเมืองมาบูชา ณ เมืองปัวด้วย ครั้งนั้น พญาการเมือง ได้ปรึกษาพระมหาเถรธรรมบาล และได้เลือกสถานที่ บรรจุพระบรมธาตุ จึงได้ก่อสร้างพระธาตุแช่แห้งขึ้นที่บนภูเพียงแช่แห้ง ด้วยความเชื่อว่าเป็นที่ เคยบรรจุพระบรมธาตุมาแต่ปางก่อน ดอยภูเพียงแช่แห้งเป็นเนินไม่สูงนัก ตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำเตียนกับน้ำลึง ทางปากตะวันออกของแม่น้ำน่าน จึงได้ระดมผู้คนก่อสร้างพระธาตุแช่แห้งขึ้นที่เนินแล้วอัญเชิญพระบรมธาตุมาบรรจุไว้ พร้อมทั้งได้อพยพผู้คนจากเมืองปัว ลงมาสร้างเมืองใหม่ที่บริเวณพระธาตุแช่แห้ง เรียกว่า "เวียงภูเพียงแช่แห้ง" เมื่อปี พ.ศ. 1902 โดยมีพระธาตุแช่แห้งเป็นศูนย์กลางเมือง (สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดน่าน, 2556)

ที่มา:

<http://www.reo3.go.th/newversion//image>

ลักษณะภูมิประเทศ

ลักษณะภูมิประเทศของอำเภอปัวมีลักษณะเป็นที่ราบสลับเนินเขา ระดับความสูง 200-500 เมตร จากระดับน้ำทะเล พื้นที่ทั้งหมด 882,192 ไร่ หรือ 1,411.5 ตร.กม. พื้นที่ถือครองการเกษตร 120,085 ไร่ หรือ 13.16% (สำนักงานเกษตรอำเภอปัว, ออนไลน์)

ลักษณะภูมิอากาศ

ลักษณะทางภูมิอากาศของอำเภอปัวแบ่งออกเป็น 3 ฤดู คือ ฤดูร้อน ฤดูฝน และฤดูหนาว อุณหภูมิทั้งปีเฉลี่ย 20 องศา หรือ 28 องศา มีปริมาณน้ำฝนเฉลี่ย 1,090 มิลลิเมตรต่อปี

อาณาเขตติดต่อ

- ทิศเหนือ ติดกับ อำเภอเชียงกลาง และอำเภอบ่อเกลือ
- ทิศใต้ ติดกับ อำเภอสันติสุข
- ทิศตะวันออก ติดกับ อำเภอบ่อเกลือ
- ทิศตะวันตก ติดกับ อำเภอท่าวังผา

การคมนาคม

การคมนาคมการติดต่อระหว่างอำเภอ จังหวัด รวมทั้งการติดต่อภายในตำบลและหมู่บ้าน สามารถเดินทางติดต่อไปมาหาสู่กันได้สะดวก ยกเว้นเขตตำบลภูคา และตำบลสภาด ในช่วงฤดูฝน จะเดินทางลำบาก โดยมีเส้นทางหลวงที่ใช้ในการเดินทาง คือ

- เส้นทางหลวงแผ่นดินสาย น่าน – พงษ์ช้าง หมายเลข 1080
- เส้นทางหลวงแผ่นดินสาย ปัว – น้ำยาว หมายเลข 1081
- เส้นทางหลวงแผ่นดินสาย ปัว - ป่อเกลือ หมายเลข 1256
- เส้นทางหลวงแผ่นดินสายศิลาเพชร – ท่าวังผา หมายเลข 1170
- เส้นทางหลวงแผ่นดินสายน้ำยาว - สันติสุข หมายเลข 1169
- เส้นทางหลวงชนบทสายบ้านเสี้ยว – ท่าล้อ (รพช.)
- เส้นทางหลวงชนบทสายพุงชัย – นาวงศ์ (รพช.)
- เส้นทางหลวงชนบทสายบ้านสำน – ดอนแก้ว (รพช.)

การแบ่งเขตการปกครอง

อำเภอปัวในปัจจุบันได้แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 12 ตำบล 105 หมู่บ้าน

ที่	ตำบล	จำนวนหมู่บ้าน
1	เทศบาลตำบลปัว	8 หมู่บ้าน
2	องค์การบริหารส่วนตำบลวรรณคร	8 หมู่บ้าน
3	องค์การบริหารส่วนตำบลแก่ง	7 หมู่บ้าน
4	องค์การบริหารส่วนตำบลสถาน	13 หมู่บ้าน
5	เทศบาลตำบลศิลาแลง	8 หมู่บ้าน
6	องค์การบริหารส่วนตำบลศิลาเพชร	10 หมู่บ้าน
7	องค์การบริหารส่วนตำบลอวน	11 หมู่บ้าน
8	องค์การบริหารส่วนตำบลไชยวัฒนา	8 หมู่บ้าน
9	องค์การบริหารส่วนตำบลเจดีย์ชัย	9 หมู่บ้าน
10	องค์การบริหารส่วนตำบลภูคา	13 หมู่บ้าน
11	องค์การบริหารส่วนตำบลสภาด	4 หมู่บ้าน
12	องค์การบริหารส่วนตำบลปากกลาง	6 หมู่บ้าน

ข้อมูลประชากรศาสตร์

อำเภอปัวในปัจจุบันได้แบ่งจำนวนประชากรและบ้าน จำแนกเป็นรายอำเภอ และรายตำบล จังหวัด น่าน ณ เดือนธันวาคม พ.ศ. 2558 โดยสำนักบริหารทะเบียน กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย

ตำบล	จำนวนครัวเรือน	จำนวนประชากร
เทศบาลตำบลปัว	3,063	7,302
องค์การบริหารส่วนตำบลวรรณคร	2,065	5,824
องค์การบริหารส่วนตำบลแก่ง	1,395	4,843
องค์การบริหารส่วนตำบลสถาน	1,967	6,074
เทศบาลตำบลศิลาแลง	1,187	3,968
องค์การบริหารส่วนตำบลศิลาเพชร	1,381	4,567
องค์การบริหารส่วนตำบลอวน	1,554	4,990

องค์การบริหารส่วนตำบลไชยวัฒนา	1,319	4,232
องค์การบริหารส่วนตำบลเจดีย์ชัย	1,995	6,908
องค์การบริหารส่วนตำบลภูคา	1,305	4,902
องค์การบริหารส่วนตำบลสกาต	783	2,903
องค์การบริหารส่วนตำบลปากกลาง	1,642	8,300

ขนบธรรมเนียมประเพณี

อำเภอป่ามีชนเผ่าอยู่หลายชนเผ่าและมีขนบธรรมเนียมประเพณีที่หลากหลาย ได้แก่

- ประเพณีลอยกระทง
- ประเพณีวันสงกรานต์
- ประเพณีวันเข้าพรรษา
- ประเพณีวันขึ้นปีใหม่เมือง
- ประเพณีบวงสรวงพญาผานอง
- ประเพณีบายศรีสู่ขวัญ
- ประเพณีสืบชะตา สะเดาะเคราะห์
- ประเพณีการตานก๋วยสลาก
- ประเพณีการบวชนาค
- ประเพณีการแต่งงานของชนเผ่าม้ง, เมี่ยน, ไทลื้อ
- ประเพณีงานศพของชนเผ่าพื้นเมือง, ไทลื้อ, ม้ง, เมี่ยน, ลัว, ถิ่น
- ประเพณีการกินสะโหลด หรือการตีพิ ของชนเผ่าลัว
- ประเพณีปีใหม่ม้ง
- ประเพณีปีใหม่เมี่ยน
- ประเพณีทำบุญวันออกพรรษา
- ประเพณีทำบุญทอดผ้าป่า
- ประเพณีทำบุญทอดกฐิน
- ประเพณีการเลี้ยงผีสบน้ำ ผีป่า
- ประเพณีบวงสรวงเจ้าหลวงภูคา

ศาสนสถานที่สำคัญและแหล่งท่องเที่ยว

1. วัดเสี้ยว ตำบลไชยวัฒนา อำเภอป่า จังหวัดน่าน วัดเสี้ยว ศาสนสถานที่มีชื่อเป็นที่พุทธศาสนิกชนอำเภอป่าให้ความสำคัญ โดยเฉพาะอุโบสถที่ใช้ในการประกอบพิธีของสงฆ์โดยตรง และใช้ประกอบพิธีทำบุญเนื่องในวัดสำคัญต่างๆ ตลอดจนเป็นสื่อการสอนเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาให้กับผู้ที่เข้ามาในวัดได้ วัดเสี้ยวเป็นวัดแห่งหนึ่งใน ตำบลไชยวัฒนา อำเภอป่า จังหวัดน่าน

2. วัดพระธาตุจอมทอง ตำบลตำบลสถาน อำเภอป่า จังหวัดน่าน วัดพระธาตุจอมทองตั้งอยู่บนเขาหลังหมู่บ้านดอนสถาน ตำบลสถาน อำเภอป่า เป็นพุทธศาสนสถานเก่าแก่แห่งหนึ่งของอำเภอป่า ซึ่งมีตำนานเล่าสืบกันมาว่าผู้ที่สร้างพระธาตุขึ้น คือ ปู่ลัวะ และย่าลัวะ สองสามีภรรยาที่มาทำไร่บริเวณนี้ ได้พบพระสงฆ์รูปหนึ่งจึงเข้าไปกราบไหว้ พระสงฆ์รูปนั้นเห็นความดี จึงได้ แสดงตนเป็นพระพุทธรูปเจ้า ได้ถอนเกศาใส่ใบตอง มอบให้สองสามีภรรยา ไปสร้างพระธาตุ เมื่อสร้างเสร็จ จึงได้ตั้งชื่อว่าพระธาตุจอมทอง ต่อมาเจ้าเมืองน่านได้เสด็จนมัสการ และบูรณะปฏิสังขรณ์ใหม่ เรียกชื่อว่า พระธาตุจอมทอง ตำบลตำบลสถาน อำเภอป่า จังหวัดน่าน

3. วิหารโบราณล้านนาบ้านต้นแหลง ตำบลไชยวัฒนา อำเภอป่า จังหวัดน่าน ตั้งอยู่บ้านต้นแหลง หมู่ที่ 2 ต.ไชยวัฒนา อ.ป่า จ.น่าน สันนิษฐานว่าสร้างประมาณปี พ.ศ.2425 ได้รับการปฏิสังขรณ์ เมื่อปี พ.ศ.2469 วิหารวัดต้นแหลง เป็นสถาปัตยกรรมแบบพื้นบ้านไทลื้อ ซึ่งค่อนข้างหายาก และหลงเหลืออยู่น้อยมากในปัจจุบัน นับเป็นแหล่งที่มีประโยชน์อย่างยิ่งต่อการศึกษาด้านสถาปัตยกรรมพื้นเมือง กรมศิลปกร ประกาศขึ้น

ทะเบียนและกำหนดของเขต เป็นโบราณสถานในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 97 ตอนที่ 123 ลงวันที่ 12 สิงหาคม 2523 ตำบลตำบลไชยวัฒนา อำเภอปัว จังหวัดน่าน

4. อุทยานแห่งชาติดอยภูคา มีพื้นที่ทั้งหมด 1,065,000 ไร่ หรือ ประมาณ 1,704 ตารางกิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ 8 อำเภอในจังหวัดน่าน คือ อำเภอเฉลิมพระเกียรติ อำเภอท่าวังผา อำเภอปัว อำเภอเชียงกลาง อำเภอทุ่งช้าง อำเภอบ่อเกลือ อำเภอสันติสุข และอำเภอแม่จริม อุทยานแห่งชาติดอยภูคาเป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์มีทั้งพืชพรรณและสัตว์ป่ามีความสำคัญต่อระบบนิเวศ เทือกเขาดอยภูคาประกอบด้วยแนวภูเขาสูงสลับซับซ้อน ซึ่งถือเป็นส่วนหนึ่งของปลายเทือกเขาหิมาลัย โดยมียอดภูคาเป็นยอดเขาที่สูงที่สุดของจังหวัดน่าน สูงถึง 1,980 เมตร จากระดับน้ำทะเล ดอยภูคาเป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำหลายสาย เช่น แม่น้ำน่าน ลำน้ำปัว และลำน้ำว้า บริเวณนี้เดิมเคยเป็นทะเลมาก่อน ก่อนจะเกิดการเคลื่อนตัวของแผ่นดินสองฝั่งใต้ทะเลเข้าหากัน ทำให้แผ่นดินโก่งตัวขึ้น น้ำทะเลใต้ดินระเหยไปเหลือเพียงสินแร่เกลือ ดังที่พบในอำเภอบ่อเกลือ และการค้นพบสุสานหอยทะเลอายุประมาณ 200 ล้านปี บนดอยภูคาที่บ้านค้ำฮ่อ ตำบลสะกาด อำเภอปัว มีลักษณะเป็นหอยแครงสองฝา ดร.จงพันธ์ จงลักษณะณี นักธรณีวิทยา กรมทรัพยากรธรณี สรุปว่า เป็นซากหอยที่มี ชื่อทางวิทยาศาสตร์ว่า พาลีโอคาร์ดิตา สปีชี (Paleocardita Species) อายุ 195-205 ล้านปี จัดอยู่ในยุคไทรแอสซิก (Triassic) ตอนปลาย ป่าไม้ในเขตอุทยานแห่งชาติดอยภูคา ประกอบด้วยป่า 6 ประเภท ป่าดงดิบเขา ป่าดิบแล้ง ป่าเบญจพรรณ ป่าเต็งรัง ป่าสนธรรมชาติ และทุ่งหญ้า เป็นแหล่งของพันธุ์ไม้หายากใกล้สูญพันธุ์และพรรณไม้เฉพาะถิ่น ได้แก่ ต้นชมพูภูคา (*Bretschneidera sinensis* Hemsl.) ซึ่งเป็นพืชหายากในประเทศไทยจะพบเพียงแห่งเดียวที่ป่าอุทยานแห่งชาติดอยภูคา เป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่สูงถึง 25 เมตร ออกดอกเดือนมกราคม-ต้นมีนาคม ในเขตป่าดิบเป็นแหล่งต้นเต่าร้างยักษ์ เป็นพรรณไม้เฉพาะถิ่นของอุทยานแห่งชาติดอยภูคา เป็นปาล์มลำต้นเดี่ยวปาล์มดึกดำบรรพ์ เมเปิ้ลใบห้าแฉก ต่างจากเมเปิ้ลที่อื่นซึ่งมีสามแฉก และกระโถนพระฤๅษี เป็นต้น นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งนกเฉพาะถิ่นที่หายากสองชนิด คือ นกมุ่นรกตาแดง นกพญาไฟใหญ่ และนกพงใหญ่พันธุ์อินเดียช่วงเวลาที่เหมาะสมในการท่องเที่ยว คือ ฤดูหนาว ตั้งแต่เดือนพฤศจิกายนถึงกุมภาพันธ์ อุณหภูมิเฉลี่ย 15-27 องศาเซลเซียส (ลานนาทัวร์ริง, 2559)

5. ต้นดึกเตียม (Unseen Thailand) ในวัดบ้านปรางค์ ตำบลปัว เป็นต้นไม้ที่มีลักษณะพิเศษคือใบไม้จะไหวสั่นทุกครั้งที่ถูกคนสัมผัส ชื่อพื้นเมืองคือ ดิเตียม ดิบเตียม และดึกดอย ประโยชน์คือ ใช้ทำยาสมุนไพรเดินทาง จากจังหวัดน่านเดินทางด้วยตามหลวงหมายเลข 1080 และ 1256 สู่อำเภอปัว ก่อนถึงตัวอำเภอเล็กน้อยมีสามแยกตรงข้ามตลาดเทศบาล 1 ให้เลี้ยวซ้ายไปประมาณ 1 กิโลเมตร เข้าสู่วัดบ้านปรางค์

6. วัดพระธาตุเบ็งสกัด ไปตามทางหลวงหมายเลข 1256 ทางเข้าตรงข้ามโรงเรียนวรนคร เข้าไปประมาณ 200 เมตร และแยกซ้ายอีก 200 เมตร ณ บ้านแก้ม หมู่ที่ 5 ตำบลวรนคร ตั้งอยู่บริเวณที่สันนิษฐานว่าพระยาภูคาได้สร้างเมืองปัวโบราณหรือเมืองวรนครเพื่อให้ เจ้าขุนฟอง พระราชบุตรบุญธรรมมาปกครองซึ่งปัจจุบันเป็นที่ว่าการอำเภอปัว คำว่าเบ็งสกัด หมายถึง สิ่งมหัศจรรย์ที่เกิดจากบ่อดินที่ใช้ไม้แห้งลงไปแล้วขาดเป็นท่อนๆ เหมือนมีอะไรมากัดให้ขาด และมีแสงเกิดขึ้นในคราวเฉลิมฉลอง องค์พระธาตุและพระวิหารสร้างเสร็จเมื่อ พ.ศ.1826 ภายในองค์พระเจดีย์ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุซึ่งถือเป็นศูนย์รวมศรัทธาของชุมชนเป็นสถาปัตยกรรมของช่างน่าน วัดตั้งอยู่บนเนินสูงมองเห็นหมู่บ้านอยู่เบื้องล่าง โดยรอบเป็นป่าละเมาะด้านหลังเป็นเนินเขา นับเป็นการเลือกสรรชัยภูมิที่ส่งให้วัดดูโดดเด่นเป็นสง่า หากมาช่วงฤดูฝนจะมองเห็นนาข้าวเขียวขจีของหมู่บ้านเบื้องล่าง ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของวิหารเป็นทรงตะคุ่มแบบพื้นบ้านไทลื้อ หรือที่เรียกว่า “ทรงเตี้ยแจ้” วิหารเป็นหลังคา 2 ชั้น 2 ตับ มุงด้วยแป้นเกล็ด (ทำจากไม้สักทอง) เป็นศิลปะไทลื้อพื้นเมือง มีซุ้มประตูเป็นศิลปะล้านช้าง มีการบูรณะในสมัยพระยาอนันตยศ และโปรดให้นำพระแก้วซึ่งมีเกศา

เป็นทองคำบรรจุในองค์พระธาตุ องค์พระประธานเป็นศิลปะแบบพื้นบ้านประดิษฐานบนฐานชุกชี และด้านหลังองค์พระประธานติดกระจกเงาตามความเชื่อของชาวไทลื้อ และบานประตูไม้จำหลักเป็นศิลปะพื้นเมืองน่าน

3.3.2 ข้อมูลทั่วไปตำบลสถาน

ประวัติและข้อมูลทั่วไป

ตำบลสถานเดิมชื่อ ชุนสถาน มีจำนวนหมู่บ้านเดิม 22 หมู่บ้าน ปกครองโดยกำนันศรี ตั้งแต่ปี 2435 จนกระทั่งปี 2448 ได้รวมการปกครองกับตำบลปัว และแยกการปกครองเป็นตำบลสถาน ตั้งแต่ปี 2504 (ไทยตำบล ดอท คอม, 2559) โดยตำบลสถานตั้งอยู่ทางทิศเหนือของอำเภอปัวและอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของจังหวัดน่านมีพื้นที่ 141 ตารางกิโลเมตร หรือ 88,125 ไร่ อาณาเขตตำบลมีรูปร่างเกือบเป็นทรงกลม จำนวนประชากรทั้งหมด 6,078 คน แยกเป็นชาย 3,023 คน หญิง 3,055 คน จำนวนครัวเรือน 1,853 หลังคาเรือน แบ่งการปกครองออกเป็น 13 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ที่ 1 บ้านนาป่า หมู่ที่ 2 บ้านสำน หมู่ที่ 3 บ้านสำนเหล่า หมู่ที่ 4 บ้านดอนสถาน หมู่ที่ 5 บ้านห้วยลำ หมู่ที่ 6 บ้านนาฝาง หมู่ที่ 7 บ้านป่าเหียง หมู่ที่ 8 บ้านใหม่ชัยเจริญ หมู่ที่ 9 บ้านสันติสุข หมู่ที่ 10 บ้านพรสวรรค์ หมู่ที่ 11 บ้านต้นผึ้ง หมู่ที่ 12 บ้านดอนสถาน และหมู่ที่ 13 บ้านสำน โดยหมู่ที่ 1 บ้านนาป่า อยู่ในเขตรับผิดชอบของเทศบาลตำบลปัว (กรมทรัพยากรธรณี, 2556)

ลักษณะภูมิประเทศ

ลักษณะภูมิประเทศของตำบลสถาน แบ่งเป็นแอ่งที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงทางด้านตะวันตก และเทือกเขาสูงสลับซับซ้อนด้านตะวันออก แนวเทือกเขาวางตัวในแนวเหนือ-ใต้ทางน้ำสายหลัก ได้แก่ น้ำปัวที่ไหลมาจากตอยภูคาที่อยู่ห่างไปบนเทือกเขาสูงด้านตะวันออกของตำบล ทางน้ำสาขาที่สำคัญ ได้แก่ ห้วยปุดและห้วยลำ (กรมทรัพยากรธรณี, 2556)

ลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดิน

สำหรับการใช้ประโยชน์ที่ดินด้านทิศเหนือของตำบลเป็นที่เนินมีการปลูกป่าสัก สวนยางพารา และทำไร่ข้าวโพดบ้าง พื้นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงด้านทิศตะวันตกเป็นพื้นที่ทำนาปลูกข้าว และพื้นที่ตั้งบ้านเรือนหมู่บ้านต่างๆ ของตำบลสถานหมู่ต่างๆ จะตั้งอยู่บนตะพักริมน้ำปัว ส่วนพื้นที่เทือกเขาด้านตะวันออกเป็นพื้นที่ป่าและเขตอุทยานแห่งชาติภูคา มีการทำไร่ข้าวโพดตามหุบระหว่างหุบเขาบ้าง (กรมทรัพยากรธรณี, 2556)

ลักษณะทางธรณีวิทยา

ลักษณะธรณีวิทยาของตำบลสถาน ซึ่งตั้งอยู่บริเวณขอบแอ่งปัวด้านตะวันออกประกอบด้วยตะกอนทางน้ำปัจจุบันสะสมตัวในที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงริมน้ำปัวด้านตะวันตกของตำบล ประกอบด้วยตะกอนกรวด ทรายขนาดต่างๆ และตะกอนดินเหนียวลักษณะของตะกอนตามที่ราบริมน้ำนี้มีการคัดขนาดของตะกอนแสดงให้เห็นชัดเจน เทือกเขาสูงด้านทิศตะวันออกประกอบด้วยหินแปรชนิดหินฟิลไลต์ และมีหินดินดานโผล่เล็กน้อย แนวการเรียงตัวของเนื้อหินส่วนใหญ่เอียงเทไปทางทิศตะวันตก ลักษณะภูมิประเทศบริเวณที่เป็นรอยต่อระหว่างพื้นที่ราบลุ่มกับเทือกเขาสูงด้านทิศตะวันออกของตำบลเกิดจากแนวรอยเลื่อนตัดผ่าน แนวรอยเลื่อนวางตัวอยู่ในแนวเกือบเหนือ-ใต้เอียงไปทางทิศตะวันตกเล็กน้อย รอยเลื่อนนี้มีชื่อเรียกว่ารอยเลื่อนปัว เป็นรอยเลื่อนที่ยังมีพลังอยู่ (กรมทรัพยากรธรณี, 2556)

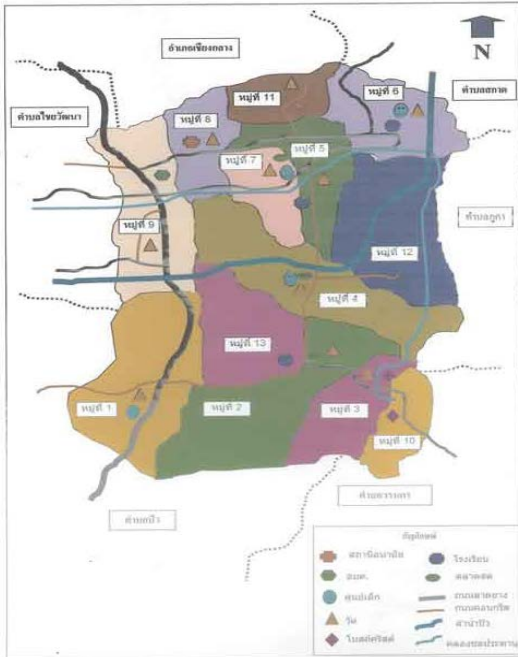
อาณาเขตติดต่อ

ทิศเหนือ ติดกับ อำเภอเชียงกลาง จังหวัดน่าน

ทิศใต้ ติดกับ ตำบลวรรณคร อำเภอปัว จังหวัดน่าน

ทิศตะวันออก ติดกับ ตำบลภูคา อำเภอปัว จังหวัดน่าน

ทิศตะวันตกติดกับ ตำบลไชยวัฒนา และตำบลปัว อำเภอปัว จังหวัดน่าน

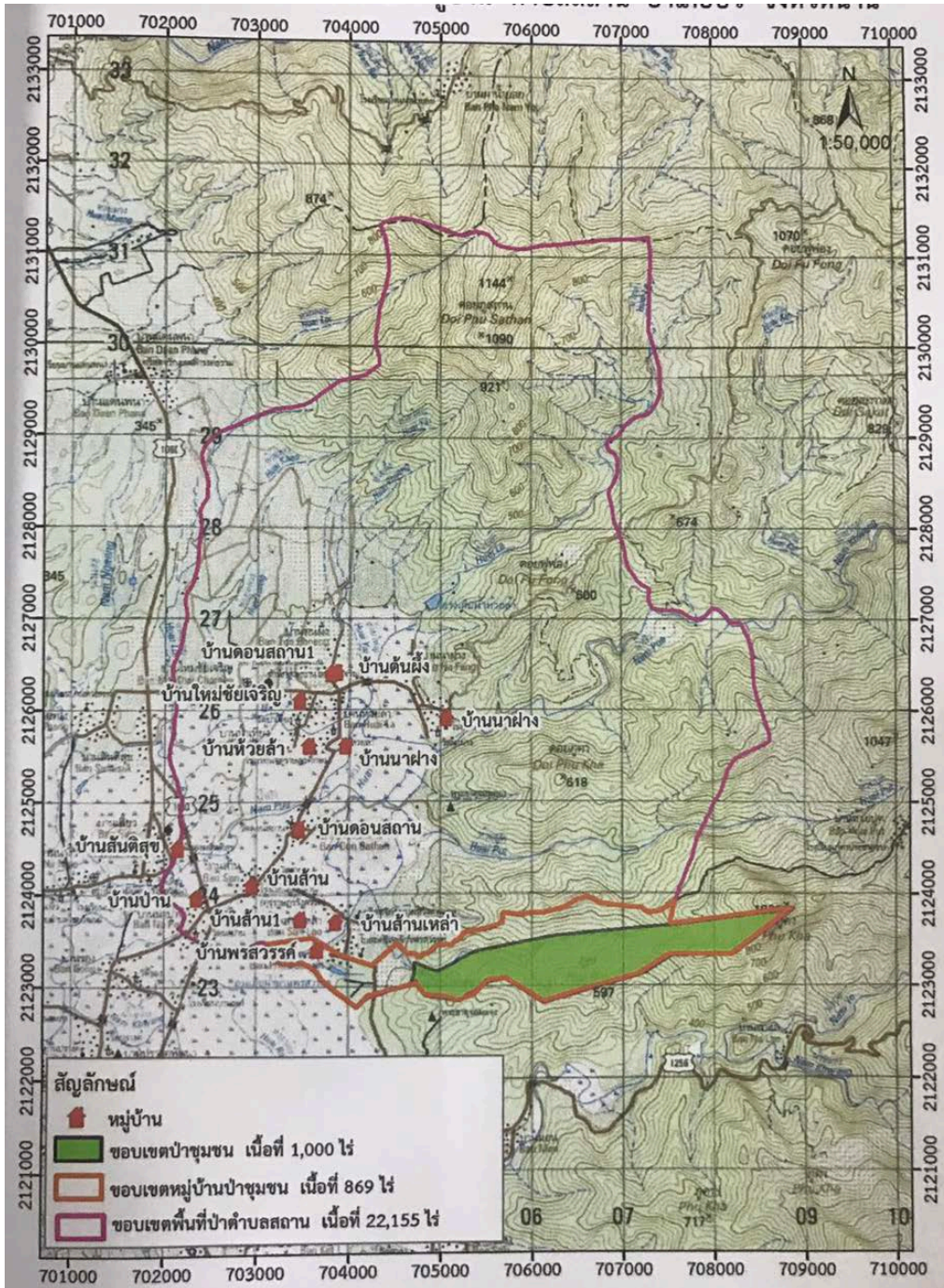
ภาพที่ 6 แผนที่ตำบลสถาน

ที่มา: http://www.satanpua.org/images/map/map_25

ภาพที่ 5 แผนที่อำเภอปัว จังหวัดน่าน

ที่มา: http://pua.nan.doae.go.th/images/fNN_05.jpg

ภาพที่ 7 แผนที่แสดงพื้นที่เครือข่าย 13 หมู่บ้าน ตำบลสถาน อำเภอป่าจ้อย จังหวัดน่าน
ที่มา: ข้อมูลจากโครงการประกวดหมู่บ้าน สสอ. ดีเด่น ประจำปี 2559 บ้านพรสวรรค์ หมู่ที่ 10 ตำบลสถาน
อำเภอป่าจ้อย จังหวัดน่าน (วันที่ 26 กรกฎาคม 2559)

สรุปผลการพัฒนาท้องถิ่นในปีที่ผ่านมาขององค์การบริหารส่วนตำบลสถาน (พ.ศ. 2557-2559)

วิเคราะห์ศักยภาพจากปัจจัยภายในขององค์การบริหารส่วนตำบลสถาน (Inside out) จากแผนพัฒนาสามปี 2560 – 2562 (องค์การบริหารส่วนตำบลสถาน,2559)

จุดแข็ง (Strengths)

1. บริเวณพื้นที่ระหว่างบ้านसान หมู่ที่ 2 ถึง บ้านसानเหล่า หมู่ที่ 3 ตำบลสถาน บริเวณถนนลาดยางของกรมโยธาธิการซึ่งเหมาะการพัฒนาและสามารถพัฒนาเป็นพื้นที่ทางเศรษฐกิจได้เป็นอย่างดี
2. บริเวณพื้นที่บ้านสันติสุข หมู่ที่ 9 ตำบลสถาน ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่กึ่งทางหลวงแผ่นดินหมายเลข

1080 ซึ่งเป็นถนนที่เชื่อมต่อระหว่างอำเภอโดยการพัฒนาใช้เป็นตลาดสองข้างทาง เพื่อให้ประชาชนได้นำสินค้ามาขายให้แก่บุคคลทั่วไปและนักท่องเที่ยวที่แวะเวียนมาเที่ยวยังอำเภอบัวและอำเภอใกล้เคียงซื้อของต่างๆ เพื่อเป็นการส่งเสริมอาชีพของประชาชนและเป็นการเพิ่มพูนรายได้อีกทางหนึ่ง

3. บริเวณพื้นที่บ้านนาฝาง หมู่ที่ 6 ตำบลสถาน เป็นพื้นที่ที่เหมาะสมที่สมควรจะได้รับการอนุรักษ์และรักษาไว้ซึ่งบริเวณของต้นน้ำสามารถที่จะพัฒนาให้มีศักยภาพที่เพียงพอสามารถจะจัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ได้

4. ป่าชุมชนบ้านต้นผึ้ง หมู่ที่ 11 เป็นป่าที่ได้รับการอนุรักษ์จากชุมชนมีสภาพสมบูรณ์ เหมาะสำหรับการศึกษาเชิงนิเวศน์

5. บ้านป่าเหียง หมู่ที่ 7 เป็นหมู่บ้านต้นแบบของเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ

จุดอ่อน (Weaknesses)

1. ตำบลสถานบางพื้นที่มีปัญหาภัยธรรมชาติ เช่น อุทกภัย เนื่องจากการตั้งบ้านเรือนในชุมชนค่อนข้างหนาแน่น ทำให้การระบายน้ำออกไม่ทันเมื่อมีฝนตกหนัก

2. ในชุมชนมีเยาวชนซึ่งมีพฤติกรรมเสี่ยง เนื่องจากค่านิยม สื่อ โฆษณา ทำให้เกิดปัญหาครอบครัว

3. การพัฒนาในบางพื้นที่ ค่อนข้างมีปัญหา เนื่องจากบางหมู่บ้านเป็นชุมชนค่อนข้างแออัด ทำให้การจัดวางผังเมืองไม่เป็นไปตามระบบ

โอกาส (Opportunities)

1. มีทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะป่าไม้ที่สมบูรณ์ เหมาะสำหรับการศึกษาเชิงนิเวศน์และพัฒนาสู่การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

2. ตำบลสถาน มีหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ ซึ่งสามารถส่งเสริมให้พัฒนาเป็นหมู่บ้านแหล่งการศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง

3. มีแหล่งท่องเที่ยวที่สามารถส่งเสริมให้เป็นการท่องเที่ยวระดับอำเภอ คือ อ่างเก็บน้ำ ผายน้ำบัว และอ่างห้วยลำ ที่มีภูมิทัศน์ที่สวยงาม มีความสมบูรณ์ของแหล่งน้ำและป่าไม้

ข้อจำกัด (Threat)

1. ปัญหาอุทกภัยพื้นที่ป่า เพื่อปลูกข้าวโพด ทำไร่เลื่อนลอย ในพื้นที่สูง
2. แหล่งน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค รวมทั้งการเกษตรบางพื้นที่ไม่เพียงพอ
3. ประชาชนที่มีอาชีพเกษตรกร โดยเฉพาะที่อยู่แหล่งต้นน้ำ มักใช้สารเคมีในการฉีดพ่น ทำให้เกิดปัญหาแหล่งน้ำมีสารพิษตกค้าง

แหล่งท่องเที่ยว

1. วัดพระธาตุจอมทอง วัดพระธาตุจอมทองตั้งอยู่เนินเขาหลังหมู่บ้านดอนสถาน ตำบลสถาน อำเภอปัว เป็นพุทธศาสนสถานที่เก่าแก่แห่งหนึ่งของอำเภอปัว ซึ่งมีตำนานเล่าสืบกันมาว่าผู้ที่สร้างพระธาตุขึ้นคือ ปู่ลัวะ และย่าลัวะ สองสามีภรรยาที่มาทำไร่บริเวณนี้ได้พบพระสงฆ์รูปหนึ่งจึงเข้าไปกราบไหว้ พระสงฆ์รูปนั้นเห็นความดีจึงได้แสดงตนเป็นพระพุทธรูปเจ้า ได้ถอนเกศา ใส่ใบตอง มอบให้สองสามีภรรยา ไปสร้างพระธาตุเมื่อสร้างเสร็จ จึงได้ตั้งชื่อว่าพระธาตุจอมทอง ต่อมาเจ้าเมืองน่านได้เสด็จนมัสการ และบูรณะสังขรณ์ใหม่ เรียกชื่อว่าพระธาตุจอมทอง

2. ต้นยวงผึ้ง ต้นยวงผึ้ง ภาษาเหนือเรียกว่า แสลง หรือ ต้นแหลง เป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ วัดโดยรอบโคนต้น 24 เมตร สูงประมาณ 50 เมตร เปลือกเรียบเทา ใบเดี่ยว ผลกลม ออกตามง่ามไม้ หรือตามกิ่งเส้นผ่าศูนย์กลางเมล็ด 1-3 เซนติเมตร มีขนสั้นปกคลุม ผลอ่อนสีเขียว ผลแก่สีเขียวย เป็นไม้เนื้ออ่อน ฝั่งชอบมาอาศัยทำรังอยู่จำนวนมาก ต้นยวงผึ้ง ต้นนี้มีอายุมากกว่า 500 ปี ทำพิธีบวชเพื่ออนุรักษ์ไว้เมื่อวันที่ 20 มีนาคม 2537

3. ผายลำน้ำปัว ผายลำน้ำปัว อยู่บ้านนาฝาง หมู่ที่ 6 ตำบลสถาน อำเภอปัว จังหวัดน่าน เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ที่เหมาะสมกับการพักผ่อน หย่อนใจ กับการชื่นชมธรรมชาติ (ไทยตำบล ดอท คอม, 2559)

ผลิตภัณฑ์ชุมชน

1. กลุ่มน้ำพริกแปรรูป บ้านसानเหล่า หมู่ 3 เช่น น้ำพริกข่า น้ำพริกตาแดง ฯลฯ
2. กลุ่มผลิตฝ้ายยวงผึ้ง บ้านसान หมู่ 3 เช่น ฝ้ายนวม ฝ้ายห่ม หมวกคลุมผม ฯลฯ
3. กลุ่มเพาะเห็ดนางรม บ้านดอนสถาน หมู่ 4
4. กลุ่มผลิตกล้วยฉาบดอกเหียง บ้านป่าเหียง หมู่ 7

สรุปจำนวนครัวเรือนระดับหมู่บ้าน ปี 2557

หมู่บ้าน	จำนวนครัวเรือน
หมู่ที่ 2 ส้าน	118
หมู่ที่ 3 ส้านเหล่า	65
หมู่ที่ 4 ดอนสถาน	178
หมู่ที่ 5 ห้วยล้า	137
หมู่ที่ 6 นาฝาง	156
หมู่ที่ 7 ป่าเหียง	119
หมู่ที่ 8 ใหม่ชัยเจริญ	85
หมู่ที่ 9 สันติสุข	89
หมู่ที่ 10 พรสวรรค์	54
หมู่ที่ 11 ต้นผึ้ง	34
หมู่ที่ 12 ดอนสถาน 1	164
หมู่ที่ 13 ส้าน 1	140
ตำบลสถาน	1,339
อำเภอปัว	1,339
จังหวัดน่าน	1,339

สถิติประชากรจากทะเบียนบ้าน แยกรายพื้นที่ระดับตำบล ข้อมูลของตำบลสถาน อำเภอป่า
จังหวัดน่าน (ข้อมูลเดือนตุลาคม พ.ศ.2559)

ตำบลสถาน	ชาย	หญิง	รวม
หมู่ที่ 2 ส้าน	242	265	507
หมู่ที่ 3 ส้านเหล่า	140	153	293
หมู่ที่ 4 ดอนสถาน	307	339	646
หมู่ที่ 5 ห้วยล้า	287	248	535
หมู่ที่ 6 นาฝาง	311	313	624
หมู่ที่ 7 ป่าเหียง	219	236	455
หมู่ที่ 8 ใหม่ชัยเจริญ	133	166	299
หมู่ที่ 9 สันติสุข	205	196	401
หมู่ที่ 10 พรสวรรค์	121	108	229
หมู่ที่ 11 ต้นผึ้ง	62	70	132
หมู่ที่ 12 ดอนสถาน 1	325	323	648
หมู่ที่ 13 ส้าน 1	259	242	501
รวม	2,611	2,659	5,270

บทที่ 4 การใช้ที่ดินกับการปลูกข้าวโพด

4.1 สถานการณ์ที่ดินจังหวัดน่าน

จังหวัดน่านมีพื้นที่รวมทั้งสิ้น 7,170,045 ไร่ หรือ 11,472.07 ตารางกิโลเมตร เป็นพื้นที่ป่าเขาและลาดชันประมาณ ร้อยละ 85 และที่ราบ ร้อยละ 15 จำแนกเป็น 4 ประเภทพื้นที่ ได้แก่

(1) พื้นที่ป่าไม้และภูเขา	3,437,500 ไร่	คิดเป็นร้อยละ	47.942
(2) พื้นที่ป่าเสื่อมโทรม	2,813,980 ไร่	คิดเป็นร้อยละ	39.243
(3) พื้นที่ทำการเกษตร	876,043 ไร่	คิดเป็นร้อยละ	12.224
(4) พื้นที่อยู่อาศัยและอื่นๆ	43,522 ไร่	คิดเป็นร้อยละ	0.60

1) การใช้ประโยชน์ที่ดิน

สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร ได้สำรวจเนื้อที่การใช้ประโยชน์ทางการเกษตร พบว่า จังหวัดน่าน มีการใช้พื้นที่ดินทั้งหมดแบ่งเป็นส่วนต่างๆ ดังตารางต่อไปนี้

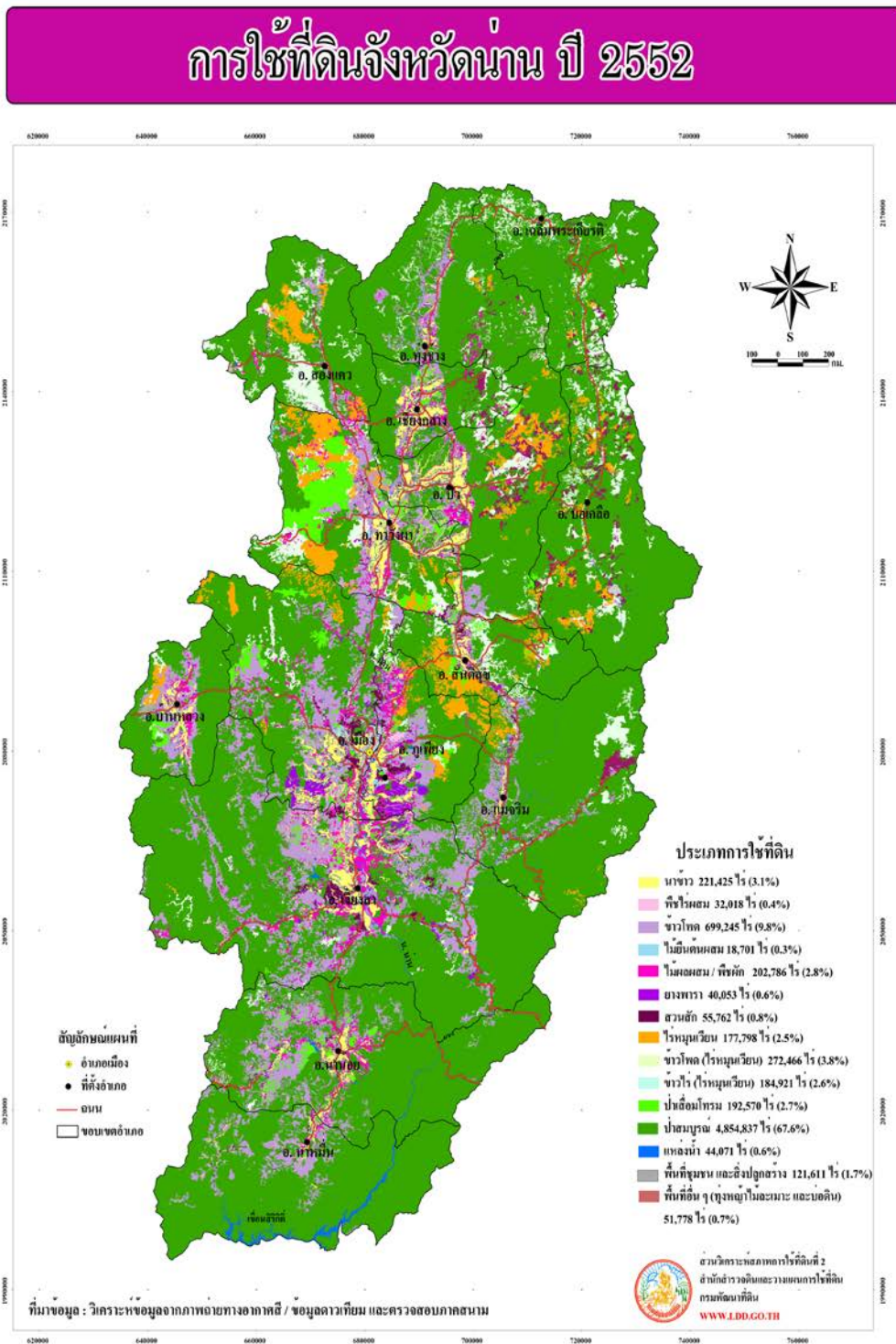
ตารางที่ 1 เนื้อที่ที่ใช้ประโยชน์ทางการเกษตร รายจังหวัด ปี พ.ศ. 2545 - 2556

ปี พ.ศ.	เนื้อที่ทั้งหมด	เนื้อที่ป่าไม้	เนื้อที่ที่ใช้ประโยชน์ทางการเกษตร	ขนาดของฟาร์ม	จำนวนฟาร์ม	เนื้อที่ที่ใช้ประโยชน์ทางการเกษตร					
						นาข้าว	พืชไร่	สวนไม้ยืนต้น	สวนผัก ไม้ดอก / ไม้ประดับ	เนื้อที่ที่ใช้ประโยชน์ทางการเกษตรอื่น	เนื้อที่ที่ใช้ประโยชน์นอกการเกษตร
2545	7,170,045	5,578,437	998,627	15.06	66,322	190,415	497,628	186,296	3,968	120,320	592,981
2546	7,170,045	5,578,437	1,025,686	13.23	77,544	203,284	507,240	191,600	3,981	119,581	565,922
2547	7,170,045	5,310,813	1,108,052	14.47	76,596	206,173	553,596	225,062	4,029	119,192	751,180
2548	7,170,045	5,163,481	1,064,185	14.07	75,648	212,028	518,385	212,579	3,899	117,294	942,379
2549	7,170,045	5,059,438	1,072,959	14.19	75,630	220,465	484,358	247,797	3,944	116,395	1,037,648
2550	7,170,045	5,059,438	1,777,739	15.59	75,543	228,475	573,345	258,127	3,945	113,847	932,868
2551	7,170,045	5,103,552	1,370,036	18.03	76,007	250,593	769,235	237,218	3,532	109,458	696,457
2552	7,170,045	5,103,552	1,404,954	18.82	74,639	266,795	777,065	250,826	3,548	106,720	661,539
2553	7,170,045	5,103,552	1,432,130	19.62	72,982	268,893	797,387	259,937	3,560	102,353	634,363
2554	7,170,045	5,103,552	1,414,000	18.91	74,783	277,587	755,791	274,790	3,666	102,166	652,493
2555	7,170,045	5,103,552	1,414,525	18.79	75,289	277,367	756,247	275,064	3,869	101,978	651,968
2556	7,170,045	4,653,024	1,414,613	18.38	76,964	277,543	756,134	275,218	3,870	101,848	1,102,409

ที่มา: สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร

ซึ่งข้อมูลจากตารางดังกล่าวข้าง พบว่า เนื้อที่ที่ใช้ประโยชน์ทางการเกษตรเพื่อประโยชน์ในการผลิตอาหารในครัวเรือน มีจำนวนไม่ถึงร้อยละ 50 ของพื้นที่ปลูกพืชไร่และเนื้อที่การใช้ประโยชน์นอกการเกษตรอื่นๆ สอดคล้องกับข้อมูลแผนที่ใช้ที่ดินที่ทำการสำรวจ จัดทำโดยกรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ในปี 2557 ของจังหวัดน่าน พบว่า มีการเพิ่มขึ้นของพื้นที่ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ และพืชเพื่อสร้างรายได้อื่นๆ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งส่งผลให้พื้นที่ป่าธรรมชาติลดลงอย่างต่อเนื่องทุกปี โดยการใช้ประโยชน์ที่ดินในลำดับสูงสุด คือการเพาะปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ รองลงมาคือพื้นที่ไร่มุขเวียน ข้าวนาปี และไม้ผลผสมตามลำดับ นอกจากนี้พบการปลูกยางพาราเพิ่มขึ้นจากเดิม โดยมีสาเหตุหนึ่งจากการสนับสนุนแหล่งทุนจากทางภาครัฐ ซึ่งเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2548 ส่วนพื้นที่ป่าธรรมชาติส่วนใหญ่เป็นพื้นที่อุทยานทั้งสิ้น ปัจจุบันพื้นที่ดังกล่าวเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของจังหวัดน่าน และพบการเพิ่มขึ้นของพื้นที่ป่าชุมชนในพื้นที่ ซึ่งจาก

ข้อมูลดังกล่าวสามารถจำแนกพื้นที่ป่าออกเป็น 5 กลุ่มได้แก่ ป่าดิบเขาตามธรรมชาติ ป่าดิบเขาปลูก ป่าเต็งรัง ธรรมชาติ ป่าดิบเขาถูกทำลาย และป่าเต็งรังที่ถูกทำลาย (จิรวรรณ กิจชัยเจริญ, 2558)

ภาพที่ 7: แผนที่แสดงประเภทการใช้ที่ดินจังหวัดน่าน ปี 2552

ที่มา: <http://r07.ddd.go.th/nan01/soilgis/images/land%20use%20map.pdf>. (เข้าถึงเมื่อ 17 ม.ค. 60)

2) ปัญหาสภาพที่ดิน

สำนักสำรวจและวิจัยทรัพยากรดิน กรมพัฒนาที่ดิน ได้สำรวจชุดดินจังหวัดน่าน พบว่า ดินมีลักษณะเป็นกลุ่มดินเหนียวลึกมากที่เกิดจากตะกอนลำน้ำ ดินบนเป็นดินร่วนปนทรายแฉ่งหรือดินร่วนเหนียวปนทรายแฉ่ง สีเทาปนแดงหรือปนสีชมพู มีจุดประสีน้ำตาลเข้มหรือสีน้ำตาลปนเหลือง มีปฏิกิริยาดินเป็นกลางถึงเป็นด่าง การระบายน้ำค่อนข้างเป็นไปอย่างช้า ความอุดมสมบูรณ์อยู่ในปานกลาง ปัญหาของดิน สภาพโครงสร้างของดินแน่นทึบ ดินแห้งแข็ง ไถพรวนยาก ขาดแคลนน้ำ และถ้ามีน้ำท่วมขังในฤดูฝน จะส่งผลและสร้างความเสียหายกับพืชที่ไม่ชอบน้ำ

นอกจากสภาพดินดังกล่าวในข้างต้น พบว่า ปัญหาสภาพดินที่เกิดจากการธรรมชาติแล้วนั้น ยังมีปัญหาเกี่ยวกับดินนอกเหนือจากนั้น คือ การใช้ประโยชน์จากดินอย่างไม่เหมาะสม สภาพดินเสื่อมโทรมส่งผลต่อการปลูกพืชอาหารในพื้นที่ ดังต่อไปนี้

(2.1) ปัญหาการใช้ที่ดินไม่เหมาะสม ได้แก่ การใช้ที่ดินไม่สอดคล้องกับสมรรถนะของที่ดิน การใช้ที่ดินผิดประเภท และการใช้ที่ดินไม่ถูกต้องตามหลักการอนุรักษ์โดยเอาพื้นที่เกษตรกรรมไปใช้ในกิจกรรมอื่น

(2.2) ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรดิน เป็นปัญหาสืบเนื่องจากการใช้ที่ดินอย่างไม่ถูกต้องและเหมาะสม โดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นที่ลาดชันสูง ได้แก่ พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติที่ถูกทำลาย ก่อให้เกิดการชะล้างพังทลายและดินเสื่อมโทรม จากรายงานของกรมพัฒนาที่ดิน พบว่า ในลุ่มน้ำน่านและแต่ละปีจะมีการสูญเสียหน้าดินจากการชะล้างพังทลาย อยู่ระหว่าง 0.01 – 150 ตัน/ไร่/ปี โดยพื้นที่ลุ่มน้ำน่านตอนบนที่ประกอบด้วยพื้นที่ป่าเขา อัตราการสูญเสียดินอยู่ในระดับปานกลางถึงรุนแรง โดยเฉพาะพื้นที่ป่าไม้ที่ถูกทำลายอย่างรุนแรงและมีความลาดชันสูง

(2.3) ปัญหาการใช้ที่ดินที่มีศักยภาพทางการเกษตรต่ำ การใช้ที่ดินในปัจจุบันมีที่ดินที่มีคุณสมบัติเหมาะสมกับการเกษตรอยู่อย่างจำกัด ขณะที่ประชากรเพิ่มขึ้นตลอด ทำให้ความต้องการที่ดินทำกินสูงขึ้นจึงมี การนำที่ดินที่มีศักยภาพทางการเกษตรต่ำซึ่งเป็นดินที่มีปัญหามาใช้ประโยชน์

(2.4) ปัญหาเรื่องกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ได้แก่ ปัญหาการไม่มีเอกสารสิทธิ์ในที่ดิน และปัญหาการกระจายการถือครองที่ดิน พื้นที่ที่ใช้ประโยชน์ทางการเกษตรมีหลายพื้นที่ที่ถูกถือครองโดยไม่มีเอกสารสิทธิ์ที่ถูกต้องตามกฎหมาย จึงไม่มีแรงจูงใจในการบำรุงรักษาที่ดิน

(2.5) ปัญหามลพิษทางดิน ได้แก่ สารพิษตกค้างจากการใช้สารเคมีในการเกษตร อุตสาหกรรม ชุมชน และตามแนวโน้มของการขยายตัวของอุตสาหกรรมและประชากรที่เพิ่มขึ้น ปัจจัยดังกล่าวส่งผลให้ปัญหามลพิษทางดินกระจายมากขึ้น (งานศึกษาแนวทางแก้ไขและบรรเทาปัญหาอุทกภัย จังหวัดน่าน ปี 2554 กรมทรัพยากรน้ำ อ้างถึงใน ข้อมูลจังหวัดน่าน ประวัติและความเป็นมาของจังหวัดน่าน)

3) ราคาที่ดินในปัจจุบัน

สถานการณ์การปรับราคาที่ดินของจังหวัดน่านในรอบใหม่ ปี 2559 -2562 ข้อมูลจากกรมธนารักษ์ โดยนายเอกวัฒน์ มานะแก้ว รองอธิบดีด้านบริหาร พบว่า ราคาที่ดินจังหวัดน่าน มีการปรับขึ้นสูงสุดถึงร้อยละ 111 ซึ่งเป็นการปรับพุ่งขึ้นสูงแบบก้าวกระโดด ซึ่งสาเหตุการปรับราคาที่ดินที่สูงขึ้นดังกล่าว มาจาก 2 สาเหตุคือ การปรับราคาที่มาจากผลของกระแสการท่องเที่ยว เมืองน่านน่าอยู่ ที่มีการประชาสัมพันธ์ออกไป ส่งผลให้เกิดการเคลื่อนไหวของกลุ่มนักธุรกิจ ที่หันมาลงทุน ธุรกิจด้านการท่องเที่ยว และการลงทุนด้านเศรษฐกิจอาเซียน ซึ่งการปรับราคาที่ดินดังกล่าวน่าจะเป็นการปรับเฉพาะบางพื้นที่เท่านั้น และอีกสาเหตุ

เนื่องจาก จังหวัดน่านเป็นเส้นทางที่ไปสู่ชายแดน และจังหวัดน่านมีพื้นที่ดิน เป็นพื้นที่ราบน้อย และไม่มีเอกสารสิทธิ์ ทำให้ราคาที่ดินปรับตัวสูงขึ้นตามความต้องการในการซื้อขายที่ดิน

นายพีรวัส ตินตะชาติ ที่ดินจังหวัดน่าน ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า การปรับราคาที่ดินจังหวัดน่านครั้งนี้ อาจส่งทั้งผลดี และผลเสีย โดยผลดีอาจกระตุ้นการซื้อขายที่ดินมากขึ้น ผู้ที่ตัดสินใจซื้อเร็วขึ้นเพราะเกรงว่า ที่ดินจะมีราคาแพงจนขาดกำลังซื้อ ส่วนผลเสีย ในทางตรงกันข้าม คือ การซื้อขายที่ดินมีการชะลอตัว เนื่องจากราคาแพงมากเกินไปเกินกำลัง แต่ที่น่าเป็นห่วง คือ การเปลี่ยนมือที่ดิน จนอาจเกิด การบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อเพิ่มมูลค่าที่ดิน ดังนั้นผู้ที่สนใจจะซื้อที่ดินควรตรวจสอบพื้นที่และเอกสารสิทธิ์ และความเหมาะสมของราคาให้ชัดเจนก่อนตัดสินใจ (ชาณิภา สังฆะรัตน์ และ วิถีรัตน์ วัฒนพานิช, 2558)

4.2 การเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ที่ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารในจังหวัดน่าน

จากข้อมูลสถิติกรมป่าไม้ ปี 2556 พบว่า พื้นที่ป่าในจังหวัดน่าน จากการสำรวจใน 3 ช่วง พบว่า ในปี พ.ศ.2547 มีเนื้อที่ป่าจำนวน 5,310,800.00 คิดเป็นร้อยละ 74.07 ของพื้นที่ในจังหวัด ในปี พ.ศ.2551 มีเนื้อที่ป่า จำนวน 5,103,550.00 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 71.18 ของพื้นที่ในจังหวัด และในปี 2556 มีเนื้อที่ป่าจำนวน 4,653,023.73 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 61.21 ของพื้นที่ในจังหวัด จากจำนวนเนื้อที่ป่าไม้และสถิติดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงสถานการณ์ป่าไม้ในจังหวัดน่านที่ลดลงอย่างต่อเนื่อง

จากสถานการณ์ป่าไม้ในจังหวัดน่านที่ลดลง หนึ่งในสาเหตุสำคัญเกิดจากสถานการณ์การปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในจังหวัดที่เพิ่มสูงขึ้น (สิทธิเดช พงศ์กิจวรสิน และเขมรัฐ เถลิงศรี, 2558) โดยจังหวัดน่านมีพื้นที่เพาะปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ 803,050 ไร่ คิดเป็นประมาณร้อยละ 10 ของพื้นที่ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในประเทศไทย สถานการณ์การขยายตัวของพื้นที่เพาะปลูกข้าวโพดในจังหวัดน่านเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ซึ่งการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์นั้น ส่งผลกระทบต่อสภาพสิ่งแวดล้อม ทั้งในด้านปัญหาดิน ทั้งจากการชะล้างพังทลายของดิน ปัญหาการปนเปื้อนของสารเคมีทั้งในดินและแหล่งน้ำ ปัญหาฝุ่นละอองขนาดเล็กที่มีค่าสูงมากในช่วงฤดูหนาวจากการเผาไร่เพื่อเตรียมพื้นที่เพาะปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ และปัญหาการลดลงของพื้นที่ป่าไม้ในจังหวัดน่านซึ่งถูกทำลายไปอย่างรวดเร็ว และผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของประชาชนในพื้นที่อีกหลายประการ ซึ่งถึงแม้ว่าปริมาณการปลูกข้าวโพดในพื้นที่ที่จะเพิ่มขึ้นเป็นอย่างมาก แต่ปัญหาความยากจนของคนในพื้นที่ยังคงอยู่ เนื่องจากปัญหาต้นทุนที่สูงขึ้นอย่างรวดเร็วจากวัตถุดิบเพื่อปลูกข้าวโพดชาวบ้านจึงประสบปัญหาหนี้สินในการปลูกข้าวโพด

ด้วยลักษณะทางกายภาพของจังหวัดน่านที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ลาดชัน มีฝนตกในช่วงกลางปีเท่านั้น รวมทั้งมีระบบชลประทานที่จำกัด ส่งผลให้เกษตรกรโดยเฉพาะที่อยู่ในพื้นที่ลาดชันไม่มีทางเลือกในการทำ การเกษตรมากนัก ทำให้ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ซึ่งเป็นพืชที่ปลูกได้ง่ายสามารถปลูกในพื้นที่ลาดชันได้ดี มีความต้องการน้ำน้อย เป็นพืชที่ตอบโจทย์สภาพพื้นที่ และเมื่อปลูกแล้วเกษตรกรไม่ต้องเผชิญความเสี่ยงด้านตลาด เพราะมีคนรับซื้อแน่นอน ส่งผลให้เกษตรกรในพื้นที่นิยมปลูกข้าวโพด ส่งผลให้ข้าวโพดกลายเป็นพืชเศรษฐกิจหลักของจังหวัด และเอื้อประโยชน์ต่อผู้ที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะในกลุ่มพ่อค้าคนกลางก็ได้กำไรได้นอกจาก การเป็นผู้รวบรวมแล้วยังสามารถขยายฐานลูกค้าเกษตรกรผ่านการให้สินเชื่อเป็นวัตถุดิบ ทำให้ได้ประโยชน์การ เป็นคนกลางและจากการขายวัตถุดิบกับการเก็บดอกเบี้ยจากการให้สินเชื่อวัตถุดิบไปพร้อมๆกัน นอกจากนี้ ในส่วนของการกู้เงินของชาวบ้าน จากธนาคารเพื่อการเกษตรฯ (ธกส.) ซึ่งในฐานะผู้ให้สินเชื่อในระบบก็ไม่ต้อง กังวลเรื่องความเสี่ยงของการค้างชำระหนี้ เพราะเกษตรกรปลูกตามฤดูกาลแน่นอนทำให้สามารถใช้ระบบค้า

ประกันกลุ่มได้ และมีประเด็นเรื่องนโยบายการเกี่ยวกับข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ เนื่องจากเกษตรกรปลูกข้าวโพดกันหลายราย ทำให้นโยบายเกี่ยวกับข้าวโพดเลี้ยงสัตว์มีความเชื่อมโยงกับฐานเสียงทางการเมืองไปด้วย

การปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในจังหวัดน่านมีทั้งการปลูกในพื้นที่ราบและพื้นที่ลาดชัน การปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในที่ราบ และการขายจะใช้ระบบขายสด โดยจะเก็บเกี่ยวข้าวโพดทันทีที่สามารถเก็บผลผลิตได้ ข้าวโพดที่ได้จะมีความชื้นสูง ทำให้มีราคาต่อหน่วยต่ำ แต่จะได้ผลผลิตต่อไร่สูงกว่า เฉลี่ยแล้วถ้าปลูกในพื้นที่ราบ จะได้ผลผลิต 950 กิโลกรัมต่อไร่ และเกษตรกรบางรายสามารถปลูกได้ปีละ 2 ครั้ง ซึ่งสามารถทำนาหรือทำไร่พืชชนิดอื่นได้หลังจากเก็บเกี่ยวข้าวโพด ทำให้เกษตรกรมีรายได้ต่อปีสูงกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวโพดบนพื้นที่ลาดชัน โดยข้าวโพดที่ปลูกในที่ราบจะแบ่งออกเป็นสองรุ่น คือข้าวโพดรุ่นหนึ่ง ซึ่งจะเริ่มปลูกในเดือนพฤษภาคมและเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ตั้งแต่เดือนกันยายนไปจนถึงเดือนธันวาคม และข้าวโพดรุ่นที่สองซึ่งจะเริ่มปลูกหลังจากรุ่นหนึ่งเก็บเกี่ยวได้ในช่วงเดือนกันยายนถึงเดือนตุลาคมจะสามารถเก็บเกี่ยวได้อีกครั้งในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ ส่วนการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในที่ลาดชัน ซึ่งเป็นลักษณะส่วนใหญ่ของการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในจังหวัดน่าน ซึ่งเกษตรกรจะปลูกข้าวโพดได้เพียงหนึ่งครั้งต่อปี โดยเกษตรกรส่วนใหญ่จะเลือกวิธีขายข้าวโพดแห้งที่มีความชื้นต่ำ และมีราคาต่อหน่วยสูง ซึ่งการปลูกและขายข้าวโพดแห้งนี้จะให้ผลผลิตต่อไร่ต่ำกว่าการปลูกข้าวโพดสด โดยมีผลผลิตเฉลี่ยประมาณ 750 กิโลกรัมต่อไร่

เกษตรกรผู้ปลูกข้าวโพดในจังหวัดน่านเกือบทั้งหมดเป็นเกษตรกรรายย่อย มีพื้นที่เพาะปลูก 10 – 100 ไร่ต่อครัวเรือน โดยปลูกเป็นพืชเชิงเดี่ยว ส่วนใหญ่ปลูกตามพื้นที่ลาดชัน ไม่มีการใช้เครื่องจักรมากนัก พันธุ์ที่ใช้ปลูกและกรรมวิธีการปลูก ในภาพรวมแล้วการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในจังหวัดน่านมีผลผลิตต่อไร่สูงกว่าพื้นที่อื่นๆ เนื่องจากความอุดมสมบูรณ์และมีการใช้สารเคมีในการผลิตในระดับที่ค่อนข้างสูง (สิทธิเดช พงศ์กิจวรสิน และเชมรัฐ เถลิงศรี, 2558)

4.3 วาระประเด็นปัญหาของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของจังหวัดน่าน

นายบัญชา ล่ำซำ ผู้ว่าราชการจังหวัดน่าน กล่าวถึงบริบทและยุทธศาสตร์ของการรักษาป่า เพื่อให้การบริหารจัดการทรัพยากรของจังหวัดน่าน ดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ จึงได้กำหนดวิสัยทัศน์ของจังหวัดว่า “เมืองแห่งความสุข ธรรมชาติสมบูรณ์ แหล่งท่องเที่ยวหลากหลาย พร้อมมุ่งสู่ประชาคมอาเซียน” และกำหนดยุทธศาสตร์ที่ 1 บริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน โดยการมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคม จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จังหวัดน่าน ต้องดำเนินการประสานบูรณาการ หน่วยงานภาครัฐ เอกชน และประชาชนทุกคน ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการเร่งแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ประกอบกับตามมติที่ประชุมคณะกรรมการจังหวัดน่าน ครั้งที่ 10/2556 เมื่อวันที่ 30 ตุลาคม 2556 โดยผู้ว่าราชการจังหวัดน่าน ได้รับฉันทานุมัติจากที่ประชุมให้ดำเนินการ “สร้างเมื่อน่านน่าอยู่ คู่ป่าต้นน้ำ” เป็นวาระจังหวัดน่าน พ.ศ. 2556 – 2560 และให้ส่วนราชการ องค์กรเอกชน ประชาชนทุกภาคส่วนของจังหวัดน่าน ร่วมดำเนินการผลักดันให้จังหวัดน่านเป็น “เมื่อน่านน่าอยู่ คู่ป่าต้นน้ำ” อย่างจริงจังและเป็นรูปธรรม โดยวาระจังหวัดน่านมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

วาระจังหวัดน่าน พ.ศ.2556 – 2560

ประเด็นปัญหาของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของจังหวัดน่าน มีทั้งหมด 4 ประเด็น ดังนี้

1. สถานการณ์ทรัพยากรป่าไม้จังหวัดน่าน พบว่าสาเหตุของปัญหาส่วนใหญ่ เกิดจากการบุกรุกพื้นที่ป่า เพื่อปลูกพืชเกษตรเชิงเดี่ยวเพื่อการ พาณิชย์ เช่น ข้าวโพด ยางพารา ฯลฯ และการลักลอบตัดไม้ใน

พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติและป่าอนุรักษ์ ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากความยากจน ความต้องการพื้นที่ทำกินทางการเกษตร ระบบเศรษฐกิจทุนนิยม ค่านิยมทางวัตถุของชุมชน นโยบายของรัฐทั้งเรื่อง การประกันราคาพืชผลทางการเกษตรและการพิสูจน์ สิทธิที่ดินทำกิน การใช้สารเคมี และเทคโนโลยีทางการเกษตรที่ทันสมัยขึ้น

2. สถานการณ์ไฟป่าและหมอกควันจังหวัดน่าน พบว่าสาเหตุของปัญหาส่วนใหญ่เกิดจากการทำการเกษตร (ข้าวข้าวโพด) โดยเผากำจัดเศษวัสดุ/วัชพืช เพื่อเตรียมการเพาะปลูก การบุกรุกพื้นที่ป่าเพิ่มเติมเพื่อทำไร่ข้าวโพด การเผาเพื่อหาของป่า/ล่าสัตว์ป่า วิธีการผลิตของพื้นที่ราษฎรขาดความรู้ความเข้าใจ ความตระหนักถึงปัญหาและผลกระทบของการเผา

3. คน พบว่าสาเหตุของปัญหาเกิดจาก 2 ส่วน

3.1. ภาครัฐฯ ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่ บ้าน ผู้นำท้องถิ่น เจ้าหน้าที่ของรัฐต่างๆ โดยขาด การสร้างความเข้าใจระหว่างราษฎรกับภาครัฐ (การ ใช้ที่ดินทำกิน/ป่าไม้) ขาดการบังคับใช้กฎหมายที่เข้มข้น ขาด การประสานงานระหว่างหน่วยงานด้วยตนเอง ขาดการจัดการระบบข้อมูลที่ถูกต้อง และผู้บริหาร ขาดความจริงจังในการแก้ไขปัญหา

3.2. ภาคประชาชน ได้แก่ ผู้เข้าไปใช้ ประโยชน์ กลุ่มอนุรักษ์ เกษตรกร เยาวชน ฯลฯ โดยพบปัญหาการใช้สารเคมีทางการเกษตร ปัญหา ความยากจน (ปากท้องชาวบ้าน) เกิดความโลภหลง ในวัตถุนิยม แรงจูงใจจากนายทุน ขาดจิตสำนึก ขาดการศึกษา ไม่ทราบข้อเท็จจริงเพราะขาดการประชาสัมพันธ์ ขาดช่องทางกรรับรู้ข้อมูล มีทัศนคติ วิธีชีวิตและการดำรงชีวิตที่ไม่เหมาะสม

4. อาชีพ พบว่าสาเหตุของปัญหาส่วนใหญ่ เกิดจากการที่ราษฎรยึดฐานการผลิตที่พืชเศรษฐกิจ เช่น ข้าวโพด หรือ ยางพารา ที่ทำให้เกิดการรุกป่า ปัญหาเรื่องที่ดินทำกิน ปัญหาความยากจน การขาดแคลนน้ำ ขาดความรู้ทางการเกษตร และขาดเทคโนโลยีที่ทันสมัย

ปี พ.ศ. 2551 จังหวัดน่านประสบอุทกภัยและดินโคลนถล่ม โดยสาเหตุที่ถูกกล่าวถึงว่าเป็นสาเหตุให้ทำให้เกิดสถานการณ์ดังกล่าว เกิดจากการตัดไม้ทำลายป่า เพื่อเปลี่ยนภูเขาเป็นที่ปลูกข้าวโพดและพืชเชิงเดี่ยวชนิดอื่นๆ ส่งผลให้ไม่มีต้นไม้ไว้ดูดซับน้ำ ซึ่งอุทกภัยดังกล่าวทำลายที่อยู่อาศัย ไร่ นา ผลผลิตที่รอการเก็บเกี่ยว

4.4 สรุปการวิเคราะห์สภาพการใช้ที่ดิน

จากข้อมูลกลุ่มวิเคราะห์สภาพการใช้ที่ดิน กองนโยบายและแผนการใช้ที่ดิน กรมพัฒนาที่ดิน ได้ศึกษาประเภทการใช้ที่ดินของภาคเหนือพบว่า ลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินของกลุ่มจังหวัดทางภาคเหนือพบการเปลี่ยนแปลงเพียงเล็กน้อยจากการเปรียบเทียบในข้อมูลในช่วง พ.ศ. 2552 – 2554 และ พ.ศ. 2555 - 2558 สามารถแบ่งประเภทพื้นที่การใช้ประโยชน์ที่ดินได้เป็น 11 ประเภท (กรมพัฒนาที่ดิน, 2559) ได้แก่ 1) พื้นที่ชุมชนและสิ่งปลูกสร้าง โดยจังหวัดที่มีอัตราการขยายตัวของพื้นที่ชุมชนมากที่สุดได้แก่ เชียงใหม่ เชียงราย นครสวรรค์ พิชณุโลก และเพชรบูรณ์ตามลำดับ ส่วนจังหวัดอื่นๆ พบการขยายตัวเพิ่มขึ้นเล็กน้อย ยกเว้นพื้นที่ของจังหวัดน่านที่มีการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ชุมชนเป็นรูปแบบอื่น 2) พื้นที่นา ในภาคเหนือจังหวัดที่พบการใช้ประโยชน์ที่ดินในการทำนาข้าวมากที่สุดได้แก่ นครสวรรค์ พิจิตร พิชณุโลก กำแพงเพชร และเพชรบูรณ์ โดยเมื่อนำข้อมูล 2 ช่วงเวลามาทำการเปรียบเทียบพบว่าพื้นที่ประเภทดังกล่าวของแต่ละจังหวัดข้างต้นมีการลดจำนวนลงและพื้นที่นาบางส่วนแปรสภาพเป็นนาร้างสูงขึ้นในทุกจังหวัด 3) ไร่ จากข้อมูลพบการ

ขยายตัวของ การปลูกพืชไร่ในพื้นที่ เช่น จังหวัดเชียงราย เพชรบูรณ์ ลำปาง โดยพืชที่นิยมปลูกได้แก่ ข้าวโพด อ้อย มันสำปะหลัง และพืชไร่ผสมตามลำดับ 4) ประเภทปลูกไม้ยืนต้น จังหวัดที่พบมากที่สุดได้แก่ เชียงราย พืชปลูก ลำปาง เพชรบูรณ์ น่าน และแพร่ตามลำดับซึ่งมีการเพิ่มขนาดพื้นที่การปลูกในทุกจังหวัด โดยพืชเศรษฐกิจที่นิยมได้แก่ ไม้สัก ซึ่งนิยมปลูกมากในจังหวัดแพร่ ลำปาง เพชรบูรณ์และน่าน ยางพารา พบมากใน จังหวัดเชียงราย พืชปลูก น่านและพะเยา 5) ไม้ผล จากการเปรียบเทียบในข้อมูลในช่วง พ.ศ. 2552 – 2554 และ พ.ศ. 2555 – 2558 พบพื้นที่ในการปลูกลดลงในทุกจังหวัด ซึ่งจังหวัดที่มีการใช้พื้นที่ในการปลูกไม้ผล มากที่สุดได้แก่ เชียงใหม่ ลำพูน เพชรบูรณ์ เชียงราย และน่าน โดยชนิดที่นิยมปลูกมากที่สุดได้แก่ ลำไย ส้ม มะม่วง ลิ้นจี่ และมะขาม 6) พืชสวน การใช้พื้นที่ในการปลูกพืชสวนในช่วงระยะ 5 ปีที่ผ่านมาปริมาณที่ สูงขึ้นจากเดิม โดยเฉพาะจังหวัดเชียงใหม่ อุดรดิตถ์ ตาก และนครสวรรค์ โดยพบว่ารูปแบบการปลูกเป็นการ ทำสวนผักเป็นหลักรวมทั้งผลไม้ชนิดอื่นๆ เช่น องุ่น แคนตาลูปและไม้ดอกไม้ประดับ 7) ไร่มุขเวียน โดยพืช หลักที่นิยมปลูกได้แก่ ข้าวโพดและข้าวไร่ พบมากในจังหวัดเชียงใหม่ น่าน และแม่ฮ่องสอน ซึ่งจังหวัดน่านเป็น จังหวัดที่มีการใช้พื้นที่ในการปลูกพืชหมุนเวียนมากที่สุดในภาคเหนือ 8) ทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์และโรงเรียนเลี้ยง สัตว์ พบมากในจังหวัดตาก นครสวรรค์ เชียงใหม่ เชียงราย และเพชรบูรณ์ ส่วนมากใช้การปลูกหญ้าเลี้ยงสัตว์ เป็นหลัก รองลงมาคือสร้างโรงเรือนสำหรับเลี้ยง โค กระบือ และม้า ซึ่งจากข้อมูลเปรียบเทียบ 2 ช่วงเวลาพบ การเปลี่ยนแปลงเพียงเล็กน้อยในการใช้พื้นที่ 9) พืชน้ำ พบการปลูกพืชน้ำในพื้นที่น้อย สามารถพบได้ในพื้นที่ จังหวัด พิจิตร เชียงราย กำแพงเพชร เชียงใหม่ เพชรบูรณ์และอุดรดิตถ์ อันเนื่องมาจากสภาพภูมิประเทศที่ไม่ เอื้อต่อการทำการเกษตรในรูปแบบดังกล่าว โดยจากข้อมูลการใช้พื้นที่ช่วงระยะเวลา 5 ปี และ 10 ปีจังหวัดที่ พบการปลูกพืชน้ำพบมีการลดลงในการใช้พื้นที่ในรูปแบบดังกล่าว พืชที่มีการปลูกได้แก่ บัวและกกเป็นต้น 10) สถานที่เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ พบมากในจังหวัดเชียงราย พะเยา นครสวรรค์ พื้นที่ดังกล่าวเป็นจังหวัดที่มี แหล่งน้ำเพียงพอต่อการทำการประมง โดยนิยมเลี้ยงปลาน้ำจืดเป็นหลักและมีปริมาณพื้นที่ในการเพาะเลี้ยง สัตว์น้ำที่สูงขึ้นในหลายจังหวัด 11) เกษตรผสมผสาน จังหวัดที่มีการทำการเกษตรแบบผสมผสานมากที่สุดคือ จังหวัดนครสวรรค์ เพชรบูรณ์ และพิจิตรตามลำดับ โดยภาพรวมพบมีหลายจังหวัดมีการเปลี่ยนแปลงที่ดินมา ทำการเกษตรแบบผสมผสานมากขึ้น

เมื่อวิเคราะห์ภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินในภาคเหนือ พบหลายพื้นที่ที่มีการ เปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน โดยเฉพาะในภาคการเกษตร จังหวัดน่านเป็นอีกหนึ่งจังหวัดที่พบมี การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินได้จากข้อมูลกลุ่มวิเคราะห์สภาพการใช้ที่ดิน กองนโยบายและแผนการใช้ ที่ดิน กรมพัฒนาที่ดิน (กรมพัฒนาที่ดิน, 2559) พบว่าใน พ.ศ. 2555 จังหวัดน่านใช้พื้นที่ในจังหวัดไปใน รูปแบบการทำการเกษตรคิดเป็นร้อยละ 33.76 ซึ่งเพิ่มจากข้อมูลการใช้ที่ดินในปี พ.ศ. 2552 ที่พบว่าใช้พื้นที่ ในรูปแบบการทำการเกษตรเพียงร้อยละ 26.67 ของพื้นที่ ซึ่งการใช้พื้นที่ในการปลูกไม้ยืนต้นเป็นกลุ่มที่พบ การเปลี่ยนแปลงมากที่สุด โดยเพิ่มขึ้นจาก 57,366 ไร่ ในพ.ศ.2552 เป็น 169,189 ไร่ ในพ.ศ.2555 และไม้สัก เพิ่มขึ้นจาก 74,619 ไร่ เป็น 92,960 ไร่ กลุ่มพืชไร่ พืชที่นิยมปลูกมากที่สุด คือ ข้าวโพด ข้าวไร่ และกะหล่ำปี ตามลำดับ พืชสวน สถานที่เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ ไร่นาสวนผสม และพื้นที่ทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์/โรงเรียนเลี้ยงสัตว์ เพิ่มขึ้นเล็กน้อยจาก พ.ศ.2552 กลุ่มไม้ผล นิยมปลูกมากที่สุด ได้แก่ ลำไย ลิ้นจี่ มะม่วงและมะขาม กลุ่ม เกษตรรูปแบบไร่มุขเวียน พบจำนวนพื้นที่ไร่ร้างเพิ่มขึ้นจากเดิม โดยกลุ่มการปลูกข้าวโพด (ไร่มุขเวียน) มีการเพิ่มพื้นที่ในการปลูกมากขึ้น ส่วนข้าวไร่ (ไร่มุขเวียน) พบว่าพื้นที่ในการใช้ลดลงจากเดิมเล็กน้อย ทั้งนี้ เมื่อศึกษาจากข้อมูลการทำไร่มุขเวียนของจังหวัดน่านทำให้ทราบว่าพืชหลักที่ปลูกในไร่มุขเวียนมีข้าวโพด เลี้ยงสัตว์เป็นพืชหลัก โดยจากข้อมูลพบว่าปัจจุบันจังหวัดน่านเป็นจังหวัดที่มีการปลูกข้าวโพดมากเป็นอันดับ 1 ของภาคเหนือ มีพื้นที่ปลูกข้าวโพดประมาณ 8 แสนไร่ ผลผลิต 5 หมื่นตันต่อปี (ประชาชาติธุรกิจ, 2556)

ซึ่งปัญหาการแพร่ขยายพื้นที่ในการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ของเกษตรกรในจังหวัดน่านเป็นผลมาจากนโยบายและมาตรการส่งเสริมของภาครัฐมาตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบันทำให้เกิดการขยายพื้นที่เพาะปลูกพืชเชิงพาณิชย์อย่างรวดเร็วจนเกินระดับที่จะสามารถควบคุมได้ และมีแนวโน้มที่จะเพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งปัญหาที่เกษตรกรในจังหวัดน่านพบคือปัญหาพื้นที่เพาะปลูกที่มีอยู่อย่างจำกัด และการที่เกษตรกรไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง ทำให้เกิดการบุกรุกพื้นที่ป่าไม้เพื่อปลูกพืชเกษตรเชิงพาณิชย์ (ข้าวโพด) จากปัญหาดังกล่าวนอกจากจะทำให้สูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพแล้ว ยังส่งผลกระทบต่อคุณภาพของดินและคุณภาพน้ำ แล้วยังส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมในด้านอื่นๆ อีกด้วย (สภาองค์กรชุมชน, 2556) ทั้งนี้ นายประสิทธิ์ พัฒน์ใหญ่ยิ่ง ผู้อำนวยการสำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดน่าน กล่าวถึงปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อข้าวโพดไว้ว่า “...โดยเฉพาะการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ที่กำลังขยายตัวเพิ่มมากขึ้น และพบว่าพื้นที่โดยรวมของจังหวัดน่านเป็นพื้นที่ภูเขาในป่าสงวนแห่งชาติถึง 85% โดยชาวบ้านมีการปลูกข้าวโพดมากกว่า 8 แสนไร่ และเกือบทั้งหมดเป็นการปลูกบนภูเขาที่เป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ...” โดยผู้อำนวยการสำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดน่านได้เสนอว่า “อยากเสนอให้ภาครัฐออกนโยบายสำรวจการบุกรุกป่าและการถือครองพื้นที่ทำกิน โดยเฉพาะจำเป็นต้องจำกัดการถือครองที่ดินทำกินให้มีความเหมาะสม เช่นถือครองได้ไม่เกิน 20 ไร่ เพื่อยึดคืนพื้นที่ป่าส่วนที่เหลือกลับคืนมาฟื้นฟู ซึ่งก็จะช่วยลดปัญหาหมอกควันลงได้อย่างมากในอนาคต” (ประชาชาติธุรกิจ, 2558) นอกจากนี้ผู้เชี่ยวชาญ ดร.เชมรัฐ เถลิงศรี ผู้วิจัยที่ได้ศึกษาและติดตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้นกล่าวถึงข้อเสนอเชิงนโยบายว่า “ภาครัฐต้องแสดงเจตนาที่ชัดเจนลดพื้นที่ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในที่ลาดชันให้ชัดเจน และกำหนดนโยบายให้สอดคล้องด้วย การสนับสนุนของรัฐจะต้องไม่ไปเพิ่มแรงจูงใจให้ขยายพื้นที่ไปเรื่อยๆ และต้องมีมาตรการป้องกันไม่ให้มีการขยายพื้นที่เพาะปลูกนอกพื้นที่ที่เหมาะสม” (สำนักข่าวอิศรา, 2557)

โดยจากการเปรียบเทียบข้อมูลรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินจังหวัดน่านย้อนหลัง พ.ศ. 2552 และ พ.ศ. 2555 ของกรมพัฒนาที่ดินพบว่า ปี พ.ศ. 2552 จังหวัดน่านมีพื้นที่ป่าไม้จำนวน 5,047,429 ไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 70.40 แต่จากข้อมูลปี พ.ศ. 2555 พบว่าจังหวัดน่านเหลือพื้นที่ป่าไม้ในจังหวัดเพียง 4,551,422 ไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 63.48 พื้นที่ป่าลดลงจำนวน 496,007 ไร่ ในระยะเวลา 3 ปี ส่วนพื้นที่ในการปลูกข้าวโพด(ไร่หมุนเวียน)กลับสูงขึ้น จากข้อมูลปีพ.ศ. 2552 จังหวัดน่านมีพื้นที่ในการปลูกข้าวโพด 434,192 ไร่ ปี พ.ศ. 2555 มีพื้นที่ในการปลูกข้าวโพดเพิ่มขึ้นเป็น 743,926 ไร่ เพิ่มขึ้นจากเดิม 309,734 ไร่ (กรมพัฒนาที่ดิน, 2559) และข้อมูลจากสำนักงานเกษตรจังหวัดน่านได้รายงานข้อมูลพืชเศรษฐกิจ ปี 2557/2558 พบว่ามีพื้นที่ปลูกข้าวโพดจำนวน 795482.25 ไร่ (สำนักงานเกษตรจังหวัดน่าน, 2558) แสดงให้เห็นว่ามีการขยายขนาดพื้นที่การปลูกมากขึ้นทั้งนี้แสดงถึงนอกจากการบุกรุกพื้นที่ป่าไม้ในการทำการปลูกพืชเกษตรเชิงพาณิชย์แล้วยังมีการเปลี่ยนแปลงพื้นที่รูปแบบเดิมเพื่อเปลี่ยนรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินอีกด้วย

4.5 สถานการณ์การปลูกข้าวโพด

1) การเข้ามาและสาเหตุที่ชาวบ้านหันมาปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ใน จังหวัดน่าน

เดิมการปลูกข้าวโพดในจังหวัดน่านมีมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ แต่มาเพิ่มปริมาณมากขึ้นในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525) ที่มีนโยบายสนับสนุนการเพาะปลูกพืชเชิงพาณิชย์ หวังสร้างรายได้ให้เกษตรกร ลดปัญหาความยากจนอีกช่องทางหนึ่ง ซึ่งข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ เป็นพืชชนิดหนึ่งที่ได้รับการส่งเสริม เนื่องจากข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ เป็นพืชเศรษฐกิจที่เป็นหนึ่งในวัตถุดิบหลัก ที่มีความสำคัญต่ออุตสาหกรรมอาหารสัตว์ เกิดการขยายตัวอย่างรวดเร็วและยังคงขยายตัวเพิ่มขึ้น ตามแนวโน้มความต้องการ

เนื้อสัตว์ทั้งหมดของโลก ทำให้ความต้องการข้าวโพดเลี้ยงสัตว์และราคาข้าวโพดเลี้ยงสัตว์มีแนวโน้มสูงขึ้น เช่นเดียวกัน ส่งผลให้เกิดการขยายพื้นที่เพาะปลูกจนไม่สามารถควบคุมได้

จากข้อมูลพืชเศรษฐกิจ ปี 2557/2558 (สำนักงานเกษตรจังหวัดน่าน) พบว่า ในจังหวัดน่าน มีคร่าวเรือนที่ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์จำนวน 36,504 ครัวเรือน เนื้อที่ปลูกใหม่ 79,548.25 ไร่ เนื้อที่เก็บเกี่ยวผลผลิต 159,403.38 ไร่ ผลผลิตที่เก็บเกี่ยวได้ 9,5629,490 ผลผลิตเฉลี่ย 514.35 หน่วย/ไร่ และราคาที่เกษตรกรขายได้เฉลี่ย 4.74 บาท/หน่วย ซึ่งจังหวัดน่านถือเป็นจังหวัดที่มีการขยายตัวของการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในอัตราที่สูง ประชากรส่วนใหญ่มีอาชีพกสิกรรมและนิยมการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์มากที่สุด ซึ่งลักษณะพื้นที่ของจังหวัดน่าน พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ลาดชัน มีที่ราบเหมาะกับการเพาะปลูก เพียงร้อยละ 15 ของพื้นที่ทั้งหมด มีพื้นที่ส่วนใหญ่กว่า ร้อยละ 85 เป็นที่ลาดชัน มีฝนตกในช่วงกลางปีเท่านั้น รวมทั้งมีระบบชลประทานจำกัด ทำให้เกษตรกรในจังหวัดน่าน โดยเฉพาะที่อยู่ในพื้นที่ลาดชัน ไม่มีทางเลือกในการทำเกษตรมากนัก ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์จึงกลายเป็นพืชเศรษฐกิจหลักของจังหวัดน่าน เนื่องจากข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เป็นพืชที่สามารถปลูกในพื้นที่ลาดชันได้ดี ต้องการน้ำน้อย เพาะปลูกได้ง่าย มีคนรับซื้อแน่นอน ส่วนพ่อค้าคนกลางและผู้รวบรวมก็ได้กำไรดี สามารถขยายฐานลูกค้าผ่านการให้สินเชื่อเป็นวัตถุดิบได้ง่ายและทำให้ได้ประโยชน์จากการขายวัตถุดิบได้มากขึ้นพร้อมกับ การเก็บดอกเบี้ยจากการให้เชื่อวัตถุดิบ ส่วนธนาคารเพื่อการเกษตร (ธกส.) ในฐานะผู้ให้สินเชื่อในระบบก็ไม่ต้องกังวล ในเรื่องความเสี่ยงของการค้างชำระหนี้ เพราะเกษตรกรปลูกตามฤดูกาลที่แน่นอน และสามารถชำระระบบค้ำประกันกลุ่มได้เนื่องจากปลูกกันหลายราย (สิทธิเดช พวงศ์กิจวรสิน และเขมรัฐ เถลิงศรี ,2558) จึงทำให้เกษตรกรส่วนใหญ่ในจังหวัดน่านจึงปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์บนพื้นที่ลาดชัน บ้างก็บุกรุกที่ป่าเพื่อเพิ่มพื้นที่ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญในการทำลายสภาพแวดล้อม ทั้งจากการปลูกข้าวโพดในพื้นที่ต้นน้ำ การบุกรุกทำลายป่า รวมไปถึงการใช้สารเคมีที่ส่งผลกระทบต่อดินและน้ำอีกด้วย

ข้อมูลจาก สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร (2558) แสดงให้เห็นถึงเนื้อที่เพาะปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ เนื้อที่เก็บเกี่ยว ผลผลิต และผลผลิตต่อไร่ ในจังหวัดน่าน ที่มีพื้นที่เพาะปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ สูงเป็นอันดับ 2 ของประเทศ รองจากจังหวัดเพชรบูรณ์ ดังต่อไปนี้

รายการ	ปี พ.ศ. การเพาะปลูก		
	2556	2557	2558
เนื้อที่เพาะปลูก (ไร่)	820,668	854,177	849,018
เนื้อที่เก็บเกี่ยว (ไร่)	793,143	836,821	824,504
ผลผลิต (ตัน)	492,232	517,549	508,589
ผลผลิตต่อไร่ (กก.)	621	618	617

จากตารางพบว่า ในปี 2558 เนื้อที่เพาะปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์มีจำนวนลดลง ซึ่งสาเหตุมาจากการที่เกษตรกรปรับเปลี่ยนไปปลูกพืชอื่น และประสบปัญหาภัยแล้งเนื่องจากฝนทิ้งช่วง แต่ด้านความต้องการใช้ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ของไทยนั้นกลับสวนทางกัน ซึ่งในปี 2558 นั้นมีความต้องการถึง 5.34 ล้านตัน เพิ่มขึ้นจากปี 2557 ที่เคยอยู่ที่ 5.04 ล้านตัน เนื่องจากภาคอุตสาหกรรมการเลี้ยงสัตว์ยังคงขยายตัวเพิ่มขึ้น ทำให้ความต้องการใช้ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เพื่อเป็นวัตถุดิบอาหารสัตว์เพิ่มขึ้น

2) ทางเลือก - ทางรอด ของความคุ้มทุนในการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์

ถึงแม้ว่าราคาข้าวโพดและการเพาะปลูกข้าวโพดจะเพิ่มสูงขึ้น แต่ชาวบ้านยังคงเผชิญกับความยากจนและปัญหาหนี้สิน จากการศึกษาของ เขมรัฐ เถลิงศรี และสิทธิเดช พวงศ์กิจวรสิน เรื่องข้าวโพดเลี้ยง

สัตว์ กลไกสู่ความเหลื่อมล้ำในระดับท้องถิ่น กรณีศึกษา ห่วงโซ่การผลิตข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ อ.เวียงสา จ.น่าน ในปี 2555 สะท้อนให้เห็นถึง การใช้นโยบายส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ (cash crop) เพื่อยกระดับความเป็นอยู่ รายได้ และเพิ่มความเท่าเทียมกันให้เกษตรกรในภาคชนบทของไทย ภายใต้โครงสร้างตลาดในปัจจุบัน โดยไม่คำนึงถึงอุปสรรคที่เกษตรกรรายย่อยในแต่ละท้องถิ่นเผชิญอยู่ ยิ่งสร้างโอกาสให้ปัญหาความเหลื่อมล้ำระหว่างเกษตรกรรายย่อยกับนายทุนและพ่อค้าคนกลางเพิ่มความรุนแรงยิ่งขึ้น โดยตลาดการขายข้าวโพดในท้องถิ่นถูกผูกขาด อีกทั้งชาวบ้านยังต้องแบกรับความเสี่ยงจากความผันผวนของราคาข้าวโพด โดยจากการศึกษาพบว่า ปัจจัยหลักที่ส่งผลกระทบต่อรายได้สุทธิของเกษตรกร คือ (1) กลุ่มปัจจัยการผลิต ได้แก่ เครื่องมือการเกษตร ซึ่งหมายถึงทุนในการผลิต การศึกษา ซึ่งหมายถึง ทุนมนุษย์ และขนาดพื้นที่เพาะปลูก โดยปัจจัยดังกล่าวส่งผลกระทบต่อรายได้ของเกษตรกร (2) การพึ่งพิงแหล่งเงินกู้ ได้แก่ เงินกู้ในระบบและเงินกู้นอกระบบ ซึ่งพบว่า การที่เกษตรกรต้องกู้เงินทำให้มีรายได้หลังหักค่าใช้จ่ายเหลือน้อยกว่าการใช้เงินทุนของตนเอง ยิ่งหากมีการกู้เงินนอกระบบ ยิ่งทำให้เกษตรกรต้องเสียดอกเบี้ยในอัตราที่สูงกว่า รายได้ที่ได้ย่อมลดลงกว่าที่พึงได้รับเป็นอย่างมาก (3) ลักษณะของที่ดิน พบว่า เกษตรกรที่ปลูกข้าวโพดในที่ชั้น มีโอกาสสร้างรายได้น้อยกว่าการปลูกข้าวโพดในที่ราบ เนื่องจาก การปลูกข้าวโพดในที่ราบสามารถปลูกได้ 2 ครั้ง และนอกจากนั้นเป็นในเรื่องการให้สินเชื่อก่อนในวัตถุประสงค์ที่มากกว่า ซึ่งส่งผลให้ขาดอิสระในการบริหารต้นทุนและการขาย รวมถึงการเสียเปรียบในการเข้าถึงนโยบายของรัฐในประเด็นการขาดเอกสารสิทธิ์ที่ดินเพื่อนำไปใช้ค้ำประกันด้วย

แม้ในช่วงระยะเวลา 10 ปีที่ผ่านมา ปริมาณการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในจังหวัดน่านและราคาผลผลิตจะขยับตัวเพิ่มสูงขึ้นเป็นอย่างมาก แต่ปัญหาความยากจนของคนในพื้นที่กลับทวีความรุนแรงขึ้นไปด้วย ในปี พ.ศ. 2547 จังหวัดน่านเป็นจังหวัดที่มีคนมากเป็นอันดับที่ 39 ของประเทศ แต่ในปี พ.ศ.2554 ปัญหาความยากจนในจังหวัดน่านกลับเลวร้ายยิ่งกว่า โดยพบว่าจังหวัดน่านมีสัดส่วนคนจนสูงมากเป็นอันดับที่ 21 ของประเทศ (สิทธิเดช พวงศกจิกรสิน และ เขมรัฐ เถลิงศรี, 2558)

สำหรับการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ในตำบลบัวใหญ่ อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน จากการเก็บข้อมูลพบว่า หากจะขายข้าวโพดให้ได้กำไรหรือไม่ขาดทุนนั้น เมล็ดพันธุ์ข้าวโพด 1 กิโลกรัม ต้องเจริญเติบโตและขายเป็นเงินได้ประมาณ 2,000 บาท ถึงจะไม่ขาดทุน หรือหนึ่งถุงเมล็ดพันธุ์ ขนาด 10 กิโลกรัม ต้องขายได้เงินประมาณ 20,000 – 22,000 บาท เฉลี่ยต้องขายในราคากิโลกรัมละไม่ต่ำกว่า 8 บาท ถึงจะไม่ขาดทุนเช่นเดียวกัน ซึ่งราคาขายนี้เอาแน่นอนไม่ได้ เพราะว่าการคำนวณราคาขายนั้นต้องเอาปัจจัยการผลิตเป็นตัวตั้ง ต้องดูว่าเราขายฝักดิบหรือขายฝักแห้ง บางครั้งเรือขนฝักดิบ ต้องดูองค์ประกอบอื่นด้วยเช่น การตัดน้ำหนัก ความชื้นของข้าวโพดในขณะนั้น ซึ่งหากค่าความชื้นของข้าวโพดสูง ราคาของข้าวโพดก็จะต่ำ แต่น้ำหนักของข้าวโพดจะมากจะเป็นการคิดราคาอีกแบบหนึ่ง แต่ราคาอาจต่ำลง โดยความชื้นที่เหมาะสมของข้าวโพดควรอยู่ที่ประมาณ 30 จากประสบการณ์ของชาวบ้านที่ผ่านมา ในการขายฝักแห้งหรือฝักดิบแบบไหนดีกว่ากันนั้นพบว่า การขายฝักข้าวโพดดิบดีกว่า เพราะฝักข้าวโพดแห้ง ถ้าโดนฝนเกิดต้งอก หนอนแมลงเจาะทำลายหรือฝักที่มีเชื้อราขึ้น ถ้าขายฝักดิบฝักที่เราเก็บได้ ต้นไม่ล้ม เก็บง่ายและใช้เวลาเก็บน้อย ราคาไม่ล่วงไม่ตก ถึงมีความชื้นก็จะถูกลดราคาลงไม่มาก

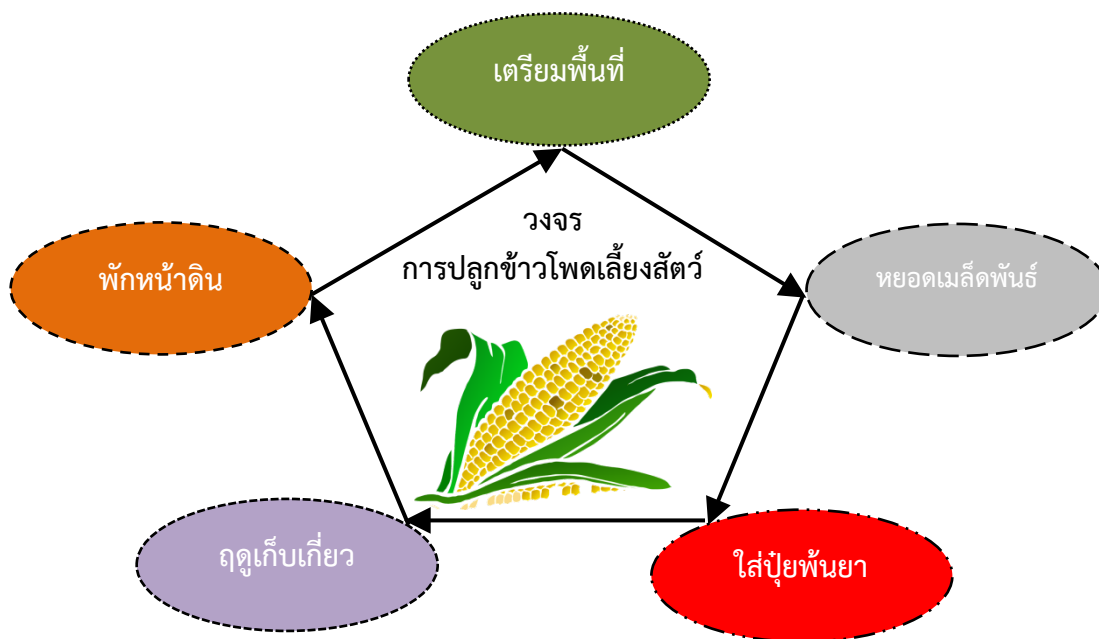
แหล่งรับซื้อข้าวโพดของชาวบ้าน จะขายให้พ่อค้าที่เข้ามารับซื้อข้าวโพดในพื้นที่ โดยชาวบ้านจะมีหน้าที่ขนข้าวโพดของตนออกมาจากไร่เพียงเท่านั้น ส่วนรูปแบบการขายมีทางเลือกในการขาย 2 แบบ คือขายและได้เงินในตอนนั้นเลย ด้วยวิธีการวัดค่าความชื้นพบว่า ข้าวโพดที่ขายมีค่าความชื้นที่ 27 หากขายในตอนนั้นและรับเงินในตอนนั้น จะได้ราคากิโลกรัมละประมาณ 5.60 บาท แต่หากขายรูปแบบที่สองคือ ขายฝัก

หมายถึง ขายตอนนี้เหมือนกัน แต่ไปรับเงินที่จ่ายเป็นค่าข้าวโพดในช่วงเดือนเดือน ธันวาคม – มกราคม ราคาข้าวโพดที่ได้ก็จะได้ประมาณกิโลกรัมละประมาณ 7 บาทกว่า

หากเปรียบเทียบรูปแบบการขายและรับเงินของทั้งสองรูปแบบนั้น จะเห็นได้ว่ามีความแตกต่างกันอยู่ในส่วนของราคา แต่ชาวบ้านกล่าวว่า การเลือกกว่าอันไหนดีกว่านั้น ขึ้นอยู่ที่สถานะการเงินของครัวเรือน ถ้าต้องการใช้เงินเลย ก็จะขายเลยไม่รอเวลา ซึ่งส่วนใหญ่คนในพื้นที่จะรอเวลารับเงินหลังขายมีน้อย ส่วนใหญ่จะเลือกขายเอาเงินตอนนั้นเลยมากกว่า เพราะค่าใช้จ่ายในครัวเรือนมีมาก โดยเฉพาะครอบครัวไหนที่ลูกยังอยู่ในวัยกำลังศึกษา ยิ่งจำเป็นต้องปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ไม่ว่าจะจะมีฝนหรือแล้งขนาดไหนก็ต้องลงเมล็ดพันธ์เพื่อให้ทันเก็บเอาเงินไปจ่ายค่าเทอมเดือนตุลาคม ด้วยเหตุผลที่จะได้ไม่ต้องไปกู้ยืมเงิน ถึงแม้จะทราบกันดีว่าค่าใช้จ่ายเรื่องในการปลูกข้าวโพดในปัจจุบันเพิ่มมากขึ้น และกำไรที่ได้ก็ไม่มากเท่าไรนัก แต่หลายครัวเรือนก็ไม่รู้ว่าจะไปทำอาชีพอะไร เพราะเป็นอาชีพที่ทำมายาวนาน ซึ่งปัจจุบันถือได้ว่าการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เป็นอาชีพที่สร้างรายได้หลักในครัวเรือน

จากข้อมูลข้างต้น แสดงให้เห็นว่า การปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์นั้น อาจไม่ใช่ทางออกในการแก้ไขปัญหาความยากจนที่ตื้นเขิน เพราะต้นทุนที่เห็นเป็นตัวเลขได้และต้นทุนแฝงที่ไม่อาจมองเห็นได้มีมากกว่าผลกำไรที่ได้รับ แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่ารายได้จากการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์สร้างเศรษฐกิจในครัวเรือนให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ซึ่งคงเป็นการยากหากจะให้เกษตรกรที่นี้เลิกปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์อย่างสิ้นเชิง

3) การปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์และระยะเวลาการปลูก

ภาพที่ 8 แสดงวงจรการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์

ที่มา: สิทธิเดช พวงศักจวรสิน และ เขมรัฐ เถลิงศรี, 2558

สำหรับการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์นั้น ไม่สามารถระบุระยะเวลาที่แน่ชัดได้ ขึ้นอยู่กับสภาพฟ้าฝนเป็นหลัก โดยแบ่งเป็น 5 ชั้น ตอนดังนี้

- *ชั้นเตรียมพื้นดิน* เริ่มประมาณเดือนพฤษภาคม โดยตัดทางหญ้าทำลายวัชพืชให้เรียบร้อย ซึ่งในพื้นที่พบว่า มีทั้งการจ้างแรงงานคนมาทำ หรือจ้างรถไถมาปรับเกลี่ยหน้าดินเตรียมพื้นที่

- *หยุดเมล็ดพันธ์* จะเริ่มประมาณเดือนกรกฎาคม ถึงเดือนสิงหาคม พบว่า ยังมีทั้ง การใช้คนปลูก และใช้เครื่องปลูกหรือเรียกว่า รถหยุดเมล็ดพันธ์ โดยการหยุดนั้นคิดราคาเมล็ดพันธ์ที่หยุดเป็นกิโลกรัม ในราคากิโลกรัมละ 80 บาท ถ้าคำนวณเป็นกระสอบ กระสอบละ 10 กิโลกรัม จะอยู่ในราคาประมาณ 700 บาท โดยเมล็ดพันธ์ 1 กระสอบ ใช้ได้ ประมาณ 3 ไร่ หลังจากหยุดเมล็ดพันธ์ต้องใส่ปุ๋ย ปุ๋ย 1:1 หมายถึง ปริมาณของเมล็ดพันธ์หนึ่งถุงที่ใช้หยุด ก็จะใช้ปริมาณปุ๋ยในการหยุด 1 กระสอบเช่นกัน โดยปุ๋ยราคา กระสอบละ 650 บาท

- *ใส่ปุ๋ยพ่นยา* การใช้สารเคมีในพื้นที่ พบว่า จะใช้แค่ยาฆ่าหญ้าอย่างเดียวในการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ซึ่งแต่ละปีจะใช้ยาฆ่าหญ้าต่อปี 3 ครั้งต่อหนึ่งฤดูกาลปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ครั้งแรกเริ่มตั้งแต่การหยุดเมล็ดพันธ์ข้าวโพดครั้งที่สอง เมื่อหยุดเมล็ดพันธ์เสร็จแล้วจะพ่นยาฆ่าหญ้าที่ปลงไป และครั้งสุดท้ายจะพ่นอีกครั้งในช่วงก่อนเก็บ งานที่ได้เงินเยอะคือ พ่นยาฆ่าหญ้า 500-700 บาท ถ้าเหมาจ่ายราคาจะอยู่ที่ประมาณ 1,000-3,000 บาท/ไร่ จากการเก็บข้อมูลพบว่า ชาวบ้านในพื้นที่พยายามจะเลิกใช้สารเคมีควบคุมวัชพืช แต่ยังไม่เลิกได้ มีสภาวะจำยอมให้ต้องยังใช้อยู่เพราะขนาดพื้นที่ที่ปลูกมีมากกว่ากำลังแรงงานในครัวเรือนที่จะเอา จบไปทางหญ้า และด้วยอายุก็มากขึ้น เมื่อก่อนเคยมีการลงแขกช่วยกัน แต่เดี๋ยวนี้ทุกครัวเรือนต่างทำกันเอง เพราะช่วงเวลาปลูกเป็นช่วงเวลาเดียวกัน

- *ฤดูเก็บเกี่ยว* จะสามารถเก็บเกี่ยวได้ในช่วงประมาณเดือนพฤศจิกายน ถึงกลางเดือนกุมภาพันธ์ โดยระยะเวลาในการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ 1 ครั้ง เฉลี่ยอายุปลูกต่อรอบประมาณ 120 วัน ซึ่งระยะเวลาในการเก็บเกี่ยวข้าวโพดนั้น จะเร็วหรือช้าขึ้นอยู่กับแรงงานของครัวเรือนเป็นสำคัญ หากมีกำลังเก็บได้เร็วหรือจ้างคนมาช่วยเก็บก็เก็บเสร็จเร็ว หากเริ่มปลูกลงเมล็ดพันธ์เดือนมิถุนายน จะได้เก็บเกี่ยวประมาณเดือนตุลาคม เช่น สมมติพุ่มนี้เราจะปลูกข้าวโพด เราต้องคิดวางแผนแล้วว่าเราจะไปจ้างที่ไหนอย่างไร ค่าจ้างก็อยู่ที่ราคาเท่าไร่ และขึ้นอยู่กับภาระงานเหล่านั้นด้วย ซึ่งราคาค่าจ้างขึ้นอยู่กับความสามารถของคนรับจ้าง โดยเฉลี่ยอยู่ที่ราคา 200 บาท/คน เดิมการลงแรงเก็บเกี่ยวในพื้นที่ยังพอมีบ้างแต่ปัจจุบันน้อยลงมาก เพราะหลายครัวเรือนมีการปลูกยางพาราต้องเอาเวลาไปกรีดยางพาราหรือดูแลพืชอย่างอื่นในพื้นที่ทำกินในครัวเรือน

- *พักหน้าดิน* ในเดือนมีนาคม ถึงเดือนเมษายน เพื่อรอปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ใหม่ในรอบถัดไป ซึ่งวงจรการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์จะเป็นแบบนี้ทุกปี (ดังตารางที่ แสดงต้นทุนค่าใช้จ่ายการปลูกข้าวโพดในแต่ละพื้นที่)

จากการเก็บข้อมูลพบว่า การใช้ประโยชน์ที่ดินของชาวบ้าน นอกจากจะปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เลี้ยงสัตว์เป็นหลักแล้ว ยังพบการปลูกพืชชนิดอื่น เช่น การทำนาปลูกข้าว ปลูกยางพารา มันสำปะหลัง ผลไม้ยืนต้น และพืชผักสวนครัว ในสัดส่วนที่ลดหลั่นกันตามความเหมาะสมของสภาพพื้นที่และจำนวนที่ดินที่มีในครอบครอง และนอกจากนั้นยังพบว่า หลายครัวเรือนเมื่อไม่มีภาระทางการเงิน จะลดพื้นที่ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์มาปลูกต้นยางพาราหรือมันสำปะหลังแทน เนื่องจากไม่มีความจำเป็นต้องหาเงินอย่างเร่งรีบเพื่อมาใช้จ่ายในครัวเรือน เช่น ส่งลูกเรียน ซึ่งถือเป็นสาเหตุหลักที่ทำให้ครัวเรือนดังกล่าวเมื่อไม่มีภาระในส่วนนี้ อีกทั้งอายุที่

มากขึ้นของเกษตรกรเองด้วย ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปลูกพ ทำสวนที่สามารถใช้ประโยชน์ได้ในอนาคต เช่น การปลูกยางพารา เป็นต้น

ตารางที่ 1 แสดงต้นทุนค่าใช้จ่ายการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์

ขั้นตอน/ระยะเวลา	ต้นทุน (บาท/ไร่)	รวม (บาท/ไร่)	หมายเหตุ
ต้นทุนการผลิตข้าวโพดเลี้ยงสัตว์รุ่นที่ 1 (ฤดูฝน 105 วัน จำนวน 21 ไร่)			
1. การเตรียมดิน ครั้งที่ 1		734.29	(ราคาลิตร ละ 24 บาท จำนวน 30 ลิตร/ 21 ไร่)
1.1 จ้างไถผ่าน 3	400		
1.2 จ้างไถแปร	300		
1.3 ไถแปร (ไถเอง)	-		
- ค่าน้ำมัน (เฉลี่ย/ไร่)	34.29		
2. เมล็ดพันธุ์แปกซิฟิก เอส 6248		534	
2.1 ค่าหยอด (หยอดเอง) (ราคา 170 บาท/กก. จำนวน 3 กก./ไร่)	510		
2.2 ค่าน้ำมัน (ราคา 24 บาท/ลิตร จำนวน 21 ลิตร)	24		
3. การใส่ปุ๋ย (ใส่เอง)			
ขั้นตอนเตรียมดิน			
1. ค่าปุ๋ยซีโก้ ครั้งที่ 1 สูตร 46-0-0 (ราคา 6,000 บาท/รถ จำนวน 3 รถ/21ไร่) - ค่าจ้างใส่ปุ๋ย	857.42 700 50	1,607.42	
2. ค่ายาและสารเคมี ใช้ยากุมหญ้า	95.24	95.24	
3. การเก็บเกี่ยว - ค่าจ้างเก็บเกี่ยว - ค่าขนส่ง	1,309.52 235.71	1,545.23	
4. ผลผลิตทั้งหมด จำนวน 2,357.14 กก./ไร่ (ราคา 4.80 บาท/กก.)		11,314.27	
รวมต้นทุนสุทธิ		4,516.18	
กำไร		6,798.09	

*หมายเหตุ: กรณีข้าวโพดฯ หน้าแล้งจะมีค่าสูบน้ำ (ค่าไฟฟ้า) เพิ่มจำนวน 2,100 บาท/รุ่น/21 ไร่ (นายโต ชรเสวี เกษตรกร
เจ้าขององค์ความรู้จังหวัดสระบุรี)

ที่มา: สำนักงานเกษตรจังหวัดสระบุรี

ตารางที่ 2 แสดงโครงสร้างต้นทุนการผลิตข้าวโพดต่อไร่ ปี พ.ศ. 2553 จังหวัดน่าน

	จ.น่าน	
	ที่ราบ	ที่ชัน
ค่าแรง (บาท/ไร่)	1,972.14	1,474.09
- ค่าจ้างเตรียมดิน (บาท/ไร่)	1,383.78	1,142.26
- ค่าจ้างแรงงาน (บาท/ไร่)	588.36	331.84
ค่าวัตถุดิบ (บาท/ไร่)	1,628.49	1,789.67
- ค่าเมล็ดพันธุ์ (บาท/ไร่)	425.09	395.73
- ค่าปุ๋ยและสารเคมี (บาท/ไร่)	1,203.40	1,393.94

	จ.น่าน	
	ที่ราบ	ที่ชัน
ค่าจ้างสีและขนส่ง (บาท/ไร่)	373.52	412.50
ต้นทุนอื่นๆ (บาท/ไร่)	36.34	36.34
รวมต้นทุน (บาท/ไร่)	4,010.49	3,712.60
ผลผลิตต่อไร่ (กิโลกรัม/ไร่)	950	750
ต้นทุนต่อกิโลกรัม (บาท/กิโลกรัม)	4.22	4.95
ค่าความชื้นเฉลี่ย (ร้อยละ)		

ที่มา: เขมรัฐ เถลิงศรี และ สิทธิเดช พงศ์กิจวรสิน (2555)

ตารางที่ 3 แสดงต้นทุนการผลิตข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ บ้านภูเวียง จ.น่าน

รายการ	จำนวน (บาท/ไร่)
1. เมล็ดพันธุ์	480
2. ยาฆ่าแมลง ยาคุมหญ้า	550
3. ปุ๋ย	800
4. ค่าแรง	1450
5. ค่าจ้างสี	480
รวม	3,760
- ราคาขายข้าวโพดกิโลกรัมละ 6.30 บาท	
- ผลผลิตไร่ละ 630 กิโลกรัม	
- ขายได้ไร่ละ 3,969 บาท	
- กำไรสุทธิ 209 บาท	

ที่มา: ThaiPBS, รายการวาระประเทศไทย: ปากคำจำเลย ภูเขาหัวโล้น ตอนที่ 2 (20 ต.ค. 58)
online : <https://www.youtube.com/watch?v=iWc-Em8knlk>

4.6 แผนการดำเนินการต่อไปในปีที่สอง

แผนการดำเนินการมีการเปลี่ยนแปลงไปจากแผนเดิม สองเรื่อง คือ

1. เนื้อหาที่ต้องดำเนินการให้เสร็จในปีที่สอง จะต้องทำการสังเคราะห์สภาพพื้นที่ด้วยการสัมภาษณ์กรณีศึกษา และสนทนากลุ่ม รวมถึงสรุปแผนที่ความมั่นคงทางอาหารในหมู่บ้านที่มีการจัดการที่ดินทำกิน และป่าชุมชนเพื่อให้ได้ข้อมูล ดังนี้

1.1 สถานการณ์และแผนที่ความมั่นคงทางอาหารในที่ดินทำกิน

1.2 ความมั่นคงทางอาหารในมิติครัวเรือนของชุมชนที่มีการจัดการป่าชุมชน

1.3 แนวทางการสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนที่มีต่อการจัดการป่าไม้และที่ดินทำกิน และ

ข้อเสนอเชิงนโยบาย

2. การดำเนินการเผยแพร่ มีแผนการดำเนินการในปีที่สอง ดังนี้

2.1 ดำเนินการในส่วนของเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของคนในพื้นที่จังหวัดน่าน กับพื้นที่อื่น

2.2 สังเคราะห์ แนวทางความมั่นคงทางอาหาร และสรุปข้อเสนอเชิงนโยบาย

2.3 ดำเนินการสรุปและเผยแพร่ด้วยการจัดทำบทความเพื่อนำเสนอในเวทีวิชาการระดับชาติขึ้นไป

2.4 การจัดทำเอกสารเผยแพร่สำหรับชุมชนและผู้สนใจ ด้วยการจัดทำหนังสือเล่มเล็ก เป็นการสรุปย่อผลการศึกษาเพื่อเผยแพร่ให้ผู้สนใจ และเผยแพร่ต่อชุมชนที่ดำเนินการศึกษา

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

กิตติศักดิ์ ปรกติ. (2550). **สิทธิของบุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิญญูชน.

กรมทรัพยากรธรณี. (2556). **โครงการจัดทำข้อมูลพื้นที่เสี่ยงภัยดินถล่มระดับชุมชน ตำบลสถาน อำเภอป่าจันทน์ จังหวัดน่าน**. สำนักธรณีวิทยาสิ่งแวดล้อม กรมทรัพยากรธรณี กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <http://www.dmr.go.th/download/Landslide/>. (เข้าถึง 28 กันยายน 2559).

กรมพัฒนาที่ดิน. (2559). **สภาพการใช้ที่ดินภาคเหนือ**. กลุ่มวิเคราะห์สภาพการใช้ที่ดิน กองนโยบายและแผนการใช้ที่ดิน กรมพัฒนาที่ดิน. (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก: http://www.ddd.go.th/web_OLP/report_research_N.html#north. (วันที่เข้าถึง 25 สิงหาคม 2559).

กฤษฎา บุญชัย. (2555). **การกระจายทรัพยากร: โครงสร้างการจัดการที่ดิน ใน ช่องว่างระหว่างมนุษย์ : รายงานสถานการณ์ความไม่เป็นธรรมทางสุขภาพ 2555**. ศยามล เจริญรัตน์ และคณะ, บรรณาธิการ. โครงการถมช่องว่างทางสังคม.

เครือข่ายถมช่องว่างทางสังคม. (2555). **ช่องว่างระหว่างมนุษย์ รายงาน สถานการณ์ความไม่เป็นธรรมทางสุขภาพ**. สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ.

_____ (2558). **9 จังหวัดภาคเหนือแห่รุกป่า "ปลูกข้าวโพด" นานพุง 8 แสนไร่-เชียงใหม่ขมุดโรงไฟฟ้าชีวมวลแก้มอกควัน**. (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก: http://www.prachachat.net/news_detail.php?newsid=1427692337. (วันที่เข้าถึง 25 สิงหาคม 2559).

ฉันทนา บรรพศิริโชติและคณะ (บ.ก., ผู้แปล). (2546). **บันทึกโจเบร์ก, บันทึกช่วยจำเสนอต่อการประชุมสุดยอด ว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน ความเป็นธรรมในโลกที่เปราะบาง**. มปท: ศูนย์ศึกษาการพัฒนา.

ชลธิรา สัตยารัตนา. (2546). "สิทธิชุมชนท้องถิ่น จากจารีตประเพณีสู่สถานการณ์ปัจจุบัน: การศึกษาเพื่อแสวงหาแนวทางนโยบายสิทธิชุมชนท้องถิ่นในประเทศไทย." **วารสารสิทธิมนุษยชน**, 1(1): 205 - 222.

ชูสิทธิ์ ชูชาติ. (2541). **การใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่าและระบบนิเวศเพื่อแก้ปัญหาภัยแล้งของประเทศไทย: รายงานการวิจัย**. เชียงใหม่: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่.

ทีมงานองค์การสหประชาชาติประจำประเทศไทย และสำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ. 2550.

ศักดิ์ศรีและความยุติธรรมสำหรับทุกคนเสียงของเราที่ได้ยินบนแผ่นดินไทย. กทม.

- ไทยตำบล ดอท คอม. (2559). **ข้อมูลตำบลสถาน อำเภอบัว น่าน.** (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก: <http://www.thaitambon.com/tambon/550503>. (วันที่เข้าถึง 28 กันยายน 2559).
- ไทยพีบีเอส. (2558). **รายการวาระประเทศไทย: ปากคำจำเลย ภูเขาหัวโล้น ตอนที่ 2 (20 ต.ค. 58).** (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก: <https://www.youtube.com/watch?v=iWc-Em8knlk>.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2536). **บนหนทางสู่อนาคต. เอกสารในการสัมมนาวิชาการสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย พ.ศ. 2536.** วันที่ 10-11 ธันวาคม 2536 หน้า 14. ประเวศ วะสี. 2553. **ปฏิรูปประเทศไทย** รายการเรื่องที่น่ารู้.
- นรชาติ วงศ์วันดี. (2554). **ความสำเร็จของการจัดการป่าชุมชน บ้านดงผาปูน ตำบลบ่อเกลือใต้ อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน.** ใน การประชุมวิชาการเสนอผลงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษาแห่งชาติครั้งที่ 23.
- นฤมล อรุโณทัย. (2555). **การสังเคราะห์สถานการณ์ความไม่เป็นธรรมทางสังคมเชื่อมโยง SDH มิติสังคมวัฒนธรรม.** การประชุม นำเสนอรายงานสังเคราะห์รวมและทิศทางข้างหน้า. เอกสารประกอบการประชุม 29 พฤศจิกายน 2555.
- ประชาชาติธุรกิจ. (2556). **น่านแชมป์ปลูกข้าวโพด8แสนไร่มีอบจี้รัฐ"ยึดเวลารับซื้อ-ขยับราคา"** (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก: http://www.prachachat.net/news_detail.php?newsid=1380682561. (วันที่เข้าถึง 25 สิงหาคม 2559).
- ประเวศ วะสี. (2553). **ปาฐกถา: ปฏิบัติการของชุมชนท้องถิ่นเพื่อการปฏิรูปประเทศไทย.** วันที่ 5 กรกฎาคม 2553. สำนักข่าว สสส. (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก: www.thaihealth.or.th. สาระสุขภาพ. ทัศนกระแสสุขภาพ.
- เผด็จ ขำเพ็ง. (2543). **การมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชน: ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน.** วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (รัฐศาสตร์). มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- พิชยพิมพ์ คำเพ็ชร. (2557). **การศึกษาต้นทุนและผลตอบแทนจากการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ตำบลศิลา อำเภอห่มเกล้า จังหวัดเพชรบูรณ์. คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์.**
- มูลนิธิสถาบันที่ดิน. (2544). **รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์โครงการศึกษาการถือครองและใช้ประโยชน์ที่ดินและมาตรการทางเศรษฐศาสตร์และกฎหมายเพื่อให้การใช้ประโยชน์ ที่ดินเกิดประโยชน์สูงสุด.** กรุงเทพฯ: มูลนิธิสถาบันที่ดิน.
- รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช 2550. (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก: www.ombudsman.go.th/10/documents/law/Constitution2550.pdf.

- วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. (2560). **ข้อมูลทั่วไปจังหวัดน่าน**. (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก: <https://th.wikipedia.org/wiki/จังหวัดน่าน>.
- วรเจตน์ ภาคีรัตน์. (2552). “นิติรัฐกับความยุติธรรมทางสังคม” **ฟ้าเดียวกัน**, 7(4): ตุลาคม-ธันวาคม 2552 หน้า 67-87.
- ศยามล ไกยูรวงศ์และคณะ. (2548). **โครงการศึกษาและสำรวจข้อพิพาท และความขัดแย้งปัญหาที่ดินในประเทศไทย ระยะที่ 1**. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย กรุงเทพมหานคร.
- ศยามล เจริญรัตน์ และคณะ. (2556). **การศึกษาเพื่อการสร้างความมั่นคงทางอาหารและวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่อนุรักษ์: กรณีชุมชนกะเหรี่ยงในผืนป่าตะวันตก ปีที่ 1**. สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สิทธิเดช พงศ์กิจวรสิน และเขมรัฐ เถลิงศรี. (2558). **ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์กับการสูญเสียพื้นที่ป่า: ปัญหาและทางออก**. กรุงเทพฯ : สถาบันคลังสมองของชาติ กระทรวงศึกษาธิการ.
- สมชัย เบญจขย และคณะ. (2553). **รูปแบบที่ยั่งยืนในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้อย่างมีส่วนร่วมของชุมชนกรณีป่าสนบ้านจันทร์ อำเภอภักดีชุมพล จังหวัดชัยภูมิ**. มูลนิธิโครงการหลวง.
- สฤณี อาชวานันทกุล, ภัทรพร แยมละออ, กรณิศ ตันอังสนากุล และคณะ. (2557). **โครงการวิจัย “ห่วงโซ่อุปทานอุตสาหกรรมข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ จ.น่าน”**: บริษัท ป่าสาละ จำกัด. (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก: <http://www.salforest.com/knowledge/research-maize-aug>.
- สำนักข่าวอิศรา. (2557). **ป่าน่านวิกฤต!งานวิจัยพบเกษตรกรปลูกข้าวโพดพื้นที่ลาดชันพุ่ง 9 แสนไร่**. (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก: http://www.isranews.org/thaireform-news-strategy/item/32133-nan_32133.html. (วันที่เข้าถึง 25 สิงหาคม 2559).
- สำนักงานเกษตรจังหวัดน่าน. (2558). **ข้อมูลพืชเศรษฐกิจ ปี 2557/2558**. เข้าถึงได้จาก: <http://www.nan.doae.go.th/production/productiondoae.htm>. (วันที่เข้าถึง 25 สิงหาคม 2559).
- สำนักงานเกษตรอำเภอนวมพระเกียรติ จังหวัดสระบุรี. (2559). **องค์ความรู้ การปลูกข้าวโพด (นายโต ธรเสรี)**. เข้าถึงได้จาก: http://chaloemphrakiat.saraburi.doae.go.th/file_upload/Km_58-1.pdf.
- สภาองค์กรชุมชน. (2556). **ข้าวโพदन่าน : ปัญหาถึงถึงราก แก้ไขได้หรือไม่?**. (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก: <http://www.codi.or.th/index.php/2015-08-04-11-01-52/12469-2014-07-16-07-22-57>. (วันที่เข้าถึง 25 สิงหาคม 2559).
- สภาองค์กรชุมชนตำบลบัวใหญ่. **แผนที่ชุมชนท้องถิ่นจัดการตนเอง ตำบลบัวใหญ่ อำเภอน่าน จังหวัดน่าน**. สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน). (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก: <http://www.codi.or.th/attachments/article/7306/buayaiplan190754.pdf>. (27 ธันวาคม 2559).

เสนห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ (บก.). (2536ค). **ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา เล่ม 3 ป่าชุมชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. กรุงเทพฯ. สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

องค์การบริหารส่วนตำบลสถาน. (2559). **แผนพัฒนาสามปี 2560 – 2562**. องค์การบริหารส่วนตำบลสถาน อำเภอป่า จังหัดน่าน. (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก: <http://www.satanpua.org/>. (วันที่เข้าถึง 28 กันยายน 2559).

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2544). รายงานการวิจัย “สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร: สถานภาพการศึกษาเกี่ยวกับวิธีคิด” **โครงการการวิจัยชุมชนกับการจัดการทรัพยากร**. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

เอกสารโครงการประกวดหมู่บ้าน สสอ. ดีเด่น ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2559. บ้านพรสวรรค์ หมู่ที่ 10 ตำบลสถาน อำเภอป่า จังหัดน่าน.

ภาษาอังกฤษ

FAO. (2006). “Food Security” in Policy Brief Issue2.

James Crawford, editer. (1987). *The Rights of Peoples*. Clarendon Press, Oxford, 1987, p. 17-37.

Surichai Wun’Gaeo (Edt.). 2006. **Rural Livelihoods and Human Insecurities in Globalizing Asian Economies**. Bangkok: Chulalongkorn University Printing House.

UNDP. (1994). **Human Development report**. New York: Oxford University Press.

UNDP. 1999. **Human Development report**. New York: Oxford University Press.

ภาคผนวก

ผนวก ก

ภาพประกอบการลงพื้นที่
ตำบลบัวใหญ่ อำเภอนาน้อย และตำบลสถาน อำเภอปัว จังหวัดน่าน

ภาพประกอบการลงพื้นที่ ตำบลบัวใหญ่ อำเภอนาน้อย

ภาพประกอบการลงพื้นที่ ตำบลสถาน อำเภอบัว จังหวัดน่าน

ผนวก ข

สรุปการสนทนาภาคสนามพื้นที่อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน

สรุปสนทนากลุ่มย่อย

ณ บ้านหนองห้า ตำบลบัวใหญ่ อำเภอนำชัย จังหวัดน่าน

วันที่ 10 กรกฎาคม 2559

สำหรับที่ดินทำกินของทุกครัวเรือนนั้น ไม่มีใครมีพื้นที่ทำกินในตำบลอื่น ทุกแปลงอยู่ในพื้นที่ตำบลบัวใหญ่ทั้งหมด โดยมีระยะทางระหว่างบ้านถึงพื้นที่ทำกินระยะทางไกลสุดประมาณ 8 กิโลเมตร โดยประมาณ ร้อยละ 80 ของพื้นที่ทำกินที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ เฉลี่ยพื้นที่ในครอบครองของครัวเรือนแห่งนี้มีประมาณ 50 – 100 ไร่ มีหลายแปลงที่ดินทำกินไม่ได้ติดกัน กระจายกันออกไปในแต่ละที่

การการถือครองที่ดินทำกิน เดิมมีการจับจองกันเองของบรรพบุรุษ ส่งต่อสืบทอดจากรุ่นปู่ย่าตาทวดกันมาจนถึงปัจจุบัน การเพิ่มขึ้นของที่ดินจะเป็นการซื้อจากญาติพี่น้อง โดยขายให้ในราคาแปลงละ ประมาณ 2,000 บาท สาเหตุที่เขายายให้คือไม่ต้องการทำแล้ว อยากเปลี่ยนอาชีพหรือไปทำงานนอกพื้นที่ ที่ดินไม่ได้ใช้ประโยชน์จึงขายให้ญาติพี่น้อง

การลงทุนในการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์นั้น เริ่มตั้งแต่การเตรียมที่ดินจะจ้างรถไถมาปรับเกลี่ยหน้าดิน และหยอดเมล็ดพันธ์ โดยการหยอดนั้นคิดราคาเมล็ดพันธ์ที่หยอดเป็นกิโลกรัม ในราคากิโลกรัมละ 80 บาท ถ้าคำนวณเป็นกระสอบ กระสอบละ 10 กิโลกรัม จะอยู่ในราคาประมาณ 700 บาท โดยเมล็ดพันธ์ 1 กระสอบ ใช้ได้ ประมาณ 3 ไร่ หยอดพร้อมปุ๋ย ปุ๋ย 1:1 หมายถึง ปริมาณของเมล็ดพันธ์หนึ่งถุงที่ใช้หยอด ก็จะใช้ปริมาณปุ๋ยในการหยอด 1 กระสอบเช่นกัน โดยปุ๋ยราคากระสอบละ 650 บาท

ราคาขายข้าวโพดหากต้องการขายข้าวโพดให้ได้กำไรนั้น เมล็ดพันธ์ข้าวโพด 1 กิโลกรัม ต้องขายเป็นเงินได้ประมาณ 2,000 บาท ถึงจะไม่ขาดทุน หรือถ้าหนึ่งถุง 10 กิโลกรัม ต้องขายได้ประมาณ 20,000 – 22,000 บาท แต่หากจะคำนวณราคาที่รับซื้อว่าต้องได้กิโลกรัมละกี่บาทถึงจะได้กำไรนั้น ประเมินราคาขายกว่าจะต้องขายราคากิโลกรัมละเท่าไรถึงจะไม่ขาดทุน จากที่ผ่านมามีคิดว่าถ้ากิโลกรัมละไม่ต่ำกว่า 8 บาทก็น่าจะไม่ขาดทุน ซึ่งราคาขายนี้เอาแน่นอนไม่ได้ เพราะว่าการคำนวณราคาขายนั้นต้องเอาปัจจัยการผลิตเป็นตัวตั้ง ต้องดูว่าเราขายฝักดิบหรือขายฝักแห้ง บางครัวเรือนขายฝักดิบ ต้องดูองค์ประกอบอื่นด้วย เช่น ความชื้นของข้าวโพดในขณะนั้น ซึ่งหากค่าความชื้นของข้าวโพดสูง ราคาของข้าวโพดก็จะต่ำ แต่น้ำหนักของข้าวโพดจะมาก ก็จะเป็นการคิดราคาอีกแบบหนึ่ง แต่ราคาอาจต่ำลง ความชื้นที่เหมาะสมของข้าวโพดควรอยู่ที่ประมาณ ร้อยละ 30 จากประสบการณ์ที่ผ่านมาในการขายข้าวโพดนั้น พบว่า ขายฝักข้าวโพดดิบได้ราคาดีกว่า เพราะฝักข้าวโพดแห้ง ถ้าโดนฝนจะทำให้เมล็ดงอกขึ้นใหม่ และอาจจะเปื้อนเชื้อราเสียหายเพิ่มอีก แต่ถ้าขายฝักดิบฝักที่เราเก็บได้ ต้นจะไม่ล้ม เก็บง่ายและใช้เวลาเก็บน้อย ราคาไม่ล่งไม่ตกถึงความชื้นจะสูงบ้างแต่ราคาจะไม่มาก

แหล่งรับซื้อข้าวโพดของชาวบ้านในพื้นที่ จะขายให้พ่อค้าที่เข้ามารับซื้อข้าวโพดในพื้นที่ โดยชาวบ้านจะขนข้าวโพดของตนออกมาจากไร่เท่านั้น โดยรูปแบบการขายมีทางเลือกในการขาย 2 แบบ คือ ขายและได้เงินในตอนนั้นเลย คือ ถ้าวัดค่าความชื้นพบว่า ข้าวโพดที่ขายมีค่าความชื้นที่ร้อยละ 27 หากขายในตอนนั้นและรับเงินในตอนนั้น จะได้ราคากิโลกรัมละประมาณ 5.60 บาท แต่หากขายรูปแบบที่สองคือ ขายฝัก หมายถึงขายตอนนั้นเหมือนกัน แต่ไปรับเงินที่จ่ายเป็นค่าข้าวโพดในช่วงเดือนธันวาคม – มกราคม ราคาข้าวโพดที่ได้ก็จะได้ประมาณกิโลกรัมละประมาณ 7 บาทกว่า

ซึ่งหากเปรียบเทียบรูปแบบการขายและรับเงินทั้งสองรูปแบบนั้น จะเห็นได้ว่ามีความแตกต่างกันอยู่ในส่วนของราคา แต่ชาวบ้านกล่าวว่า “...การเลือกว่าอันไหนดีกว่านั้น พุดยาก มันอยู่ที่ฐานะการเงินของ

ครอบครัว ถ้าลูกเรียนหนังสือนี้ไม่มีโอกาสรอ ต้องได้เงินตอนนั้นเลย...” ซึ่งส่วนใหญ่เลือกขายเอาเงินตอนนั้นเลยมากกว่า ส่วนคนรอขายฝากจะมีน้อย

ระยะเวลาในการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ 1 ครั้ง เฉลี่ยอายุปลูกต่อรอบประมาณ 120 วัน โดยระยะเวลาในการเก็บเกี่ยวข้าวโพดนั้นจะเร็วหรือช้าขึ้นอยู่กับแรงงานของครัวเรือนนั้นๆ เป็นสำคัญ หากมีกำลังเก็บได้เร็วหรือจ้างคนมาช่วยเก็บก็เสร็จเร็ว หากเริ่มปลูกลงเมล็ดพันธุ์เดือนมิถุนายน จะได้เก็บเกี่ยวประมาณเดือนตุลาคม ซึ่งจะพอดีกับช่วงจ่ายค่าเทอมของบุตรหลานพอดี สมมติพุ่มนี้เราจะปลูกข้าวโพด เราต้องคิดวางแผนแล้วว่าเราจะไปจ้างที่ไหนอย่างไร ค่าจ้างก็อยู่ที่ความสามารถของคนรับจ้าง เฉลี่ย 200 บาท/คน แล้วแต่งงานด้วย งานที่ได้เงินเยอะคือ พยายามหาหญ้า 500-700 บาท ถ้าหมากก็ 1,000-3,000 บาท/ไร่

ถึงแม้จะทราบกันดีว่าค่าใช้จ่ายในการปลูกข้าวโพดในปัจจุบันเพิ่มมากขึ้น และกำไรที่ได้ก็ไม่มากเท่าไร แต่หลายครัวเรือนก็ไม่ว่าจะไปทำอะไรเพราะเป็นอาชีพที่ทำมาช้านาน ซึ่งการปลูกข้าวโพดยังเป็นอาชีพที่สร้างรายได้ในครัวเรือน โดยก่อนวันที่ 1-10 มิถุนายน ของทุกปี ไม่ว่าจะมีฝนหรือแล้งขนาดไหนก็ต้องลงเมล็ดพันธุ์เพื่อให้ทันเก็บเอาเงินไปจ่ายค่าเทอมในเดือนตุลาคม จะได้ไม่ต้องไปกู้ยืมเงินเขา

หลังจากเก็บเกี่ยวข้าวโพดเสร็จ จะปล่อยที่ดินทิ้งไว้ให้กร้างประมาณ 8 เดือน เพราะไม่มีน้ำฝนจึงไม่สามารถปลูกข้าวโพดหรือพืชอื่นได้อีก ซึ่งในขณะนี้แต่ละครัวเรือนจะหันไปดูแลพืชอย่างอื่นในที่ดินทำกินแปลงอื่นๆ แทน ซึ่งชาวบ้านในพื้นที่แต่ละครัวเรือนก็ปลูกหลายอย่าง เช่น ยางพารา ข้าวโพด หรือพืชอื่นๆ ควบกันไป สำหรับครัวเรือนที่ปลูกยางพารานั้น จะกรีดยางพาราได้ถึงช่วงเดือนกุมภาพันธ์ก่อนที่ฝนจะตก เวลาออกไปกรีดยาง ต้องตื่นออกไปกรีดยางตั้งแต่ตี 3 จนถึงสว่าง เมื่อกรีดยางเสร็จแล้วจะเข้าไปทำงานไร่ จนถึงเวลา 5 โมงเย็น เป็นแบบนี้ทุกๆ วัน โดยรายได้ในการกรีดยางพารานั้น หากกรีดยาง 500 ต้น งวดหนึ่ง จะมีรายได้ประมาณ 8,000 บาท เดือนหนึ่งกรีดยาง 2 หน ก็จะประมาณ 16,000 บาท/เดือน ซึ่งนี่เป็นค่าประมาณ เพราะส่วนมากรายได้ของแต่ละครัวเรือนอาจมีมากหรือน้อยกว่ากันนั้นขึ้นอยู่กับจำนวนต้นของยางพาราที่ปลูก ขนาดของต้นยาง ความเติบโตของต้นยาง ปริมาณน้ำยางที่ได้ต่อต้นที่เอาไปขายก็จะแตกต่างกันไป บางครัวเรือนมี 500 ต้นก็ได้ประมาณ 3,000 บาทก็มี นอกจากนี้ยังขึ้นอยู่กับความขยันของคนกรีดยาง ซึ่งการกรีดยางพารานั้นมีทั้งกรีดยางในครัวเรือนและจ้างคนอื่นกรีดยางให้ เช่น บางครัวเรือนเดิมกรีดยางเองทุกอย่างพอส่งลูกเรียนจบแล้วก็จ้างลูกจ้างมาทำแทน สำหรับการขายยางพาราในพื้นที่ตำบลบัวใหญ่จะขายเป็นชิ้นยาง เนื่องจากยังไม่มีพ่อค้ามารับซื้อในรูปแบบอื่น เดิมราคาซื้อขายอยู่ที่ประมาณ 40-60 บาท แต่ปัจจุบันนี้ราคายางก็ตกลง ส่วนการจ้างกรีดยางจะแบ่งรายได้ที่ได้จากการขายชิ้นยางคนละครึ่ง (50:50) ถ้าราคาไม่ดีก็เห็นใจคนมารับจ้างกรีดยางเหมือนกัน บางครัวเรือนก็ไม่จ้าง กรีดยางเองในครัวเรือน โดยวิธีการกรีดยางรุ่นแรกของพื้นที่มีการอบรมที่อบต. นอกจากนั้นชาวบ้านก็สอนกันเองบ้าง หัดกรีดยางกันเองบ้าง โดยใช้ต้นยางที่ล้มเป็นตัวอย่างหัดกรีดยางกันเรียนรู้ด้วยตนเอง คนไหนที่ปลูกยางพาราต้องหัดกรีดยางให้คนที่กรีดยางเป็นไปทำรอยไว้ก่อน เราก็ไปต่อเลย กรีดยางบนลงล่าง 1.50 เมตร

สำหรับพื้นที่ทำนาปลูกข้าวนั้น พบว่าเกือบทุกครัวเรือนในพื้นที่ปลูกข้าว แต่ด้วยขนาดพื้นที่และประชากรในครัวเรือนแตกต่างกัน ทำให้ปริมาณข้าวที่ผลิตได้ในครัวเรือนนั้นมีทั้งปลูกแล้วพอกินในครัวเรือนไม่เหลือขาย หรือบางครัวเรือนที่มีจำนวนที่นาเยอะ ปริมาณข้าวที่ผลิตได้ก็เพียงพอทั้งกินในครัวเรือนและขายสร้างรายได้ก็อีกทางก็มี ส่วนครัวเรือนที่ปลูกข้าวในพื้นที่นาแต่ไม่พอกินในครัวเรือนต้องซื้อข้าวจากภายนอกเข้ามาเพิ่มเพื่อให้มีข้าวเพียงพอต่อการกินในครัวเรือนตลอดทั้งปี รูปแบบการซื้อข้าวของแต่ละครัวเรือนก็จะซื้อเป็นข้าวเปลือกหลังเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว หรือบางครัวเรือนก็ซื้อเป็นข้าวสาร หากซื้อเป็นข้าวสารส่วนมากจะซื้อกินแบบเดือนต่อเดือนนั่นเอง บางครัวเรือนมีพื้นที่ที่มีน้ำอุดมสมบูรณ์ก็อาจจะมีการปลูกข้าวโพด หรือพืชอย่าง

อื่นต่อ แต่ถ้าน้ำไม่ดีก็ปล่อยพื้นที่ทิ้งไปในช่วงนั้น ซึ่งที่ผ่านมาน้ำในพื้นที่นอกจากฤดูฝนแล้ว ไม่ค่อยมีเท่าไรหรอก เพราะพื้นที่ที่อยู่เป็นพื้นที่เหนือน้ำ ส่วนมากความอุดมสมบูรณ์ของน้ำจะไปที่คนอยู่พื้นที่ได้เขื่อนมากกว่า

การเปลี่ยนแปลงการปลูกพืชในพื้นที่ เริ่มตั้งแต่การปลูกข้าวไร่ ฝ้าย ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ และยางพารา นอกจากนั้นบางครัวเรือนยังมีพื้นที่ทำสวนผลไม้ ได้แก่ มะขาม มะม่วงหินพานต์ ซึ่งจะมีชาวบ้านในพื้นที่ไปรับจ้างเก็บผลไม้ในสวนผลไม้เพื่อเป็นรายได้อีกด้วย นอกจากนั้น พบว่าชาวบ้านเริ่มหาพืชตัวเลือกใหม่เพื่อปลูกในพื้นที่ ซึ่งปีนั้นเริ่มมีการปลูกฟักทองในพื้นที่เพิ่มขึ้น ซึ่งเป็นการปลูกทั้งแบบอินทรีย์และใช้สารเคมี

การใช้สารเคมีในพื้นที่ พบว่า จะใช้แค่ยาฆ่าหญ้าอย่างเดียวในการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ซึ่งแต่ละปีจะใช้ยาฆ่าหญ้าต่อปี 3 ครั้งต่อหนึ่งฤดูกาลปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ครั้งแรกเริ่มตั้งแต่การหยอดเมล็ดพันธุ์ข้าวโพด ครั้งที่สอง เมื่อหยอดเมล็ดพันธุ์เสร็จแล้วจะพ่นยาฆ่าหญ้าทับลงไป และครั้งสุดท้ายจะพ่นอีกครั้งในช่วงก่อนเก็บ

ประเด็นปัญหาสุขภาพในพื้นที่ คือ โรคมะเร็ง ที่ส่วนมากจะเป็นมะเร็งในหลายส่วน อายุเฉลี่ยกลางคน ปัจจุบันก็พยายามจะเลิกใช้สารเคมีในพื้นที่ แต่ยังไม่เลิกไม่ได้ เพราะต้องหาเงินส่งลูก มีสถานะจำยอมให้ต้องทำและใช้ต่อไป เช่น มีพื้นที่ 70-80 ไร่ จะให้เอาจบไปถางหญ้า มันก็เป็นไปได้ยากไม่ไหว อายุก็มากขึ้นแล้ว แต่ก่อนลงแขกก็พอมือ แต่เดี๋ยวนี้ต่างคนต่างทำเพราะช่วงเวลปลูกเป็นช่วงเวลาเดียวกันต้องทำในครัวเรือนตน

ด้านการกู้ยืมเงิน ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะกู้ยืมเงินจาก ธกส. เป็นหลัก รองลงมาคือ กู้ในกลุ่มที่ตนเองเข้าร่วมเป็นสมาชิกในชุมชน ได้แก่ ธนาคารหมู่บ้าน กลุ่มทอผ้า ซึ่งการกู้ยืมนั้นจะใช้บุคคลค้ำกันเอง การชำระหนี้จะชำระเป็นรายเดือนหรือรายปีแล้วแต่สัญญาซึ่งจะมีระยะเวลาและวงเงินผ่อนชำระแบ่งเป็นงวดๆ ไป เมื่อผลิตทางการเกษตรที่ออกก็จะนำไปขายและนำเงินมาจ่ายและกู้เงินมาลงทุนทำการเกษตรรอบต่อไป นอกจากยังพบว่า มีการกู้ยืมนอกระบบ โดยเป็นการกู้กับชาวบ้านกันเอง ดอกเบี้ยประมาณร้อยละ 1 บาทกว่าๆ/ปี การชำระคืน จะจ่ายคืนเป็นเดือนร้อยละบาทต่อเดือน ซึ่งการกู้เงินนอกระบบนั้นจะเป็นกู้เพราะรายได้ที่มีขณะนั้นใช้จ่ายไม่ทันในครัวเรือน เช่น กำลังส่งลูกเรียน จ่ายค่าวงจรรถไฟ รถปิคอัพ ซ่อมบ้าน สร้างบ้าน ทำการเกษตร เป็นต้น สำหรับเงินที่กู้ยืมจาก ธกส. นั้น จะนำมาใช้เป็นหลักเพื่อลงทุนทำการเกษตร เมื่อจ่ายเสร็จแล้วก็กู้เหมือนเดิม ซึ่งเงินที่กู้ จาก ธกส. มีทั้งรูปแบบระยะสั้นและระยะยาว ต่างกันตรงระยะเวลาจ่าย แต่ส่วนมากชาวบ้านจะกู้ระยะสั้นจ่ายกันแบบปีต่อปี โดยหลักก็เอามาลงทุนทำการเกษตร กู้ระยะยาว 5 -10 ปี ก็จะมีมาสร้างบ้าน ซ่อมรถ ส่วนเงินออม มีทุกครัวเรือน ออมทุกเดือนกับกลุ่มต่างๆ และออมเก็บในธนาคาร

การรวมกลุ่มในชุมชนประกอบด้วย กลุ่มทอผ้า, กลุ่มหนึ่งไร่หนึ่งเกษตรอินทรีย์, กลุ่มเศรษฐกิจพอเพียง, กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต และกลุ่มบ้านมั่นคง โดยการเข้ากลุ่มต้องมีการลงหุ้นกัน จะซื้อก็หุ้นแล้วแต่ครัวเรือน ส่วนกลุ่มเรื่องที่ดินที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ (ชาวบ้านเรียกที่ดิน โฉนดชุมชน) จะมีการรวมกลุ่มดำเนินการผลักดันเรื่องที่ดินทำกิน เมื่อหน่วยงานรัฐลงมากลุ่มก็ผลักดันกันไป ส่วนมากหน่วยงานรัฐก็ลงมาในพื้นที่บ่อย ก็ไปคุยต่อรองกับภาครัฐบ้าง ในเรื่องของเอกสารสิทธิ์การถือครองที่ดินคุยก็จบไปแต่ละครั้ง เวลาหน่วยงานรัฐลงมา จะเป็นกรรมการเครือข่ายไปคุย ส่วนปัญหาพื้นที่ที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์นั้น ในด้านการทำกินไม่มีปัญหา แต่ปัญหาจะเป็นในเรื่องของการปลูกไม้สักของชาวบ้าน พอที่ดินไม่มีเอกสารสิทธิ์ไม้สักดังกล่าวชาวบ้านไม่สามารถตัดขายได้เพราะถือเป็นเรื่องผิดกฎหมาย ในชุมชนไม่มีปัญหาการทะเลาะเบาะแว้งเรื่องใด เพราะเป็นคนพื้นที่ดั้งเดิมตั้งแต่ปู่ย่าตายายก็เลยไม่มีปัญหาส่วนนี้

ด้านการมองถึงอนาคต คิดว่าภายใน 10 ปี ลูกหลานจะกลับมาอยู่ในชุมชน แต่อาจทำนาทำไร่ไม่เป็น เพราะปัจจุบัน หลายคนที่เคยออกไปทำงานนอกพื้นที่ เช่น กทม ก็กลับมาแล้วบ้าง เพราะกลับมาดูแลพ่อแม่ และคิดว่าอนาคตส่วนใหญ่ก็น่าจะกลับมา

